

ISSN 2226-9355

Табии

ДОНИШКАДАИ
ЗАБОНҲО

1 (33)
2019

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих
фалсафа

ПАЁМИ

ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО

(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа)
2019. №1 (33)

ВЕСТНИК

ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)
2019. №1 (33)

BULLETIN

OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES

(the series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences)
2019. №1 (33)

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа
Муассиси маҷалла:

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҷабзода Маҳмадулло

доктори илмҳои педагогӣ, профессор, ректори
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи
 Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Маҳмадҷонов Олимҷон Обидҷонович

доктори илмҳои филологӣ, профессор, муовини ректор
 оид ба илм ва инноватсияи Донишкадаи давлатии
 забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – филология

Исмоилов Шамсулло	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Чамшедов Парвонахон	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон Мелибоевич	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Восиева Рухшона Қурбоновна	доктори илмҳои филологӣ, профессор
Исрофилниё Шарифмурод Раҳимзода	доктори илмҳои филологӣ, профессор

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар Ҳасан	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

07.00.00 – таърих

Ҳотамов Намоз Басарович	доктори илмҳои таърих, профессор
Муллоҷонов Сайфулло Кучакович	доктори илмҳои таърих, профессор
Раҷабов Саиднеъмун Муллоҷонович	номзади илмҳои таърих, дотсент
Икромов Ғайбулло Холович	номзади илмҳои таърих, дотсент

09.00.00 – фалсафа

Зиёӣ Хуршед Махшӯлзода	доктори илмҳои фалсафа, профессор
Маҳмадҷонова Муҳиба Талъатҷонова	доктори илмҳои фалсафа, профессор
Карамхӯдоев Шукрат Худоназарбекович	номзади илмҳои фалсафа, дотсент
Маҷидов Диловар Ҳафизович	номзади илмҳои фалсафа, дотсент

Маҷалла мақолаҳои илмӣ
 соҳаҳои зерини илмро барои ҷоп қабул
 менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ:
 10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01,
 13.00.02, 13.00.08.

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Дар соҳаи илмҳои фалсафа: 09.00.03,
 09.00.13, 09.00.11, 09.00.14.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ
 нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷопӣ дар
 сомонии расмӣи Донишкада ҷойгир карда
 шудааст (www.ddzt.tj).

Паёми Донишкадаи забонҳо.
 Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ,
 таърих ва фалсафа. – 2019. – №1. (33).
 ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта
 шудааст. Шаҳодатномаи № 03/МҚ-97 аз
 29.01.2018 сол.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи
 Муҳаммадиев, 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-50-01

© ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2019

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук

Учредитель журнала:

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раз в год.

Главный редактор журнала:

Раджабзода Махмадулло

доктор педагогических наук, профессор, ректор
Таджикского государственного института языков
имени Сотима Улугзода

Заместитель главного редактора:

Махмаджонов Олимджон Обиджонович

доктор филологических наук, профессор, проректор
по науке и инновации Таджикского государственного
института языков имени Сотима Улугзода

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – филология

Исмоилов Шамсулло	доктор филологических наук, профессор
Джамшедов Парвонахон	доктор филологических наук, профессор
Турсунов Файёзджон Мелибоевич	доктор филологических наук, профессор
Восиева Рухшона Курбоновна	доктор филологических наук, профессор
Исрофилниё Шарифмурод Рахимзода	доктор филологических наук, профессор

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктор педагогических наук, профессор
Шосаидзода Сафар Хасан	кандидат педагогических наук, доцент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	кандидат педагогических наук, доцент

07.00.00 – история

Хотамов Намоз Басарович	доктор исторических наук, профессор
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	доктор исторических наук, профессор
Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович	кандидат исторических наук, доцент
Икромов Гайбулло Холович	кандидат исторических наук, доцент

09.00.00 – философия

Зиёи Хуршед Махшүлзода	доктор философских наук, профессор
Махмаджонова Муhiba Тальятджононовна	доктор философских наук, профессор
Карамхудоев Шукрат Худоназарбекович	кандидат философских наук, доцент
Маджидов Диловар Хафизович	кандидат философских наук, доцент

Журнал принимает научные
статьи по следующим научным
областям:

В области филологических наук:
10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

В области педагогических наук:
13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук: 07.00.02,
07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

В области философских наук: 09.00.03,
09.00.13, 09.00.11, 09.00.14.

Журнал печатается на таджикском и
русском языках.

Полнотекстовые версии
опубликованных материалов размещены
на официальном сайте института
(www.ddzt.tj).

Вестник Института языков.

Серия филологических, педагогических,
исторических и философских наук. – 2019.
– №1. (33). ISSN 2226-9355.

Журнал зарегистрирован в Министерстве
культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 03/ЖР-97 от 29.01.2018 г.

Адрес журнала: 734019, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-50-01

© ТГИЯ им. С. Улугзода, 2019

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences
Founder of the journal:
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Mahmadullo Rajabzoda

Doctor of Pedagogy, Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Mahmadjonov Olimjon Obidjonovich

Doctor of Philology, Professor, vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Ismoilov Shamsullo	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Vosieva Rukhshona Qurbonovna	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Isrofilniyo Sharifmurod Rahimzoda	<i>Doctor of Philology, Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulvonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Rajabov Saidnemon Mullojonovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Holovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

09.00.00 – Philosophy

Ziyoi Khurshed Makhshulzoda	<i>Doctor of Philosophy, Professor</i>
Mahmadjonova Muhiba Talatjonovna	<i>Doctor of Philosophy, Professor</i>
Karamkhudoev Shukrat Khudonazarbekovich	<i>Candidate of Philosophy, associate Professor</i>
Majidov Dilovar Hafizovich	<i>Candidate of Philosophy, associate Professor</i>

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences:

10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

In the field pedagogic sciences:

13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences:

07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

In the field philosophical sciences:

09.00.03, 09.00.13, 09.00.11, 09.00.14.

The journal is printed in Tajik and Russian languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the Institute (www.ddzt.tj).

Bulletin of the Institute of languages.

The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences. – 2019. – №1. (33). ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate № 03/JR-97 от 29.01.2018 г.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Tel.: (+992 37) 232-50-01

© TSIL named after S. Ulughzoda, 2019

УДК 491.550-3(575.3-25)

**ЛУҒАТИ АНЪАНАВИИ СОҲАИ ЗИРОАТКОРӢ ДАР ЛАҲЧАҲОИ
ВОДИИ ҲИСОР**

Абдуллоева Г.З.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Маишати мардум асосан зимни истехсоли анвои гуногуни зироат таъмин мегардад. Бинобар ин, аҳолии водии Ҳисор ба *зироаткорӣ* таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамоянд. Аз сабаби он ки зироаткорӣ шугли асосии мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад, луғати ин соҳа ҳам дар забони тоҷикӣ мавқеи муайян дорад. Аммо то имрӯз луғати соҳаи зироаткорӣ ҳамчун мавзӯи алоҳида ба риштаи таҳқиқ қашида нашудааст. Дар лаҳчашиносии тоҷик, албатта, ба ин мавзӯ Ш. Исмоилов, Н. Гадоев ва Р. Сангинов таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд. Аммо ин таҳқиқот барои омӯзиши ҳамаҷонибаи луғати соҳаи зироаткорӣ кофӣ нест. Ниёномамон низ ин шугли мардумро хеле меписандиданд ва дар ашъорашон ин амалро хеле моҳирона тасвир намудаанд. Оид ба ин масъала забоншинос С. Ҳалимиён чунин ибрази ақида намудааст: “Мардуми эронитабор, ки аз қадимулайём ба кишоварзиву боғдорӣ машғуланд, ин соҳа дар ин сарзамин хеле ривоч ёфтааст. Лексикаю истилоҳоти ин соҳа дар ашъори Сайидо ба таври возеҳ ифода гардидааст” [12, 57].

Аслан шахсеро, ки ба зироаткорӣ машғул аст дар забони тоҷикӣ “*деҳқон*” меноманд. Аммо вожаҳои зироаткор, *киштукорчӣ*, *обчакор* ва амсоли инҳо дар лаҳчаҳои водии Ҳисор муроди вожаи “*деҳқон*” ба ҳисоб мераванд. Аз сабаби он, ки вожаи “*деҳқон*” дар забони тоҷикӣ хеле зиёд корбаст мешавад, дар луғатҳо низ тафсири ин вожа хеле зиёд ба назар мерасад. Истилоҳи «*деҳқон*»-ро Муҳаммад Ғиёсуддин чунин шарҳ додааст: “*Деҳқон* муарраби деҳгон аст, ки мураккаб аз деҳ, ки ба маънии қария бошад ва лафзи гон, ки калимаи лаёқат ва нисбат аст” [3, 350].

Устод С. Айнӣ ба маънои маҳфуми ин калима диққати махсус дода, дар луғат шарҳи ин калимаро васеътар нишон додааст: “*Деҳқон* -заминдори калон ва соҳиби деҳ, арабишудаи “деҳгон” аст, ки дар забони тоҷикии қадимӣ “*соҳибдеҳ*” ва “*соҳибдеҳа*” гуфтан аст. Аммо дар замонҳои охир ин калима умуман ба маънои касони ба кишукор машғулшаванда ва аз ҳосили замин ғоидабаранда кор фармуда шуд” [1, 100]. Дар китоби “Фарҳанги забони тоҷикӣ” вожаи “*деҳқон*” чунин тафсир шудааст:

1. Кишоварз зореъ.

*Деҳқон ба саҳаргоҳон, к-аз хона биёяд,
Ин ҳеҷ биромаду на ҳеҷ бинояд (Манучеҳрӣ).*

*Дар замони гузашта деҳқоне,
Гов меронд гирди вайроне (А. Ҷомӣ).*

2. Молики замин, заминдор, арбоби деҳ, деҳхудо.

3. Ачам, форсу тоҷик.

На деҳқон, на турку тозӣ бувад,

Суханҳо ба кирдори бозӣ бувад (А.Фирдавсӣ).

Саворони тозандаро нек бингар,

Дар ин танг майдон зи тозиву деҳқон (Н. Хусрав).

4. маҷ. Қиссагӯй, таърихдон [8, 365].

Зи гуфтори деҳқон кунун достон,

Бинойвандон аз гуфтаи бостон (А.Фирдавсӣ)

Мавриди зикр аст, ки образи деҳқон дар тафаккури одамон ҳамчун шахси меҳнатдӯст, пок, ғамхор таҷҷасум ёфтааст, Аз ин лиҳоз ба “деҳқон” назари мардум дигар аст ва ин дар фолклори мардуми ин мавзеъ ба чашм мерасад:

Деҳқонбачая бин, замина шудгор дорад,

Ба ин ҷигараки рехтагии ман ҷӣ кор дорад.

Кочи пазаму, равам шинам дар бараи,

Катагӣ кунад, ки ба мисли ман, чунин ёр дорад.

Ин ёраки хушкардаи ман деҳқонай.

Аз гамаки туймона саргардонай,

Ҷомаҳаки духтагима ҳадяи барум.

Аз фикру хайёл хотиракуш парешонай.

Забоншинос С. Ҳалимиён қайд менамояд, ки дар замони Сайидо низ маънии ғолиби ин калима кишоварз, зоръ будааст [12, 59].

*Дӯш рафтам хирмани он шӯхи **деҳқон** рӯфтам,*

Ҷамъ кардам хотири худрову он гаҳ кӯфтам (Сайидои Насафӣ),

Бо вожаи мазкур дар забони тоҷикӣ таркиббёии якчанд калимаи мураккаб ба чашм мерасад, ки намунаи онҳо дар китоби “ Луғати имлоӣ забони адабии тоҷик” дарҷ гардидааст: Деҳқондӯхтар, деҳқонзан, деҳқонмонанд, деҳқоннаджд, деҳқонтабиат, деҳқончорӯб [5, 84].

Дар забони имрӯза низ ин калима маънии “кишоварз”, “зоръ”-ро ба худ касб намуда, маънии аввалаи он кӯҳна гардидааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ин лаҳҷа вобаста ба соҳаи зироаткорӣ ба ашхос номи шуғлаш пайваст карда мешавад: Ҳайити *шоликор*, Халили *гандумкор*, Исмоили *пахтакор*, Ашӯри *арзанкор*, Маҳмуди *ҷуворикор*, Аҳмади *мошкор*, Ҳасани *наҳӯдкор*. Ин истилохотро мо дар “Шахрошӯб”-и Сайидои Нафасӣ низ воমেҳурем: ”Бештари калимаҳое, ки ба лексикаи кишоварзӣ хосанд, ба асоси замони ҳозираи феъли коштан-кор сохта шудаанд: гандумкор, шоликор, арзанкор, чуворикор, мошкор [12, 59].

*Шӯхи **арзанкор** ҳар дам қадди худ таҳ мекунад,*

Бар замин гар арзанеро ёфт бармаҳ мекунад (Сайидои Насафӣ).

Воқеан, зироаткорӣ аз бахшҳои қадимаи шуғли мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад. Калимаву истилоҳоти соҳаи зироаткорӣ дар забони тоҷикӣ бо мурури замон ташаккул ёфта, вобаста ба давраҳои рушди ҷомеа муродифот ва муодилу мувозаҳои гуногун пайдо кардаанд. Имрӯз вожаҳои марбут ба бахшҳои зироаткорӣ як ҳиссаи калон ва аз ҳама сермаводи лексикаи забонамонро ташкил медиҳанд.

Машғулияти асосии кишоварзони водии Ҳисор дар бахши зироат бештар ғаллакорӣ, обчакорӣ ва кишти пахта мебошад ва тамоми калимаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар иртибот ба ҳамин бахшҳо ба зухур меоянд. Чорводориву боғдорӣ паҳлуи дигари фаъолияти сокинони ин минтақаи кӯхистони Тоҷикистонро ташкил медиҳанд, ки дар ин соҳаҳо низ истилоҳоти ба маишати мардум алоқаманд хеле зиёданд:

1. Калимаву истилоҳоти соҳаи ғаллакорӣ. *Ғаллакорӣ* як бахши махсуси фаъолияти мардуми водии Ҳисор ба шумор меравад. Калимаву истилоҳоти марбут ба ин соҳа, пеш аз ҳама, номи анвои ғалла, қисмҳои ҷудогонаи ғалладона, рафти кишту кор ва коркарди замин, амалиёти марди деҳқон дар мавриди ҷамъ овардани ҳосили зироат ва монанди инҳоро дар бар мегиранд.

Дар лексикаи лаҳҷаҳои водии Ҳисор номи аксарияти навъҳои ғалладона бо калимаҳои умумиточикӣ ифода меёбанд, аз қабилӣ *ҷуворимакка*, *гандум*, *лӯбиё*, *ҷав*, *нахӯд*, *мош*, *мушунг*, *наск*, *биринҷ* ва ғайра.

Лаҳҷашинос Н. Гадоев иброз намудааст, ки дар лаҳҷаи Тагнов истилоҳи *гомък* мавриди истифода қарор дорад. Ин зироате мебошад, ки монанди *наск*, вале андак калонтар [2,84]. Профессор Ш. Исмоилов қайд намудааст, ки барои аҳолии ҳамаи маҳалҳои водии Рашт истилоҳи *ғалла* ва *дуна* умумӣ мебошад, вале доираи интишори *хър-ъдун* маҳдуд буда, танҳо дар ҳудуди деҳшӯрои Иззатулло Ҳалимови ноҳияи Нуробод истеъмол меёбад [2,86]. Дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор хелҳои ғалладона, аксаран бо истилоҳоти маҳаллӣ номгузорӣ шудаанд. Масалан, вожаи *гандум* дар ғӯиши ин мардум аз лиҳози шаклу маънӣ бо забони умумихалқӣ тоҷик як аст, аммо хелҳои *гандум* дар бисёр маврид бо унсурҳои ифода мешаванд, ки ҳоси муҳовараи кишоварзони ҳуди ин водист. Аз қабилӣ *қайроқӣ*, *сурхак*, *сафедак*, *қароқилдир*, *басирбой*, *ватан*, *зафар*, *москвич*, *шарора*, *жағра*. Вожаи *ҷуворимакка* шакли талаффузи лаҳҷавӣ дорад ва ҳам истилоҳоти марбут ба он низ характери лаҳҷавӣ зоҳир мекунад: *ҷўворӣ* (*ҷуворимакка*), *ҷўвори сафедак*, *ҷўвори сурхак*, *пақ-пақак* (хелҳои *ҷуворимакка*), *гуша*, *шувак*, *сари ҷўворӣ*, *пӯпаки ҷўврӣ*, *сўтта* (номи қисмҳои поя ва танаи *ҷуворимакка*).

1.1. Номи навъҳои биринҷ: *оқпар*, *авангард*, *йубилей*, *девзира*, *авгўст*, *авгонӣ*, *нол нўҳ*, *нол сездеҳ*, *марҷон*, *дандони уштур*, *лазер*. Вожаҳои *йубилей* (юбилей), *авангард* (авангард), *авгўст* (август) аз забони русӣ ба забони мо иқтибос шудаанд. Дар луғати этимологӣ дарҷ гардидааст, ки вожаи “*avant - garde*” баромади фаронсавӣ дошта, маҳфуми “отряд супоридан” - ро ифода менамояд [10,58].

Вожаи “юбилей” низ ба забони русӣ дар ҳамин шакл мавриди истифода қарор дорад, дар забони ҷунонӣ шакли “*jubilum*”-ро доштааст, ки решааш ба забони яҳудии қадим *jebel* рафта мерасад, ки ифодакунандаи маҳфуми “шоҳи ғўсфанд будааст” [11,525]. Бояд ҳаминро қайд намоем, ки ин номгузориҳои навъҳои *гандум* ва биринҷ бо амалиёти одамон саҳт вобастагӣ доранд. Масалан, *гандуми наъи зафарро* Зафар ном шахс аввалин маротиба ба ин мавзӯ овардааст. Биринчи наъи юбилейро дар давраи ҷашнгирии шаҳри қадимаи Москва аз кишвари Россия овардаанд.

1.2. Амалиёте, ки дар вақти кишти шолӣ гузаронида мешаванд: *лойшан*, *хишмола*, *палгирӣ*, *шолитаркунӣ*, *сепӣ*, *шолиниҳол*, *шолӣӯтов*, *ҷоми қурвоқа*, *гундорӣ*, *шолидарав*, *шолӣкўвӣ*, *бодкунӣ*, *овҷувозбарӣ*, *шолӣсафедкунӣ*.

1.3.Навъҳои нахӯд: *нахӯти сафедак, нахӯти сурхак, нахӯти зотӣ, нахӯти эронӣ*.

1.4.Навъҳои лӯбиё: *лӯби сафедак, лӯби дарозак, лӯби сурхак*.

2.Калимаву истилоҳоти соҳаи обҷақорӣ. Калимаву истилоҳоти ин соҳа асосан дар ифодаи номи сабзавот ва хелҳои он, баргу поя ва ҳосили сабзавот ба қор меҷаванд. Инчунин як қатор калимаву таркибҳои феълӣ дучор меоянд, ки онҳо ба амалу ҳаракат ва табодули сабзавот аз як ҳолат ба ҳолати дигар ниғаронида шудаанд:

2.1.Номи умумии сабзавот: *лавланон* (лаблабу), *картишка* (картошка), *памадур* (помидор), *савзӣ* (кашнич), *каду*, *пийоз* (пиёз), *ҷамбул* (як хел сабзавот), *тарбуск* (тарбуз), *харбуза*, *ҳандалак*, *капуст* (карам), *шалғам*, *гулкарам* (як навъи карам), *турб*, *бодаринг*, *чиснок* (сирпиёз), *йарҳон* (райҳон), *укроп* (шибит). Бояд ҳаминро қайд намоем, ки бо истилоҳи лаблабу миёни мардуми тоҷик ибораҳои рехтаи зиёд мавриди истифода қарор доранд: лаблабу барин шудан (хичолатманд шудан. Аз камоли таъсири чизе суп сурх шудан), лаблабуи касе баромадан (асрори касе фош шудан) [9, 208].

2.2.Номи хелҳои сабзавот. Ҳар кадоме аз ин навъҳои сабзавот боз хелҳои худро доранд, ки бо чунин истилоҳот номгузорӣ шудаанд: *шакарлавланон*, *лавланони сурх* (хелҳои лаблабу), *картишки сурх*, *картишки зарт*, *картишки сафет*, *картишки урусӣ*, *картишки зотӣ* (хелҳои картошка), *садафйарҳон*, *зирайарҳон*, *сийайарҳон*, *сафетйарҳон* (хелҳои райҳон), *каду ҳамирӣ*, *кадуи ошӣ*, *кадуи ниғон*, *носкаду*, *тамошокаду*, *рубобкаду*, *салакаду*, *лифкаду*, *шармандакаду* (хелҳои каду), *нӯшпийоз*, *пийози сафет*, *тухмипийоз*, *нокпийоз*, *пийози сурх*, *пиёзи сафед* (хелҳои пиёз), *олучапамадур*, *памадури гӯшитӣ*, *памадури дарозак*, *памадури файзобод* (навъҳои памидор), *обинавот*, *қароқӯлӣ*, *унбурвоқӣ*, *оққовун*, *парсилдоқ*, *махкамбойӣ*, *шоқовун*, *кӯкча*, *тоқӣ*, *тоқи зарт*, *тоқи кавут*, *тоқи бурма*, *индамас*, *амирӣ*, *гургак*, *алоча*, *мирбоқӣ*, *ҷурақант*, *матопипбойӣ*, *шакарпӯчоқ*, *гургаки сафет*, *гургаки сийо*, *сари пӯчоқ*, *ичиқизил* (хелҳои харбуза), *тарбузҳои сиёҳ*, *тарбузҳои ала*, *тарбузҳои овӣ*, *тарбузҳои лалмӣ* (навъҳои тарбуз). Таҳлилҳо собит намуданд, ки дар водии Ҳисор навъҳои гуногуни *пиёз* кишт қарда мешавад: *тухмипийоз*, *нокпийоз*, *пийози сурх*, *пийози сафед* ва ғ. Вожаи “*пиёз*” дар луғати “Бурҳони Қотей” дар ин шакл омадааст: *пиёзак* таъсири пиёз аст; ва гиёҳро низ гӯянд, ки аз он бурё бофанд; ва навъе аз гурз бошад, ки сари онро бо занҷир ё даволӣ бар дастаи он насб кунанд ва онро ба туркӣ чавқан хонанд; ва исми қарияест дар домони кӯҳи маъдани лаъл [6, 255].

3.Калимаву истилоҳоти соҳаи пахтақорӣ. Соҳаи пахтақорӣ шуғли хеле тараққиқардаи мардуми водии Ҳисор ба ҳисоб меҷавад. Аз сабаби он ки бофтани матоъ дар ин мавзеъ, хусусан дар Қаратоғ хеле тараққӣ қарда буд, истеҳсоли риштаи пахтагӣ ва абрешимӣ дар ин ҷо ба таври васеъ ба роҳ монда шуда буд.

Маводи ҷамъқардаи мо оид ба соҳаи пахтақорӣ хеле зиёд аст, ки он аз ҷиҳати маъно ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо мешавад:

3.1.Номи навъҳои пахта: *пахти сафет*, *пахти мисрӣ*, *пахти майинах* (маҳиннах), *пахти андиҷон*, *пахти элита 65-24*, *пахти намангон*, *пахти эрон*.

3.2. Калимаву истилоҳоте, ки ба қорқарди замин ва кишти пахта дахл доранд: *порубийорӣ*, *охлотқашонӣ*, *йаховмонӣ*, *қумхонақанӣ*, *хоқандозӣ*, *марзаянӣ*, *марзагирӣ*, *заминҳайқунӣ*, *полигирӣ*, *хатгирӣ*, *заҳбурқанӣ*, *заканқанӣ*, *текискунӣ*, *сикмолакунӣ*, *молакунӣ*, *мола бастан*, *чигитрезӣ*, *обишудгор*, *сарполиг*, *мошхат*,

шоҳоб, шоҳобча, ўқариққашӣ, пал, кишӣ, дами кишӣ, киштишудгор, дуборашудгор, пайкол (қитъаи замин).

3.3. Калимаву истилоҳоте, ки касби шахс ва номи нуқтаҳои қабули пахтаро ифода мекунанд: *овчӣ, тарозучӣ, биргат, табилчӣ, калан(д)чӣ, калхозчӣ, агирном, аровакаш, пахтаборкун, чизилчӣ, чигитрез, тарактирчӣ, пахтахона, шипанг, пахтазовут, учас(т)ка*.

3.4. Вожаҳое, ки ба рафти сабзиши пахта далолат мекунанд: *гул қаран, неш задан, реша рондан, дубарга, чорбарга, қасмоқақ бастан, шона қаран, кӯра қаран, шукуфтан*.

3.5. Вожаҳое, ки ба коркарди байни қаторҳо ва ғунучини пахта нигаронида шудаанд: *йағона қаран, чиконка қаран, чиндан, яқумчинак, дуҷумчинак, сеҷумчинак, қашқа қандан, кӯка қандан, кӯкакафонӣ, пахтақоққунӣ, оҷмонӣ, чопуқ қаран, чӯйаккашӣ, дорузани, силетирзани, падборчинӣ, карчофка, пайачинӣ, пайабандӣ, пайаборкунӣ*.

3.6. Номи васоити меҳнат, асбобу анҷом ва техникаи коркарди пахта: *тарактир, инвинсар, барана, мола, сихмола, чигил, булдозир, мошини пахтаборкунак, кӯкуканак, афтакаш, бириш, сейалка, мошини пахтачинӣ, мошини дорузана, мошини дорурезак, ҷувол, қанор, этак/нешдоман, нешиграк, дастак*.

3.7. Вожаҳое, ки номи маросимҳои гуногуни пахтакориро ифода мекунанд: *чигитшинонӣ, сари пахта, нуват, пахтачинон, иди пахта*.

3.8. Калимаҳои маънан гуногуни бахши пахтакорӣ: *пайа* (ниҳоли пахта), *неш*и пайа (аввали аз замин баромадани ниҳол), *тана, шохча, чигит* (тухм), *кӯка* (кӯрак), *қашқа, пӯчок, суртавой, йақумсорт, дуйӯмсорт, фарғи пахта, той, кеп, бунт* (ғарами пахта).

Дар бахшҳои *ғаллакорӣ, обҷақорӣ ва пахтапарварӣ* дар ғӯиши ин мардум се ғурӯҳи истилоҳот истифода бурда мешаванд:

1. Истилоҳоте, ки хусусияти умуми тоҷикӣ доранд. Аз қабили *гандум, ҷав, шолӣ, сарак, майса, гандуми баҳорӣ, гандуми тирамоҳӣ, дунбул, пиёз, каду, харбуза, ҳандала, бодиринг, турб, чеснок, лаблабу, пахта, гӯза, фартук, қанор, пахтаи сафед, мошини пахтачинӣ, пахтаи маҳиннах, тирҷӯ, сеялка, мола, сихмола, чеканка қардан, гул қардан, шона бастан, шукуфтан, хирман, той, обмон, чиндан, пахтачӣ*.

2. Истилоҳоте, ки дар ғӯиши ин мардум ва дигар лаҳҷаҳои ҳам ғурӯҳи он ба кор мераванд: *сурхак, сафедак, қайроқӣ, дуфарга, шашфарга, нӯпаки ҷуворӣ, сӯзанақ задан, меҳча шудан, ҷамбул, шакарлавлавон, пулак, найча, дастак, мошхат, ўқариқ, овчӣ, пахтахона, қашқачинак, аҷӯт*.

3. Истилоҳоте, ки ҳоси лаҳҷаҳои мазкур мебошанд: *палкашӣ, сепӣ, лойшан, хишмола, андовапал, шолӣӯтов, нуват, биринҷи марҷон, биринҷи дадони уштур, памадури ғӯшӣ, қутурбодаринг, рубобкаду, лифкаду ва монанди инҳо*. Аз таҳлилу тадқиқи мавод бармеояд, ки лексикаи соҳаи кишоварзӣ қисми асосии лексикаи лаҳҷаҳои водии Ҳисорро ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, дар заминаи таҳлили маводи мавҷуда маълум гардид, ки луғати соҳаи зироаткорӣ яке аз қисмҳои муҳими луғати лаҳҷаҳои водии Ҳисорро ташкил медиҳад.

Адабиёт

1. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик. – Куллиёт. – Ҷ.12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 560 с.
2. Гадоев Н. Лексикаи лаҳҷаи Тағнов. – Душанбе, 2012. – 208 с.
3. Ғиёсу-л-луғот. – Ҷ.2. – Душанбе: Адиб, 1987. – 416 с.
4. Исмоилов Ш. Лексикаи лаҳҷаи Рашт. – Душанбе, 2018. – 306 с.
5. Калонтаров Н. Луғати имлои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1974. – 331 с.
6. Мухаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотей. – Ҷ.1. – Душанбе, 1993. – 416 с.
7. Сангинова Р. Лексика лаҳҷаи Конибодом. – Душанбе, 2017. – 198 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ.1. – М., 1969. – 951 с.
9. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. – Душанбе, 1988. – 400 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Том 1. – М.: Прогресс, 1986. – 573 с.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Том 4. – М.: Прогресс, 1987. – 860 с.
12. Ҳалимиён С. Лексикаи касбу ҳунар дар осори Сайидой Насафӣ. – Душанбе, 2014. – 152 с.

ЛУҒАТИ АНЪАНАВИИ СОҲАИ ЗИРОАТКОРӢ ДАР ЛАҲЧАӢИ ВОДИИ ҲИСОР

Дар мақола оид ба лексикаи зироаткорӣ дар лаҳчаҳои водии Ҳисор сухан меравад. Ба андешаи муаллифи мақола лексикаи мазкур дар ин мавзӯ ҳеле ғановатманд буда, қисми асосии лексикаи лаҳчаҳои мазкурро ташкил медиҳанд.

Муаллиф дар мақола овардааст, ки истилоҳоту вожаҳои марбут ба ин соҳа аз нигоҳи баромад ҳеле ғуноғунанд. Баъзе вожаҳо хусусияти умумитоҷикӣ дошта, дар луғатҳои тафсирий ва намунаи аз онҳо дар ашъори ниёгонамон низ ба назар мерасад. Инчунин ҷанбаҳои ғуноғуни лексикаи мазкур дар қорҳои лаҳҷашиносони тоҷик таҳлилу таҷик шудаанд. Ин нави истилоҳотро муаллиф ба таври зайл ғуруҳбандӣ намудааст: калимау истилоҳоти соҳаи ғаллакорӣ, калимау истилоҳоти соҳаи обҷақорӣ ва калимау истилоҳоти соҳаи пахтакорӣ.

Дар мақола истилоҳоте, ки хусусияти умумитоҷикӣ доранд, аз қабилӣ гандум, ҷав, шолӣ, гандуми бақорӣ, гандуми тирамоҳӣ, пиёз, қаду, харбуза, бодиринг, турб, ҷеснок, лаблабу, пахта, ғӯза, ғартук, қанор, пахтаи сафед, мошини пахтачинӣ, пахтаи маҳиннах, тирҷӯ, сеялка, мола, сихмола, ҷеканка қардан, ғул қардан, шона бастан, шуқуфтан, хирман, той, обмон, ҷиндан, пахтачӣ ва истилоҳоте, ки дар диғар лаҳчаҳои ҳамғуруҳи он ба қор мераванд: сурҳак, сафедақ, қайроқӣ, дуфарға, шашфарға, пӯпаки ҷуворӣ, сӯзанак задан, меҳча шудан, ҷамбул, шақарлавлавон, пулак, найча, дастак, мошхат, ўқарик, овҷӣ, пахтаҳона, қашқачинақ, аҷўт; истилоҳоте, ки ҳоси лаҳчаҳои мазкур мебошанд, инчунин палқашӣ, сепӣ, лойшан, хишмола, андовапал, шолӣўтов, нуват, биринҷи марҷон, биринҷи дадони уштур, памадури ғуштӣ, қутурбодаринг, рубобқаду, лифқаду ва монанди инҳо аз тарафи муаллиф моҳирона тасниф шудааст.

Калидвожаҳо: зироаткорӣ, кишоварзӣ, ғаллақорӣ, деҳқон, ғалла, дона, сабзавот, замин. шугл, лексика, истилоҳ.

ТРАДИЦИОННЫЕ ТЕРМИНЫ СФЕРЫ ПОЛЕВОДСТВА В ЛЕКСИКЕ ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ

В данной статье автор рассматривает лексику сферы зерноводства в диалектах гиссарской долины. По мнению автора статьи данная лексика в диалектах этого региона очень богата и разнообразна, и составляет основную часть лексики говора данной территории.

Автор доказывает, что данные слова по лексическому значению очень разнообразны. Часть этих терминов имеет общетаджикскую особенность, их можно встретить как в толковых словарях, так и в произведениях классиков. А также в работах отечественных диалектологов рассматриваются разные аспекты данных слов. Автор разделяет данные термины на следующие разряды: термины, относящиеся к зерноводству, термины, относящиеся к разведению овощей, термины, относящиеся к хлопководству.

Автор доказывает, что эти термины по классификации тоже отличаются друг от друга: термины, которые используются в таджикском литературном языке: пшеница, рожь, рис, лук, тыква, дыня, огурцы, репка, чеснок, свекла, хлопок, фартук, мешок, белый хлопок, машина, сеялка, чистка хлопка, рассветать, площадь, тонна, собирать хлопок; термины, которые используются в одnogруппных говорах: сурхак, сафедак, кайроки, дуфарга, шашфарга (вид пшеницы), чувори, пак пакак, сузанак (вид кукурузы). шакарлавлавон, сафедлавлавон, ширинлавлавон (вид свеклы) сфедрайхон, сабзрайхон, сиёхрайхон (вид базилика); термины, относящиеся к гиссарскому говору: нуват (очередь), ачут (отчёт), биринчи марчон, биринчи дандони уштур, чочи гов, лазер (вид риса) памадури гушти, памадури пуштигул (вид помидора) кутурбодаринг, бодиринги хордорах (вид огурца) рубобкаду, лифкаду, носкаду, салакаду (вид тыквы).

Ключевые слова: полеводство, сельское хозяйство, зерноводство, земледелие, крестьянин, зерно, овощи, занятость, лексика, термин.

THE TRADITIONAL TERMS OF THE FIELD HUSBANDRY IN THE LEXICON OF HISSAR VALLEY

In this article, the author examines the vocabulary of the sphere of field husbandry in the dialects of the Hissar valley. According to the viewpoint author of the article, this vocabulary in the dialects of this region is very rich and diverse, and make up the bulk of the vocabulary of the dialect of this territory.

The author proves that these words are very diverse in their lexical meaning. Some of these terms have a General Tajik feature, they can be found both in dictionaries and in the works of classics. As well as in the works of Russian dialectologists rassmatrivayutsya different aspects of the data words. The author divides these terms into the following categories: terms related to grain growing, terms related to vegetable growing, terms related to cotton growing.

The author argues that these terms for the classification are also different from each other: terms used in the Tajik literary language, including wheat, rye, rice, onion, pumpkin, dinya, cucumber, turnip, garlic, beet, cotton, apron, bag, cotton white, machine, drill, cleaning cotton, to dawn, area, ton, to pick cotton: terms used in a single-group dialects: surjak, safedak, kiroki, dufarge, espargo (type of wheat), cuvari, Pak pakak, Susank (corn). secureflash, savedialog, sirinevler (beets) fedrigon subscribe, Shahrihon (kind of Basilica); terms related Hissar dialect: novat (queue), acut (report),

birinchi marchon birinchi, Dandong ustor, COCI GOV, the laser (a type of rice) amadori, Gusti, amadori postigo (tomato), motorboating, baderinwa, hotarac (cucumber) rubalcada, Lefkada, noskadu, Salgado (type of pumpkin).

Keywords: grain, agriculture, farmers, grain, vegetables, grains, ground, lesson, vocabulary, the term.

Сведения об авторе: *Абдуллоева Гулрухсор Зиёдуллоевна* – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 917116426, 2329190.

Information about the author: *Abdulloeva Gulrukhsor Ziyodulloevna* – candidate of Philology, associate Professor of the Theory and Practice of Linguistics chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)917116426, 2329190

КОНЦЕПТ - ЦЕНТРАЛЬНАЯ ЕДИНИЦА ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Эшназарова С. М.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Различия между восточной и западной культурами всегда включали не только внешние проявления, но и жизненные воззрения, культурные и философские стереотипы.

Лингвокультурология занимается изучением взаимосвязи языка и культуры на материале состояния языка в рамках одной эпохи. Объект исследования лингвокультурологии – это так называемая обыденная картина мира, отражающаяся в повседневной речи и имеющая различные формы проявления дискурса, как в вербальных, так и невербальных явлениях культуры [3, 96].

Известный русский языковед Вероника Николаевна Телия считает, что лингвокультурология изучает «прежде всего, живые коммуникативные процессы и связь используемых в них языковых выражений с синхронно действующим менталитетом народа» [9, 218]. Несмотря на то, что лингвокультурология определяет языковую картину мира, она не является сугубо национальной. Лингвокультурология фиксирует языковую картину мира не только в рамках одной этнической группы, поскольку невозможно «урезать» культурную информацию положениями или специфическими особенностями одного языка. По мнению В.Н. Телия, лингвокультурология складывает единицы, культурное содержание которых отображает историко-этимологическую основу, и шаг за шагом производит национально-культурные единицы, обладающие реальным отражением в установках и концептах общечеловеческой либо этнической культуры [8, 163].

По словам В.А. Звегинцева, сопоставление конкретных лексико-тематических групп с единицами культуры – это основополагающий метод сопоставления единиц, по сути, основной способ экспликации содержимого выбранного культурного вакуума [6, 235].

Цель изучения лингвокультурологии состоит не в простом сопоставлении языковых единиц с единицами культуры, а в умении правильного оперирования языковыми единицами в конкретной культуре. Опираясь на данное утверждение, можно предположить, что лингвокультурология является гуманитарной дисциплиной, в рамках которой затрагиваются проявления духовной и материальной культуры, выраженных языковыми средствами. Лингвокультурология занимается вопросами взаимодействия языка и культуры в рамках синхронного развития, при этом, не замыкаясь в одной национально-этнической группе [1, 83].

Исследователи считают наиболее значимыми методами те, посредством которых язык не просто отражает культуру, но и обладает способностью изменяться вместе с ней. Из этого можно сделать вывод, что в результате связи с культурой язык не просто накапливает, но и передаёт информацию, содержащуюся в культурно-эстетическом фонде того или иного этноса. Это приводит к идее о том, что язык и культура в некоторых случаях могут

связывать и объединять людей с разными менталитетами и стереотипами, так и зачастую создают серьёзные препятствия для понимания иной культуры.

Ряд учёных придерживается мнения, что построение тех или иных стереотипов либо концептов возможно лишь при помощи родного языка, влияние которого на построение образов миропонимания огромно [4, 61].

Категории культуры состоят из 1) различных стереотипов, присущих тем или иным социальным группам; 2) символов и эталонов как этнической, так и общечеловеческой культуры, которые культивируются в конкретном языке. Стереотипные, мировоззренческие взгляды любого индивидуума — это начало образования культурных предпочтений народа в целом. Коннотация сочетает и определяет языковые единицы и культурные концепты, при этом играя значительную роль для детального рассмотрения их взаимоотношений и взаимовлияния. Полученные данные исследования отражаются в лексическом и фразеологическом языковых аспектах.

Необходимо отметить неизменность динамики развития коннотации. Подобная динамика способствует осуществлению языковых трансформаций в среде культурно маркированных значений общества. Таким образом, можно говорить о формировании коннотации вследствие влияния определённых социальных изменений.

Кроме того, важно указать, что коннотация является трансформацией смыслового оттенка слова во временном процессе. Примером может служить изменение смысловой нагрузки в русской лингвокультуре слова «господин» с XIX в., когда понятие «господин» было противопоставлено понятию «раб». В наши дни представитель современного общества будет использовать данное слово для уважительного обращения к человеку. Помимо таких аспектов, как денотативный подход и образный момент значения либо смысла, посредством которых происходит экспликация культурной информации коннотацией, есть также положение о культурной маркированности, значимости определённого явления, выливающегося в изменения языковой системы.

Проекция культурной информации сквозь культурный фон, культурные семы, культурные концепты и коннотации происходит при помощи номинативных единиц языка. Культурное предназначение сем заключается в лексемах и фразеологизмах, которые описывают жизненные реалии конкретного этноса. Культурный фон — это описание лексем и фразеологизмов, отражающих общественные и исторические явления действительности, потому культурный фон обусловлен идеологической направленностью [5, 57].

Культурные концепты — это имена абстрактных понятий, специфика которых состоит в отсутствии предметного воплощения или поддержки в экстралингвистической действительности. Отправная точка культурных концептов — это построение носителями общепринятых понятий, однако их проявления различны для каждой лингвокультурной среды.

Культурной коннотацией обусловлены распределение видов культурной информации и способы проявления данной информации в языковых единицах с демонстрацией их многообразия. Развитие культуры происходит внутри единиц посредством образных восприятий тех либо иных стереотипов как этнической, так и общечеловеческой культуры. Фразеологический фонд языка является пластом, отражающим духовные, материальные и общественные типы культуры [5, 43].

Культурная коннотация обладает конкретными характеристиками [2, 97]. В первую очередь это семиотическая специфика, согласно которой культурная коннотация связывает язык с культурой. При помощи коннотации культура находит своё выражение в языке и передаётся через поколения, что позволяет говорить о диахронной и синхронной системах. Специфика проявления культурной коннотации в языковой системе состоит в формировании лексического и фразеологического уровней. Коннотация также значима для создания образов и потому может выступать как знаковая категория. Также она может проявлять себя в качестве операциональной единицы. Данная сторона исследования коннотации определялась В.Н. Телия в качестве культурно-языковой [10, 210]. Формирование культурно-языковой компетенции основано на представлениях носителя определённой лингвокультуры при помощи вербального выражения в мифах, сказаниях, преданиях (поговорках) и невербального – в обычаях, традициях, архитектуре, живописи. Культурно-языковой компетенцией обусловлена способность определения лексем и фразеологизмов, включающих культурно значимое влияние.

В каждом языке присутствует свой набор метафор, придающих дополнительные оттенки языковым единицам посредством выражения позиционирования человека и животного, чьи образы по-разному представляются в каждой лингвокультуре. Набор метафор с зоонимами можно также назвать стереотипами культуры, которые создают определённое мироощущение в языке [11, 155]. Так, для носителей русской и таджикской лингвокультур свинья предстаёт эталоном неряшливости, грязи, дурного воспитания, при этом в китайском и немецком сознании свинья является символом богатства, прибыли, успеха. Таким образом, те или иные человеческие качества, свойства подменяются определённым животным, закрепляясь в лингвокультуре данного этноса.

Опираясь на гипотезу лингвистической относительности Э. Сепира и Б. Уорфа, определивших термин «концепт-универсаль», заметим, что практически во всех известных науке языках специальное место отводится словам, маркированным специфическим смыслом: *судьба, добро, зло, любовь, ненависть, мир, война, вера, надежда* и т.д. Подобные слова являются отражением концептов, которым свойственно всеобщее признание в рамках культурно-значимого аспекта, что делает их природу гораздо более сложной [7, 77].

Хотя на данный момент в современной научной лингвистической литературе не существует чёткого изложения понятия «концепт», однако, учитывая все представленные положения, можно определить концепт как проекцию общественного сознания, имеющую культурно-этический потенциал в языке, отвечающий этнокультурным параметрам.

Вильгельм фон Гумбольдт сформулировал идею активного влияния языка на формирование мыслительных структур. Учёный считал язык выражением национального духа, непосредственным продуктом деятельности данного идеального начала. Исследователь утверждал, что язык составляет неразрывное единство с духом народа, который данный язык породил, он является поддержкой всех интеллектуальных сил человека в живой деятельности и обладает способностью воздействия на дух человека.

Дальнейшее развитие идеи языка - порождения национального духа - получили в многочисленных концепциях сторонников неогумбольдтианства и

различных этнолингвистических исследованиях, которые связывают национальные особенности языков с типами мышления.

Итак, язык закрепил за собой способность создания собственной картины мира, определяющей различия и сходства в национальном взгляде на мир.

Литература

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И.В. Арнольд – М., 1990. – 143 с.
2. Архангельский В.Л. О понятии устойчивой фразы и типах фраз // Проблемы фразеологии / В.Л. Архангельский - М.-Л., 1964. – 308 с.
3. Бахлитьева И.А. Тематическая группа слов, обозначающих понятие «женщина» в английском языке: Автореф. дис. кан. фил. наук. / И.А. Бахлитьева. - Воронеж, 2003. – 23 с.
4. Вейсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа / Й.Л. Вейсгербер – М., 1993. – 223 с.
5. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Труды юбилейной научной сессии ЛГУ. Секция «Филологических наук». - Л., 1946. – 233с.
6. Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика. – М.: Просвещение, 1967. – 338 с.
7. Лазарев В.В., Правикова Л.В. Теория фрейма: интердисциплинарный подход // Когнитивная парадигма: фреймовая семантика и номинация / В.В. Лазарев, Л.В.Правикова– Пятигорск: ПГЛУ, 2002. –207с.
8. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. - М.: Языки русской культуры, 1996. - 288 с.
9. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // В.Н. Телия, Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – 252с.
10. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В.Н. Телия, Фразеология в контексте культуры. – М., 1999. – 224 с.
11. Уфимцева А.А. Лексическое значение слова / А.А. Уфимцева, - М., 1979. – 177с.

КОНЦЕПТ - ЦЕНТРАЛЬНАЯ ЕДИНИЦА ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья посвящена вопросу взаимосвязи языка и культуры, который в мировом языкознании признан как один из отраслей языкознания под названием лингвокультурология. В таджикском языкознании данная проблема является новой.

Исследования, проведённые в мировом языкознании, в том числе в русском языкознании, показали, что язык и культура отображают мировоззрение человека, так как оба являются формами сознания и обладают способностью сохранять и передавать ценности культуры из поколения в поколение. Проблема их взаимодействия является междисциплинарной и требует для решения усилий нескольких наук.

Опираясь на исследования русских и других зарубежных языковедов, автор статьи делает попытку вкратце рассмотреть основные понятия данного

предмета, в том числе собственно понятия лингвокультурологии, а также ее целей и задач.

Касаясь целей данного предмета, автор отмечает, что культурология занимается вопросами взаимодействия языка и культуры в рамках синхронного развития, при этом не замыкаясь в одной национально-этнической группе.

В плане связи языка и культуры автор отмечает, что в результате связи с культурой язык не просто накапливает, но передаёт информацию, содержащуюся в культурно-эстетическом фонде того или иного народа. Исходя из этого автор приходит к выводу, что язык и культура в некоторых случаях могут связывать и объединять людей с разным менталитетом и стереотипами, что зачастую создаёт серьёзные препятствия для понимания иной культуры. Решению данной проблемы способствует предмет лингвокультурологии.

В статье более подробно рассматриваются такие основные понятия данного предмета, как языковая картина мира, культурный концепт, культурная коннотация и другие.

Ключевые слова: культура, лингвокультурология, языковая картина мира, мировоззрение, концепт, культурные концепты, коннотация, культурная коннотация.

КОНСЕПТ ҲАМЧУН ВОҲИДИ МАРКАЗИИ ТАҲҚИҚОТҲОИ ЛИНГВО-ФАРҲАНГӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи робитаи забону фарҳанг, ки дар забоншиносии ҷаҳон ҳамчун як баҳши забоншиносӣ бо номи лингвокултурология (забоншиносии фарҳангӣ) эътироф шудааст, баҳшида шудааст. Қобили зикр аст, ки дар забоншиносии тоҷик ин падидаи нисбатан нав аст.

Таҳқиқоти соҳаи забоншиносии ҷаҳон, аз ҷумла дар забоншиносии рус анҷомёфта нишон медиҳанд, ки забон ва фарҳанг ҷаҳонбинии инсонро инъикос менамоянд, зеро онҳо шаклҳои шуур ба шумор мераванд ва қудрат доранд, ки арзишҳои фарҳангиро аз як насл ба насли дигари одамон интиқол диҳанд.

Робитаи ногуастани забон, фарҳанг ва халқ баҳснопазир аст. Масъалаи робитаи байни онҳо аз ҷумлаи масъалаҳои байнифанӣ маҳсуб меёбад ва барои ҳалли он кӯшиши якҷанд соҳаи илм зарур мебошад.

Дар мақола муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки ба таври мухтасар, бо истифода аз пажӯҳишҳои забоншиносони рус ва кашварҳои дигари хориҷӣ, мафҳумҳои асосии ин фан, пеш аз ҳама, мафҳуми забоншиносии фарҳангӣ, мақсад ва вазифаҳои онро тавзеҳ диҳад.

Дар мавриди мақсадҳои ин фан қайд мешавад, ки забоншиносии фарҳангӣ ба таҳқиқи масъалаҳои робитаи байни забон ва фарҳанг дар шароити имрӯзаи инкишофи забон машғул аст, вале бо вучуди ин ба омӯзиши ин масъала дар доираи забону фарҳанги як халқ маҳдуд намешавад. Дар мавриди робитаи забону фарҳанг муаллиф қайд мекунад, ки дар натиҷаи робитаи байни онҳо забон на танҳо маълумотро, ки дар захираи фарҳангиро эстетикӣ ин ё он халқ маҳфуз аст, фаро мегирад, балки онро ба наслҳои оянда интиқол медиҳад. Аз ин бармеояд, ки забон ва фарҳанг дар баъзе ҳолатҳо метавонанд, одамони дорои мафкура ва тасаввуроти мухталифро муттаҳид созанд. Аксаран

барои фаҳмиши фарҳанги дигар мамониатҳои ҷиддиро эҷод мекунам. Барои ҳалли чунин мушкилот фанни забониносии фарҳангӣ мадад мерасонад.

Дар мақола инчунин мафҳумҳои асосии ин фан, ба мисли тасвири забони олам, концепти фарҳангӣ ва коннотатсияи фарҳангӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Калидҷаҳҳо: фарҳанг, забониносии фарҳангӣ, тасвири забони олам, ҷаҳонбинӣ, концепт, концепти фарҳангӣ, коннотатсия, коннотатсияи фарҳангӣ.

CONCEPT AS A CENTRAL UNIT OF LINGUOCULTURAL RESEARCHES

The article is devoted to the relationship between language and culture, which is recognized in the world of linguistics as one of the branches of linguistics called linguoculturology. In Tajik linguistics, this problem is not new.

Studies conducted in the world linguistics, including Russian linguistics, have shown that language and culture reflect the human worldview, as both are forms of consciousness and have the ability to preserve and transmit the values of culture from generation to generation. The problem of their interaction is interdisciplinary and requires several Sciences to solve it.

Based on the research of Russian and other foreign linguists, the author makes an attempt to briefly consider the basic concepts of the subject, including the actual concept of linguoculturology, as well as its goals and objectives.

Referring to the objectives of this subject, the author notes that cultural studies deals with the interaction of language and culture in the framework of synchronous development, while not being confined to one national-ethnic group.

In terms of communication between language and culture, the author notes that as a result of communication with culture, language does not just accumulate, but transmits the information contained in the cultural and aesthetic Fund of a people. Based on this, the author comes to the conclusion that language and culture in some cases can connect and unite people with different mentality and stereotypes, which often creates serious obstacles to understanding a different culture. The subject of linguoculturology contributes to the solution of this problem.

Keywords: culture, linguoculturology, language picture of the world, worldview, concept, cultural concepts, connotation, cultural connotation.

Сведения об авторе: Эшназарова Сарвиноз Маматовна – соискатель кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотма Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 907713385, E-mail: noza85@mail.ru

Information about the author: Eshnazarova Sarvinovz Mamatovna – applicant of the Department of Theory and Practice of Linguistics of the Tajik State Institute of Languages named Sotim Ulughzoda, Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 907713385, E-mail: noza85@mail.ru

Қадамсаидов С., Фафурова М.Ҷ.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улӯғзода

“Типология” аз забони юнонӣ (typos-хел, намуна ва logos-илм, таълимот) гирифта шуда, маънояш илм дар бораи хели забонҳост.

Дар илми забоншиносӣ ду истилоҳе ба ҳам вомехӯранд, ки онҳоро набояд омехта кард. Яке аз онҳо забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ ва дигаре забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ мебошад.

Пайдоиши равияи типологӣ бо номи забоншиносии маъруфи олмонӣ В.фон Гумболдт (1767-1835) алоқаманд аст. Амалияи нишондоди В.фон Гумболдт ду чизро ошкор сохт. Аз як тараф, дар сохтори забонҳои ҷӣ аз ҷиҳати таърихӣ ва ҷӣ аз ҷиҳати географӣ аз ҳам бегона ва дур мунтазам хосиятҳои якранг, тағйироти якхела, равандҳои таърихӣ шабоҳатнок ва табaddулотӣ яксон дучор омадаанд. Аз тарафи дигар, дар сохтори забонҳои ба ҳам хеш чунин воҳидҳо ва ҳодисаҳое ба назар расидаанд, ки онҳо ба сохтори забонҳои дигар мутлақо бегонаанд ва он тафовутҳоро ба ҳеч ваҷҳ на аз нуқтаи назари таърихӣ ва на аз нуқтаи назари имрӯза таъбир додан имконнопазир аст [7].

Дар иртибот ба ақидаи В.Д. Аракин мо се фаҳмиши андаке дигари ин мафҳумро муайян мекунем.

Якум, типология номи илме мебошад, ки хосиятҳои сохти забонҳои оламро дар асоси қиёс ва тақобул ошкор месозад ва аз рӯи хосиятҳо забонҳоро тасниф мекунад.

Дуввум, типология гуфта, чараёни таҳқиқи сатҳ ва ҳодисаҳои алоҳидаи забонро дар назар дорем, ки он ба мақсади фаҳмидани қонуниятҳои хоса ва нишонаҳои барҷастаи сохтори он гузаронида мешавад.

Ҳодисаҳои грамматикӣ забонҳои гуногун аз рӯи мазмун, ифода ва вазифа муқоиса шуда метавонанд [1, 32].

Аз рӯи мазмун. Маълум аст, ки категорияҳои грамматикӣ забонҳои гуногун ифодаҳои гуногуни ҳақиқиро инъикос меkunанд.

Аз рӯи ифодаи грамматикӣ. Дар ин маврид хелҳои ифодаи категорияҳои грамматикӣ муқоиса карда мешаванд. Он гоҳ мо як проблемаро ба назар мегирем. Он муносибати байни шакли хаттӣ ва шифоҳии забонҳои муқоисашаванда аст.

Аз рӯи вазифа. Аз рӯи вазифа бошад, ҳатто категорияҳои якхела ва ҳаммаъно дар ду забон функсияи ҳархела дошта метавонанд. Нишондоди асосии типологияи забон бадали калима ё дигар шудани калима вобаста ба категорияҳои грамматикӣ мебошад, ки ба ин ё он ҳиссаи нутқ хосанд.

Категорияҳои грамматикӣ ду хел мешаванд: а) сирф грамматикӣ (мавҷудияти онҳо ба маънои лексикӣ вобаста нест: чунончӣ, шумора ва ҷинсият барои сифат, замон барои феъл ва ғайра), б) лексикӣ-грамматикӣ (танҳо ба қисми калимаҳои ҳиссаҳои нутқи додашуда дахл дорад).

Типологияи сохтори фонологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад, зеро ба як қатор масъалаҳои баҳснок ҷавоби аз ҷиҳати илмӣ асоснонок медиҳад. Ин талаб мекунад, ки сохтори овозии забони хоричӣ ҷӣ аз ҷиҳати артикуляторӣ-акустикӣ (тарзи талаффуз-илми садо,

қобилияти садодиҳӣ) ва чӣ дар бобати функционалӣ (вобастагӣ ба хусусияти асосии чизе) аз худ карда шаванд.

Забон сохти мукамал дорад ва он имконият медиҳад, ки ҳамчун воситаи мубодилаи афкор хизмат кунад. Аз як тараф забон фонема, морфема (қисми калима, реша), калимаҳоро дар бар гирад, аз тарафи дигар таркиби худро дорад. Таркиб ташаккули дохилии забон, тарҳи робита ва муносибати воҳидҳои сершумори он мебошад, ки онҳо вазифаи асосии забонро таъмин менамоянд.

Дар рушди фонология нақши олими рус Бодуэн де Куртене ниҳоят калон аст. Мувофиқи ақидаи ӯ вазифаи фонология на танҳо аз омӯхтани овозҳои нутқи инсонӣ, инчунин таҳқиқ ва баёни функцияи физиологии барои ҳосил намудани он овозҳои нутқ зарур буда, иборат аст. Дар асарҳои ӯ зарурати таҳқиқи синхронӣ (мусовӣ, яквқта) ва диахронии ҷиҳати функционалии овозҳо қайд гардидааст.

Таъминоти Бодуэн де Куртене ба назарияи умумии ӯ бадалшавии овозҳо ва назарияи тақсмоти морфологии вай така мекунад. Мувофиқи назарияи психологии ӯ фонема эквиваленти психикии нутқ ба шумор меравад. Аз рӯи назарияи морфологияш фонема элементи тақсимшавандаи фонетикии қисми калима аст [3, 38].

Дар асри XX меъёрҳои дигари таснифот пешкаш карда шудааст. Олими амрикоӣ Э.Сепир гуфтааст, ки ҳелҳои забон аз рӯи се меъёр муайн карда мешавад [6].

Меъёри 1. Тарзҳои ифодаи мафҳумҳои гуногун дар забон, дар ин бора ӯ чор мафҳумро нишон медиҳад: а) мафҳуми мушаххас, ки решаи калимаи мустақилмаъно дар он маҳфуз аст (маънои лексикӣ калимаро дар бар мегирад); б) мафҳуми дериватсионӣ (сохта), ки ба воситаи аффиксҳои калимасоз (аффикс-қисми калима, ки маънои мустақил надорад, лекин ба решаи калима ҳамроҳ шуда маънои онро дигар карда метавонад), ифода меёбад; в) мафҳуми омехтаю релятсионӣ (нисбӣ -лексикӣю грамматикӣ), ки бо роҳи ба асоси калима илова кардани аффиксҳои (қисми калима, ки маънои мустақил надорад, лекин ба решаи калима ҳамроҳ шуда, маънои онро дигар мекунад) шаклсоз ё тағйироти дохилирешавӣ зоҳир мегардад; г) мафҳуми соф релятсионӣ (нисбӣ) (грамматикӣ), ки берун аз ҳудуди калима, яъне тавассути тартиби калима, калимаҳои ёридиҳанда, интонатсия (оҳанг, овоз) ва ғайра ба вуқӯъ меоянд.

Меъёри 2. Техникаи зоҳиршавии муносибатҳои грамматикӣ, ки чор навъ мешаванд. Инҳо:

1. Изолятсия (чудогузорӣ, чудошавӣ, дурӣ), ки дар он маънои грамматикӣ берун аз ҳудуди калима ифода меёбад, яъне ба воситаи калимаҳои ёридиҳанда, тартиби калима ё интонатсия ба амал меоянд.

2. Аглютинатсия (ба аффиксҳои пайҳам пайвастшаванда ифода ёфтани муносибати грамматикӣ дар забонҳои фанӣ), ки дар он ба асоси тағйирнопазир морфемаҳои якмаъногӣ ба ҳам васл мешаванд: “хо”, “ям”, “ки-тоб-ла-рим-ни”.

3. Фузия, ки дар он маънои дар натиҷаи омезиши решаю (асос) аффикс ҳудуди байни морфемаҳои решавӣ ва шаклсоз ба ҳам меҳӯранд. Будааст-будааст, набудааст-набудааст, приду-при-иду.

4. Символизатсия (бо рамз, бо аломат ифода кардан), ки дар он маъноҳои грамматикӣ дар натиҷаи тағйироти фонеморфологӣ (бадалшавии овозҳо, зада, оҳанг) такрор мешаванд: сап-сафед. Дар забони шиллуки китъаи Африқо сафед

калимаи “нит” бо оҳанги баланд маънои “гӯш” ва бо оҳанги паст маънои “гӯшҳо”-ро ифода мекунад, ки ин ҳам мисоли символизатсия аст.

Меъёри 3. Дараҷаи синтез дар грамматика се навъ мешавад:

а) тарзи аналитикӣ, ки он шакли таркибӣ буда, аз калимаҳои ёридиҳанда ва мустақилмаъно иборат мебошад; ҳонда истодааст, ҳонда будам.

б) тарзи синтетикӣ, ки он шакли сода буда, аз асос (реша) ва суффиксҳои шаклсоз таркиб меёбад; книг-ой, книгой, мехонам-ме-хонам.

Таснифоти Э.Сепир чамъбасти дастовардҳои илми типология дар тӯли зиёда аз 100 солро дар бар мегирад. Аз ин рӯ, ба он муфасссал таваққуф намуда, онро бо мисолҳо шарҳ медиҳем.

Дастовардҳои назарраси Э.Сепир дар он зоҳир мешаванд, ки номбурда:

1. Таснифоти консентралӣ (мафхумӣ)-ро пеш гирифт.
2. Аз чанд лиҳоз муоина кардани хелҳои забонро тавсия намуд.
3. Ба забон чун ба системаи том нигарист.
4. Аз доираи забонҳои ҳиндуаврупоӣ баромада, маводи фаровони забонҳои ҳиндуаврупоиро самаранок истифода намуд ва ҳудуди таҳқиқоти типологияро васеъ гардонид, дар натиҷа якҷанд намуди хосаро ошкор намуд.

Дар китоби худ “Забон” (Language) Э. Сепир нишон додааст, ки ҳар як забон дорои сохторҳои асосӣ мебошанд, ки дар яке аз забонҳо овозҳои махсус, калима ва хусусиятҳои грамматикиро дидан мумкин аст, чунин хусусиятҳо боиси инкишоф ва рушди забон мегарданд.

Ақидаҳои Э.Сепирро муҳаққиқи дигари амрикоӣ Ч.Гринберг тақвият додааст. Усули Ч.Гримберг теъдодӣ ном дорад, зеро ӯ қарор дода буд, ки зухуроти ҳар яки онҳоро дар матн, ки дорои сад калима мебошад, ҳисобу китоб намуда, ҳулосаи аниқӣ ҳудро мебарорад [4].

Аз рӯи чунин ҳисоб ӯ хелҳои забонро муайян намудааст, ки аломатҳои он чунинанд:

1. Дараҷаи синтез, яъне миқдори морфемаҳо дар матн.
2. Таносуби байни морфемаҳои калимасоз ва шаклсоз дар матн.
3. Тартиби ҷойгиршавии элементҳои тобеъ нисбат ба реша.
4. Тарзи алоқа.
5. Воситаҳои алоқаи байни калимаҳо.

Олими чех В. Скаличка тарзҳои шаклсозӣ, воситаҳои грамматикӣ, инчунин аломатҳои типологии сатҳҳои забонро ба инобат гирифта, панҷ намуди онро ҷудо кардааст. Инҳо: флективӣ (забонҳое, ки ба воситаи таркибҳои дохилӣ калима маъноҳои нав месозад), интрофлективӣ, агглютипативӣ, изолятивӣ ва полисинтекӣ. Вай 18 аломатҳои хоси ҳар кадоми онҳоро ёфтааст.

Ҳамин тавр, омӯзгор мувофиқи салоҳиди усули кори худ вобаста ба таҷриба ва маҳорати омӯзгорӣ дар таълими ин фанн метавонад эҷодкорона тартиби гузариши баъзе масъалаҳоро тағйир диҳад. Баррасии баъзе мавзӯҳоро барои мутолиаи мустақилона, реферат ва конспект вогузор намояд. Дар дарсҳои амалӣ бештар ба таҳлил ва муҳокимаи асарҳои барҷастаи забоншиносон оид ба лингвистикаи муқоисавӣ таваҷҷуҳ зоҳир намояд.

Адабиёт

1. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В.Д. Аракин / Учебное пособие. – М.: ФИЗМАТ-ЛИТ, 2005. – 232 с.

2. Аракин В.Д. Лингвистическая типология и методика обучения иностранным языкам / В.Д. Аракин // Уч. записи Казанского госпединститута. - Казань, 1969. – С.77-78.
3. Бодуэн де Куртенэ, Иван Александрович. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Казанского университета: За сто лет (1804-1904) /Бодуэн де Куртенэ, Иван Александрович. – Казань, 1904. – С. 38-39.
4. Гримберг Дж. Квантитативный подход к морфологической типологии языков // Новое в лингвистике /Дж.Гримберг. – М., 1963. - С.60-94
5. Гумбольдт В.Ф. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества // Избр. труды по языкознанию / В.Ф. Гумбольдт. – М., 1984 - С.34-38.
6. Сепир Э. Статус лингвистики как науки // Грамматист и его язык / Э.Сепир. – Tata Fantastic, 2003. - С.127-138.
7. Чуркина И.В. Русские и словенцы // Научные связи (конец 18 в.-1914г.) / И.В. Чуркина. - М.: Наука, 1986. - С.98.

ТИПОЛОГИЯ, МЕЪЁРҲОИ ТАСНИФОТ ВА АЛОМАТҲОИ ТИПОЛОГӢ

Дар мақола сухан дар бораи фанни типология, типологияи сохтори фонетикии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, инчунин дар бораи мазмун, вазифа ва ифодаи грамматикӣ меравад. Дар он гуфта мешавад, ки ҳодисаҳои грамматикии забонҳои гуногун аз рӯи мазмун, ифода ва вазифа муқоиса шуда метавонанд. Дар илми забоншиносӣ ду истилоҳе ба ҳам воমেҳӯранд, ки онҳоро набояд омехта кард. Яке аз онҳо забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ ва дигаре забоншиносии муқоисавӣ-типологӣ мебошад.

Ба ақидаи муаллифони мақола забон сохти мукамал дорад ва он имконият медиҳад, ки ҳамчун воситаи мубодилаи афкор хизмат кунад.

Аз як тараф забон фонемаҳо, морфемаҳо, калимаҳоро дар бар гирад, аз тарафи дигар таркиби худро дорад.

Нишондоди асосии типологияи забон ба дигар шудани калима вобаста ба категорияи грамматикӣ мебошад, ки ба ин ё он ҳиссаи нутқ хос мебошанд.

Муаллифони мақола ташреҳи ҳаматарафаи илмӣ пажӯҳиши худро дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ бо далелҳои тозаву этимоднок баррасӣ намуда, ҳамзамон дар бораи ақидаи олимони оиди фанни типология, фонология ва ҳелҳои онҳо ба таври мушаххас маълумот додаанд.

***Калидвожаҳо:** забоншиносӣ, типология, забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, акустикӣ, артикуляторӣ, изолятсия, морфема, символизатсия.*

ТИПОЛОГИЯ, КРИТЕРИИ КЛАССИФИКАЦИИ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ

В статье речь идёт о предмете типологии, типологии системы фонетики английского и таджикского языков, о значении, грамматическом выражении и функциях типологии. Грамматические явления сравниваются по их значению, выражению и функции. Существуют 2 вида терминов в лингвистике, которые нельзя смешивать друг с другом. Одним из них является сравнительно-историческая лингвистика, другая - сравнительная лингвистическая типология.

С точки зрения авторов язык имеет сложную структуру и он даёт возможность использовать его как средство обмена мнениями.

С одной стороны язык состоит из фонем, морфем и слов, с другой стороны он имеет свой состав.

Основной индикатор типологии языка зависит от изменения одних слов в изменении других слов, зависящий от грамматической категории, которая свойственна для тех или иных частей речи.

Авторы статьи всесторонне высказывают свою точку зрения с научно-исследовательской обоснованностью на базе анализов научной литературы, одновременно с этим дают конкретную информацию о научных концепциях учёных, о предметах типологии, фонетики, фонологии и их разновидностях.

Ключевые слова: языкознание, типология, сравнительно-историческая типология, акустический, артикуляционный, изоляция, морфема, символизация.

TYPOLGY, THE MEASURE OF CLASSIFICATION AND THE TYPOLOGICAL FEATURES

This article deals with the subject of typology, typology of the phonetics system of the English and Tajik languages. We are talking about value, grammatical expressions and functions typology. Grammatical phenomena are compared in their meaning, expression and function. There are 2 types of terms in linguistics, which can not be mixed with each other. One of them is comparative-historical linguistics, another comparative linguistic typology.

The language has a complex structure and it makes it possible to use it as a means of exchange of views.

On the one hand language consists of phonemes, morphemes and words, on the other hand it has its own composition.

The main indicator of the typology of the language depends on the change of some words in the change of other words, depending on the grammatical category, which is peculiar to certain parts of speech.

The authors of the article comprehensively Express their point of view with research validity on the basis of scientific literature analysis, at the same time give specific information about scientific concepts of scientists on the subjects of typology, phonetics, phonology and their varieties.

Keywords: linguistics, typology, comparative-historical typology, acoustic, articulation, isolation, morpheme, symbolization.

Сведения об авторах: *Кадамсаидов Сохибназар* - старший преподаватель кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел: (+992) 935476709.

Гафурова Мукаррама Джалоловна - старший преподаватель кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел: (+992) 935299955.

Information about the authors: *Qadamsaidov Sohibnazar* - senior lecturer of the English Philology department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 935476709

Gafurova Mukarama Jalolovna - senior lecturer of the English Philology department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 935476709

**ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ И СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПРИЁМОВ В
ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА***Мирзоева Г.Х.***Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода**

При изучении иностранных языков особое внимание уделяется методам перевода, которые являются основным способом достижения обучающей цели и усвоения любого языка. Особое внимание лингвисты уделяют теории и практике перевода, целью которого является коммуникативно-ориентированное обучение иностранному языку, лингвистическому и лингвокультурологическому аспекту, а также использованию информационно-коммуникативных технологий и интерактивных методов для эффективного изучения выбранного языка. Поэтому необходимо разнообразить теорию и практику перевода, использовать различные современные лингводидактические приёмы и методы для достижения профессионального аспекта в обучении языков. Перевод художественного текста на сегодня самый эффективный способ подхода к изучению языка.

Перевод и профессиональная переводческая деятельность в изучении языка зависит от умения грамотного осознания смысла речи, значения слов и передачи мыслей различными способами художественных направлений.

В высших учебных заведениях при подготовке квалифицированных кадров, специалистов-переводчиков проводятся лекционные и практические занятия по изучению художественного текста и его переводу. В ходе обучения используются все типы словарей (толковый, орфографический, фразеологический, переводческий, этимологический, словари синонимов и антонимов).

Предметом исследования в обучении языков является художественный текст. Процесс перевода требует серьёзного подхода, переводчик должен быть хорошо подготовлен, знать язык, уметь подбирать нужную лексику, использовать интерпретации (искусство понимания и объяснения) и свободно владеть разговорной речью языка перевода.

Толковый словарь Ожегова С.И., Шведовой Н. Ю предлагает такое определение понятию «перевод»: «...текст, переведённый с одного языка на другой» [5,5] цель которого, является выявление значения слова или фраз речевого потока и говора.

В Толковом русско - таджикском словаре по переводу под редакцией Нагзибековой М.Б. и Мирзоевой М.М. понятию «перевод» даётся следующее определение «...перевод является одним из видов сложной речезыковой деятельности человека. Обычно подразумевается либо сам процесс перевода, либо результат деятельности переводчика - устный или письменный текст-высказывание, так как процесс перевода и его результат протекают в двуязычной ситуации. Когда в процессе общения участвуют два языка, т.е. межъязыковой ситуации, то можно определить перевод как процесс межъязыкового преобразования или трансформации устного, или письменного текста, предъявленного на одном языке, в текст (устный или письменный) на другом языке [2,84].

Это определение помогает в решении такого аспекта перевода, как использование стилистических приёмов и выразительных средств при переводе

художественного текста. Стилистические средства в художественной речи являются средствами выразительности, они разнообразны и многочисленны. К ним можно отнести такие тропы: сравнение, олицетворение, аллегория, метафору, метонимию, синекдоху и др. Ими можно заменить то или иное значение слов в ходе перевода художественного текста.

В переводе художественного текста с одного языка на другой целесообразно использовать эти приёмы, заменяя натуральный перевод, для достижения большей яркости и выразительности готового материала. В то же время переводчик должен быть опытным в использовании и замене тех или иных речевых особенностей. Отсюда вытекают основные задачи переводчика:

1. *Правильно понять содержание переводимого текста.*
2. *Точно, полно и адекватно передать это содержание средствами другого языка [2, 80].*

В данной статье мы приведём примеры использования выразительных средств при переводе русских и таджикских предложений.

Например; *Шаҳри зебои афсонавӣ. - Сказочно красивый город. Духтари паричеҳра. Красивая как фея девушка, ангельской красоты девушка, или сказочной красоты девушка.*

При переводе используем синонимию в разных значениях, например: *Головокружительный успех*, можно перевести на таджикский язык, как, *муваффақияти гушношунӣд*. Стиль и значения не меняются, а вот заменить похожие по значению слова можно.

Приведём и другие примеры: *Тёмный человек*. Переводится. Как – *одами шубҳанок*. В прямом смысле эту фразу можно перевести, как *одами торик* или *одами сиёҳ*. А вот таджикский вариант слова *шубҳанок* можно было бы перевести, как *подозрительный человек*, хотя это является прямым вариантом, но в данном варианте он неуместен, не отвечает семантическим нормам перевода текста.

Например: *Судный день - рӯзи охират*. *Судный день* в точном переводе, означает день вопроса и ответа, день ответа за свои деяния. *Рӯзи охират*. В таджикском варианте перевода означает *день конца, последний час жизни на земле или конец*.

В оригинальном тексте можно встретить всевозможные стилистические примеры для выражения яркости и выразительности. У переводчика имеется следующий выбор: либо попытаться скопировать приём оригинала, либо создать в переводе собственное стилистическое средство, обладающее аналогичным эмоциональным эффектом, например: *Қувваи бозуяи Рустамона буд*. Мы знаем, что образ силы Рустама, главного героя поэмы «Шахнаме» Фирдоуси, стал метафорическим для определения сильного и бесстрашного человека, а на русский язык мы можем перевести в этом варианте, что не может быть ошибочным: *Сила его рук была богатырская* в этом варианте перевода «*богатырская сила*» не употребляется имя Рустама, оба определения означают силу.

Такие варианты перевода встречаются часто. Например, в книге «Рубоийёт» Омара Хаяма стихотворные строки переведены с использованием стилистических форм. Использование этих средств образности могут применяться при переводе поэтических форм литературного жанра.

*Ҳарҷо, ки гулеву лолазоре будаст,
Аз сурхии хуни шахриёре будаст,
Ҳар барги бунафша, к - аз замин мерӯяд
Холест, ки бар рухи нигоре будаст.*

Перевод на русский язык:

*Пламенея тюльпаны растут из земли,
На крови государей, что здесь полегли,
Проростают фиалки из родинки смуглых.
Что на лицах красавиц когда-то цвели.*

В этом примере переводчик в двух вариантах использовал сравнение слова *гул* (цветок) и заменил тюльпаном (названием конкретного цветка –лола), слово *шахриёр* хотя и может быть переведён как *-правитель, любимец горожан*, но это понятие было переведено как *государь*. Или слово *пламенея* переводчик использовал для передачи значения обозначения более чувственности красоты рубаи Хаяма, *пламя–(аланга или отаи)* в таджикском варианте рубаи не наблюдается.

Другие слова, используемые в строках, переведены в оригинальном варианте. Эти особенности перевода делают стихотворение в переводе более изящным и красивым в поэтическом варианте. В данной книге использованы различные стилистические средства. Мы можем читать рубаи (четверостишья) в таджикском и русском варианте с наслаждением.

Для переводчика также важна не столько форма, сколько функция стилистического приёма в тексте. Это означает определённую свободу действий: грамматические средства выразительности можно передавать лексическими и наоборот; опустив непередаваемое на русский язык стилистические явления. Переводчик вернёт “долг” тексту, создав в другом месте текста – там, где это наиболее удобно – другой образ, но схожей стилистической направленности.

При передаче стилистических фигур речи – сравнений, метафор, переносных значений и т.п. переводчику нужно решать; целесообразно сохранить лежащий в их основе образ или при переводе следует его заменить другим. Причиной замены могут быть особенности русского словоупотребления, сочетаемость слов.

В русском языке многие сравнения и метафоры приобрели устойчивый характер и превратились в идиомы, “...оборот речи, значение которого не определяется отдельными значениями входящих в него слов, например; бить баклуши, точить лясы” [5, 57]. На них распространяются правила перевода фразеологических единиц, использование эквивалента или аналога. Например: *скользкий, как угорь* (эквивалент), *похожи как две капли воды* (аналог), *в натуральную величину* (описательный перевод).

Для полного доказательства необходимо исследовать несколько русских фразеологизмов в переводе на таджикский язык. В школьном русско-таджикском фразеологическом словаре под редакцией Н. А. Александрова и Х. Раупова приведено множество фразеологизмов с переводом на таджикский язык, где переводчик сталкивается с использованием стилистических приёмов и выразительных средств. Например: “*Открыть карты*”- переставать скрывать свои замыслы, планы, намерения, начинать действовать открыто [4, 64]. Этот русский фразеологизм конкретного и адекватного эквивалента в таджикском языке не имеет, можно сделать смысловой перевод: *Сирру асрори худро ошкор*

кардан, нияту мақсади худро баён кардан, кушоду равшан ё шаффоф намудани мақсадҳои худ.

“Поставить на ноги” – способствовать выздоровлению (больного, раненого, душевно-озабоченного человека) [4, 67]. В таджикском языке этот фразеологизм имеет смысловой перевод: - Сихат кардан.

“Средь бела дня, то есть днём, когда совсем светло (случилось, произошло, совершено). Таджикский эквивалент этого фразеологизма таков; *Дар рӯзи равшан*.

“Точка зрения” – определённый взгляд на что-либо, мнение [4, 81]. В таджикском варианте этот фразеологизм имеет дословный перевод и адекватное значение; *Нуктаи назар*. Исследовав практический материал, мы можем показать особенности использования стилистических приёмов и выразительных средств и в фразеологизмах.

В научной работе Комиссарова В. Н. сказано об использовании различных средств переводческой деятельности. К ним относятся следующие средства; “...эпитеты, которые передаются с учётом их структурных и семантических особенностей, позиции по отношению к определяемому слову и его функции. Сравнения передаются с учётом структурных особенностей и стилистической окраски входящей в него лексики. Метафоры передаются с учётом структурных характеристик и семантических отношений между образным и предметным планом. Авторские неологизмы передаются по существующей в языке перевода словообразовательной модели” [1, 224].

В эту группу выразительных средств мы можем отнести фонетические, морфемные, лексические повторы, игру слов, иронию и диалектизмы, которые изучены и исследованы лингвистами в разные годы в процессе работы над материалами перевода.

В заключении следует отметить, что все перечисленные элементы не могут быть воспроизведены с полнейшей точностью, поэтому в любом переводе происходит следующее: какая-то часть материала даётся не в собственном виде, а в виде разного рода замен и эквивалентов.

Поэтому всякий перевод может содержать в себе определённые изменения по сравнению с оригиналом, но от количества таких изменений зависит точность перевода, которая должна быть по возможности сведена к минимуму. «Перевод – это передача информации с точностью воспроизведения грамматических и смысловых особенностей одного языка на другой» [1, 215].

Таким образом, адекватный перевод текста предполагает внесение переводчиком определённых замен, отказ от дословности и поиск подходящих смысловых соответствий, с помощью стилистических приёмов и образных средств.

Чтобы свободно владеть иностранным языком (например, русским и таджикским) необходимо практиковать в педагогических вузах метод перевода текстов классической и современной художественной литературы, деловых бумаг, автобиографических текстов, статей и стихотворных строк.

Литература

1. Александрова И.А. и др. Школьный русско-таджикский фразеологический словарь /И.А. Александрова, И.Л. Николаева, Х. Раупова. – Душанбе, Маориф, 1984. – 85 с.
2. Камолов А. Рубоиёт. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 80 с.

3. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. Текст. – М.: Международные отношения, 1973. – 224 с.
4. Нагзибекова М.Б., Мирзоева М. М. Толковый русско-таджикский словарь по переводу /М.Б. Нагзибекова, М. М. Мирзоева. – Душанбе, 2014. – 84 с.
5. Ожегов С.И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка /С.И. Ожегова, Н.Ю. Шведовой. – М., 2010. – 501 с.
6. Пословицы и поговорки народов Востока. – М.: Литература, 1989. – 160 с.

ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ И СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПРИЁМОВ В ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

В статье рассматриваются основные методы перевода поэтических произведений, фразеологических оборотов, перевода пословиц с таджикского языка на русский язык. Перевод богатого наследия таджикско-персидской классической литературы предполагает внесение изменений, отказ от дословностей, поиск подходящих смысловых соответствий, с использованием стилистических приёмов и образных средств. Выразительные средства, используемые в текстах, являются эталоном своеобразного способа воспроизведения и репрезентации текста как учебный материал, как художественная ценность, как научный метод, используемый лингвистами. Именно перевод является коммуникативным средством его передачи на лингвокультурологическую арену.

В статье приведены отрезки различных материалов на размышление, которые уже рассматривались лингвистами, как научная ценность в языкознании.

По мнению автора статьи, многие лингвисты разрабатывали методику передачи распространения текстов путём перевода из различных литературных жанров, научного текста, поэтического текста с целью исследования стилистических особенностей в языке.

Отмечается, что перевод является одним из основных аспектов передачи информации на другой язык, целью которого является изучение иностранных языков и овладение стилистическими приёмами в функционировании художественного текста, поэтому переводчик должен предоставить читателям и слушателям переведённый текст в таком виде, чтобы он не потерял свой оригинальный колорит воспроизведения.

Ключевые слова: *методы, рубай, перевод, поэтические средства, языки, слова, лексика, сфера, модель. стиль, коммуникация, художественный текст, жанр, текст.*

ВОСИТАҲОИ ИФОДАНОК ВА БАЁНҲОИ УСЛУБӢ ДАР ТАРЧУМАИ МАТНИ БАДЕӢ

Дар мақолаи мазкур усулҳои асосии тарҷумаи асарҳои назмӣ ва насрӣ аз забони тоҷикӣ ба забони русӣ таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Муаллиф қайд мекунад, ки осори классикии тоҷику форс, ки фарҳанги қадима доранд, бояд дар сатҳи баланди бадеӣ ва услуби ба худ хос тарҷума шуда, мутобиқати маъноии комилро дошта бошад. Дар мақола баъзе равандҳои воситаҳои ифоданок ва баёни услубии тарҷумаи бадеӣ нишон дода шудаанд. Тамоми воситаҳои забоние, ки дар он методикаи омӯзишу азҳудкунӣ ва тарҷумаи матн бо мақсади ба роҳ мондани алоқаҳои байнифарҳангӣ оварда шудаанд, инъикос ёфтаанд. Забоншиносон тамоми воситаҳои омезиши матнро бо мақсади пайвастанӣ

равандҳои фарҳангию бадеӣ омӯхтаанд ва дар мақола онҳо аз ҷиҳати омӯзиши илмӣ шарҳ дода шудаанд.

Мақолаи мазкур ба методҳои тарҷума ҳамчун воситаи алоқии байнифарҳангӣ бахшида шудааст, ки дар он мақсади омӯзиши забони хориҷӣ, азхуд намудани матни назмӣ, насрӣ, ҳуҷҷатнигорӣ шарҳ дода шудааст. Ҳар як тарҷума аз як забон ба забони дигар ба тағйиротҳои услубӣ рӯ ба рӯ мешавад, ки дар навбати худ усулҳои гуногуни бадеиро дар бар гирифта ҳамчун маводи илмӣ ҷои худро дар забоншиносӣ асоснок менамояд.

Қайд гардидааст, ки танҳо тарҷума метавонад воситаи асосии алоқии байнифарҳангии забонхоро мустақкам намуда, дар навбати худ воситаҳои ифоданок ва баёнҳои услубиро дар тарҷума бадеӣ нишон диҳад, аз ин рӯ, тарҷумон ба хонандагон ва шунавандагон матнҳоеро, ки тарҷума шудаанд, бояд тавре пешкаш намояд, ки онро аз нусхаи асл фарқ карда натавонад.

Калидвожаҳо: *усулҳо, рубоӣ, тарҷума, воситаи назмӣ, забонҳо, вожаҳо, соҳа, лугат, намуна, усул, иртибот, матни бадеӣ, матн, жанр.*

EXPRESSIVE MEANS AND STYLISTIC DEVICES IN TRANSLATION OF LITERARY TEXT

The article considers the main methods of translation of the poetic works, phraseological constructions, and translation of proverbs from Tajiki into Russian. Translation of the rich heritage of Tajik-Persian Classic Literature (poetry quatrains) involves making substitutions, non-literal, search for suitable semantic correspondences using stylistic techniques and shaped tools. Expressive means used in the texts are the standard of a peculiar way of reproducing the representation of the text as educational material, as artistic value, as a scientific method used by linguists. It is the translation that is the communicative means of its transfer to the linguistic-cultural arena.

In this article we cited pieces of various materials for reflection, which were already considered by linguists as scientific value in linguistics. Many of the aforementioned linguists developed a method for transmitting the distribution of texts by translating from various literary genres, a scientific text, a poetic text with the aim of studying stylistic features in the language.

And so, this article is devoted to methods of translation, as the main aspect of the transfer of information to another language, the purpose of which is to study foreign languages and master the stylistic techniques in the functioning of an artistic text. We need students and reader simply to provide the translated text in such a way that it does not lose its original coloring reproduction.

Key words: *methods, rubai, translation, poetic heritage, language, words, sector, vocabulary, model, style, communication, artistic text, genre, text.*

Сведения об авторе: *Мирзоева Гулджохон Халиловна – старший преподаватель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 918734133, E-mail: mirsoeva.guljahon@mail.ru*

Information about the author: *Mirzoeva Guljahon Khalilovna - senior lecturer of the Department of Comparative Linguistics and Translation theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 918734133, E-mail: mirsoeva.guljahon@mail.ru*

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ЗАРФҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ризоева Г.И., Пулатова М.Ш.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Таҳқиқоти муқоисавиро дар забони тоҷикию англисӣ вобаста ба ҳиссаҳои нутқ ва масъалаҳои семантикию синтаксисӣ аллакай олимони забоншинос ба монанди П. Чамшедов, М. Шаҳובהва, Е. Чафарова, К. Усмонов, Гогошидзе, К. Ҳамроалиев ва дигарон омӯхтаанд. Муҳаққиқ Н.Қ. Ахмедова рисолаи худро ба мавзӯи «Заминаҳои назариявии тадқиқоти масъалаҳои зарф дар забоншиносии англисӣ ва тоҷикӣ» бахшидааст.

Таҳлили муқоисавии ҳиссаҳои нутқ ва таъсири мутақобилаи онҳо аз нуқтаи назари пешниҳоди назарияи ягонаи забон тавачҷуҳи хосаро ҷалб карда, хусусияти инкишофи забони алоҳида, умумият ва фарқияти онро инъикос мекунад.

Маълум аст, ки дар ҳар ду забон зарфҳо аз рӯи сохтор ба 4 – намуд - содда – simple, сохта – derivative, мураккаб – compound ва таркибӣ – composite мешаванд. Аз рӯи вазифа ва маъно бошад, ба ба гурӯҳҳои зарфҳои тарзи амал (adverbs of manner), миқдору дараҷа – (adverbs of degree and measure), макон – (adverbs of place), замон – (adverbs of time) ва мақсаду сабаб – (adverbs of cause and consequence) ҷудо мешаванд. Зарфи забони тоҷикӣ танҳо дараҷаи қиёсиро қабул мекунад. Дар забони англисӣ бошад зарф се дараҷа дорад: оддӣ – positive degree, қиёсӣ – comparative degree ва олии – superlative degree.

Зарфҳои забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ тадриҷан дар асоси калимаҳои мустақилмаъно, пеш аз ҳама исм ва сифат ташаккул ёфтаанд. Барои зиёд шудани зарфҳо калимасозӣ ҳам нақши муҳим бозидааст. Дар ҳарду забон шумораи зарфҳои содда зиёд нестанд.

Манбаи асосии зиёд шудани зарфҳо ва ғайр гардидани таркиби онҳо дар забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама фонди луғавии забони тоҷикӣ мебошад. Яъне дар заминаи ҳиссаҳои нутқи номӣ ва асосҳои феълӣ калимаҳои нав - зарфҳо ташаккул меёбанд. Аз дигар забонҳо одатан зарфҳо иқтибос намешаванд. Вале дар забони тоҷикӣ зарфҳои аслан арабӣ бисёр воমেҳӯранд (минбаъд, қомилан, муҳтасаран ва ғайра).

Зарф тобишҳои маъноӣ, ҳолат, тарз, вақт, ҳангом, маҳаллу макон, сабабу мақсади амалро шарҳу эзоҳ медиҳад. Бо ибораи дигар зарф аломати амали предмет ва сифату ҳолати онро мефаҳмонад. Ин ҳиссаи нутқ ба саволҳои **кай?, чӣ тарз?, чӣ тавр?, кучо?, чӣ қадар? чӣ навъ?, чӣ хел?** ва ғайраҳо ҷавоб мешавад.

Зарфҳоро аз рӯи маънои умумиашон ба ду гурӯҳи қалон ҷудо мекунам: **зарфҳои ифодакунандаи аломат ва зарфҳои ҳолат.**

Зарфҳои ифодакунандаи аломат, ки бештар бо феъл алоқаманданд, маънои хосият, сифат, усули амал, миқдор ва вазъияти амалро ба воситаи суффиксҳои – **она, –ан, –ӣ, –ёна, –нокӣ, –акӣ, –вор** ва ғайра ифода мекунам.

Дар забони тоҷикӣ – хушҳолона, хоксорона, қашшоқона, мағрурона, дилпуруна, озодона, оромона, қасдан, шартан, шахсан, қаблан, хомӯшӣ, хушёрӣ, махфияна, бепарвоёна, ҷиддиёна, шодиёна, пуштнокӣ, ифоданокӣ, мурағабнокӣ, шуурнокӣ, пешакӣ, қалбакӣ, моҳакӣ, дурӯғакӣ, бародарвор, модарвор, падарвор, душманвор ва ғайра.

Дар забони англисӣ тобишҳои маъноӣ бо ёрии суффикси – **ly** ифода меёбад: calmly, friendly, clearly, bravely, hourly, slowly, correctly.

Дигар суффиксҳои зарфсоз хеле кам кор фармуда мешаванд **-in, - im –up - wise, - ward ва – ways:** indeed, indefinite, inhabit, invasion, invader, imploring, impossible, uphill, sidewise, clockwise, likewise, nowise, facewards, forward, skyward, heardward, longways, sideways, longthways.

Зарфҳои ҳолат бошад барои ифодаи тобишҳои маъноии замон, макон, шароит, сабаб хизмат мекунад. **Масалан:** дар забони тоҷикӣ - баъд, бевақт, дур, наздик, одатан, баногоҳ ва ғайра. **Дар забони англисӣ** - then, late, far, near, usually, suddenly.

Аз рӯи маъно дар ҳарду забон зарфҳои замон, макон, мақсад, сабаб ва ғайраҳо дучор меоянд.

1. Пеш аз ҳама зарф дар ҳарду забон ҳиссаи мустақили нутқ буда, тағйир намеёбад. Тағйир наёфтани зарф яке аз аломатҳои муҳим аст, ба истиснои тағйирёбии вобаста ба дараҷаи қиёс.

2. Зарфҳо бандаки изофӣ, соҳибӣ ва шахсӣ қабул намекунад ва шумораи ҷамъ надоранд. *Бандаки изофӣ ба зарф хос нест. Зеро зарф одатан пеш аз феъл ё дигар калимаҳои ба он алоқаманд меистад, аз ин рӯ изофа намегирад*

3. Зарфҳо дар забони тоҷикӣ фақат дараҷаи қиёсӣ доранд, аммо дар забони англисӣ бошад, дараҷаи оддӣ, олий, қиёсӣ доранд:

Гурӯҳи калони зарфҳо дар забонҳои мазкур дараҷаи қиёсӣ доранд. Фарқи **дараҷаи қиёсии зарф** аз **дараҷаи қиёсии сифат** он аст, ки вай ба феъл вобаста шуда, онро шарҳу эзоҳ медиҳад.

Мисолҳо: Вай зудтар ҳаракат кард, ки ба лаби ҷӯй расад [3, с 63].

Савор наздиктар рафта қарор гирифт [2, 42].

Офтоби гарм **поёнтар** хамида, рӯи платформаро сояи бинои вокзал гирифта буд [10, 80]. Ҳозир вай ба профессор имтиҳон дода истодааст, **камтар** сабр кунед [10.296].

Дараҷаи **қиёсии сифат** бошад, бо сифат якҷоя ба исм тобеъ гашта, онро эзоҳ медиҳад:

Калонтар духтараш буд синни чордах,

Аз ӯ хурдаш ба сол андар дувоздах [16,145].

Модари Машрик ба ин сарзамин,

Дод агарчи зани зеботарин... [10,325]

Бо вучуди ин фарқият зарфҳои забони тоҷикию англисӣ (асосан зарфи тарзи амал) метавонанд дараҷаи қиёсӣ дошта бошанд, ки онҳо ба монанди дараҷаи қиёсии сифат сохта шаванд: оддӣ, қиёсӣ, олий.

Fast – faster – fastest - тез – тезтар - тезтарин. **Hard – harder – hardest** – боғайрат – боғайраттар – боғайраттарин. **Late – дер, later – дертар, latest – дертарин. latest** - аз ҳама дертарин, **soon – зуд, sooner - зудтар, soonest** - аз ҳама зудтарин, **early - барвақт earlier - барвақттар earliest** - аз ҳама барвақттарин.

Дар мисолҳои боло бараъло мебинем, ки дар забони англисӣ дараҷаи қиёсии зарфҳо бо суффикси **–er** ва дараҷаи олии онҳо бо суффикси **–est** омадааст. Ҳамзамон, дараҷаи қиёсии зарфҳои мураккаб дар забони англисӣ ҳамчун сифати мураккаб ташаккул меёбад.

Necessarily - more necessarily - most necessarily

Carefully - more carefully - most carefully

Дар мисолҳои тоҷикӣ дараҷаи қиёсии зарф бо суффикси – **тар** ва дараҷаи олий бо суффикси – **тарин** омадааст.

Зарфҳои забони англисӣ, ки аз сифат бо ёрии суффикси –ly сохта шудаанд, дараҷаи қиёсияшонро бо ёрии – **more** ва дараҷаи олиро бошад бо ёрии – **most** ифода мекунанд: clearly фаҳмо – **more clearly** *фаҳмотар* – **most clearly**, аз ҳама фаҳмотар, bravely далер – **more bravely**, далертар – **most bravely**, аз ҳама далертар, correctly дуруст – **more correctly**, дурусттар – **most correctly**, аз ҳама дурусттар, cautiously, эҳтиёт – **more cautiously** боэҳтиёттар – **most cautiously** аз ҳама боэҳтиёттарин.

Дараҷаи қиёсии зарфҳои англисӣ **often** (бисёр), **quickly** (тез), **slowly** (оҳиста) бо ҳарду тарзи дар боло нишондода сохта мешавад:

often – oftener (more often) – oftenest – (most often), quickly – quicker (more quickly) – quickest (most quickly), slowly – slower (more slowly) – slowest (most slowly).

Мушкилиҳои тарҷумаи зарфҳоро аз як забон ба забони дигар ба назар гирифта, бояд қайд намоем, ки дар забони англисӣ баъзе зарфҳои мавҷуданд, ки ҳангоми ифода кардани дараҷаи ҳақиқатан худро иваз мекунанд.

well – better – best – беҳ – беҳтар – беҳтарин; **badly – worse – worst** – бад – бадтар – бадтарин; **much – more – most** – бисёр – бисёртар – бисёртарин; **little – less – least** – кам – камтар – камтарин; **far – farther/ further- farthest /furthest** – дур – дуртар – дуртарин [8, 86]

Дараҷаи қиёсии баъзе зарфҳои англисӣ бо роҳи ивазшавии садонокӣ ҳақиқатан қиёсӣ сохта мешавад. Онҳоро бояд ба хотир гирифт.

4. Зарф дар забонҳои муқоисашаванда (англисӣ ва тоҷикӣ) бо пешоянду пасоянду ифода намеёбад.

5. Зарф дар ҳар ду забон бо феъл алоқаманд мешавад.

Арбоб Камол аз ҳангоми задани ҳар омадани рамаи фаҳмида, ошери, ки ҳурда истода буд, нимқора монда, **берун** баромад [6, 137].

Модар аз тирезаи чашм қанда **поён** нигарист [7, 105].

Ман дар он гуна шабҳо ҳамеша дар даруни меҳмонхона буда, аз он гуна суҳбатҳои адабӣ **озодона** истифода мекардам [6, 205].

Абдусаттор **оромона** эътироз кард [12, 59].

Зайнаб **оромона** ва **бепарвоёна** гуфт [5, 145].

Замони дигар иштироккунандагони он маҷлис ҳам, бе он ки ҳудашон **бошууро**на мақсад карда, гирифта бошанд, рӯз то рӯз бойтару пурратар мешуд [5, 87].

Best of all - You read **best of all** today. **Better** - Petrov gave a **better** talk today. **Far** - We have not walked **far** today. **Long** - Have you been waiting **long**? **Fast** - He speaks very **fast**. **Scarcely** - I can **scarcely** believe such story as that.

Nearly - He **nearly** broke the window with his ball [8, 147].

Бар замми ин, яке аз аломатҳои зарфҳо муносибат доштани онҳо бо ҳама ҳиссаҳои мустақили нутқ мебошад. Дар навбати худ зарф дар ҷумла ба вазифаи ҳол омада, асосан бо феъл, сифат ба дигар зарфҳо мувофиқат мекунанд.

6. Дигар аломати муҳими морфологии зарф дар забони тоҷикиву англисӣ он аст, ки зарф аффиксҳои махсуси калимасоз дорад.

Аффиксҳои **-окӣ, -акӣ, -она, -вор, -бар, -ӣ** ва ғайра аффиксҳои зарфсоз дар забони тоҷикӣ ба шумор меравад.

Мисол: Наби-Полвон Некқадамро **пуштнокӣ** ба замин хобонид [6, 85].

Банда **кӯдаквор** шодӣ мекардам [6, 167].

Зарфҳо ба сифат ва зарф низ метавонанд вобаста шаванд.

Масалан: Пас аз он бо садои **бисёр паст** ба салони вай ҷавоб гардонд [12, 48].

Саҳни ҳавлӣ **хеле васеъ**, аз ҷониби боғ бо шохи дарахтон ва бо ҷиғҳо гирифта шуда буд [9, 34].

Дар забони англисӣ бошад зарфҳо бо ёрии суффикс ва префикси **-ly, -in, -up-wise, -ward, -ways** сохта мешаванд.

Lately - I have read it **lately**.

Rarely - I **rarely** read magazines.

Quikly - The driver **quikly** stopped the car.

Badly - He was **badly** wounded

Completely - I was **completely** dissatisfied.

Easily - I passed the exam **easily**.

Usually - They **usually** watch TV in the evenings.

Calmly - He answered the question **calmly**.

Frankly - He frankly admitted his error.

Generaly - We **generally** have coffee for breakfast.

Quikly - He run **quikly**.

Badly - He was **badly** wounded.

Nearly - It is **nearly** finished my work.

Brightly - The sun shines **brightly** [7, 105].

Бар замми ин, зарфҳо бо ҳиссаҳои номии нутқ ва феъл дорои системаи мураккаби калимасозӣ гаштаанд. Дар миёни зарфҳои забони тоҷикӣ гурӯҳҳои зерини морфологӣ вучуд доранд: зарфҳои аз исм сохташуда, аз сифат, аз шумора, аз ҷонишин ва шаклҳои феъл.

1.2 Сохти зарфҳо

Зарфҳо аз ҷиҳати сохт дар ҳарду забон содда, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешаванд.

а) Зарфҳое, ки танҳо аз як реша иборат буда, як мафҳумро ифода меkunанд, содда мебошанд.

Масалан:

Дар забони тоҷикӣ – **ақиб, қафо, дарун, поён, қариб, кам, дина, оҳиста, баъд, зуд, боз, саҳл, акнун, ҳамеша, ҳанӯз, бисёр, ниҳоят, андак, даррав, наздик ва ғайра**.

Ман либосҳоямро пӯшида, **зуд** аз хучра фаромада, ба сӯи мадраса рафтам [2, 53].

Баъд аз дарвоза даромадан шумо **даррав** ҳавлии даруни моро намебинед [16, 45].

Он шахс пас аз ба ӯ суҳан додани полковник ба пештари минбар омада, **оҳиста** ба гап сар кард [3, 133].

Ба **ақиб** нигариста як ҷавонро бо духтаре дидам [5, 6].

Дигарҳо ба **қафо** гаштанд [12, 55].

Дид ки, ду танки ба тарафи чап гузаштагӣ аз хатти фронти мо ба **дарун** даромадаанд [12, 123].

Модар аз тиреза чашм канда, ба **поён** нигарист [3, 237].

Дар ҳамин вақт, аз **поён**, аз тарафи чашма, падари ман бо амакам пайдо шудаанд [16, 84].

Саллаи шумо **қариб** панҷ сар вазн дорад ва агар ба сари меҳ мемондед, меҳ мешикаст [16, 45].

Чехраи ба назар **андак** кушоди рафиқаш Гулбонуро анча хурсанд кард [12, 98].

Ин ҳол дар байни паҳлавон ва олуфтагони он замони Бухоро **кам** ба назар менамуд [16, 38].

Дина сарвазири малоикаҳо ба назди мо омада буданд [3, 56].

Дар забони англисӣ: Now, well, why, too, quite, late, just, yet, soon, since, often, here, there, much, yet, when,

I am writing now. He sings well. I can't understand why he is late. The tea is too hot; I can't drink it. I quite agree with you. He came late. I have just broken a car. I have not yet read this novel. He will ring up soon. I live in this city since I was 12. I often meet her here. Here you are. He read his poems there. It is much more interesting than that one. I have not finished my work yet. When did he come?

б) Зарфҳое, ки реша (аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ) ва пасоянду пешоянд доранд, **сохта** мебошанд.

Масалан: қасдан, пешакӣ, шервор, пуштнокӣ, хомӯшона, дарҳол, барвақт, ноилоҷ, торафт, бепарвоёна, банохост, баногоҳ, беихтиёр, хашмгинона, оромона, бародарвор ва ғайра.

Аз исм ва сифат ба воситаи суффикси-**вор** зарфҳои монандӣ сохта мешаванд:

Ў бо ин ҳама бузургӣ ва салобот ба ҳар кас, ҳарчанд хурд бошад ҳам, **бародарвор** муомила мекард [3, 56].

Аммо рафтор ва кирдори шахсии Зуфунун **девоनावор** менамуд [17, 67]. Зарфҳои сохта, инчунин бо тарзи зерин сохта мешаванд: бо исм илова гаштани префикси бе - **Беихтиёр** ин калимаҳо аз даҳон мебароянд [16, 133] Маро **беихтиёр** ханда омад [2, 11].

Бо сифатҳо бо илова гаштани префикси **ба-**:

-Кӣ вай? - овози ларзонаки Гулру **базур** баромад [1,17]. Ба сифатҳо ба илова гаштани суффикси **-она**: Ҳамон рӯз қорӣ аз дарс омада, **хашмгинона** аз Маҳмуд пурсид [15, 178].

Бо зарфҳои сохта дар забони англисӣ асосан калимаҳои дахл доранд, ки ба воситаи суффикси – **ly** ташақкул ёфтаанд.

Масалан: Easily, loudly, early, deeply, lately, brightly, impatiently, quickly, hardly, seriously, quietly.

The answered all the questions easily. Please, speak loudly. I go to bed early and get up early. I am deeply indebted to you for your help. Have you been there lately. The sun is shining brightly today. He impatiently answered our questions. The fire was extinguished quickly. There were hardly any flowers in the garden. Do you seriously wish to go there? He came into the room very quietly.

Дигар суффиксҳои зарфсозии забони англисӣ, ба монанди **-ways, -wise, -ward(s), -like, ва for** хеле кам истифода мешаванд.

в) Зарфҳое, ки аз ду реша ва пасоянду пешояндҳо сохта шудаанд **мураккаб** мебошанд.

Масалан: Дар забони тоҷикӣ – **якзайл, чорзону, дучанд, гармогарм, шабошаб, пасонас, дузону, сарбаландона, дилпуруна, шитобкорона, пачкасӣ, секаса, якбора, оҳиста-оҳиста, хушҳолона, навозишкорона ва ғайра.**

Зарфҳои мураккабе, ки аз шумораи исм сохта шудаанд:

Дар атрофи он, аз мадрасаҳои бекорхобида ҷойҳои нарме сохтем ва **дузону** нишастем.

Вале модарам дар ҷои нишастагиаш карахт шуда монда, **якзайл** ба берун чашм меандошт. Оҳиста- оҳиста **якзайл** кор кун.

Зарфҳои мураккабе, ки аз сифатҳои мураккаб ва суффикси **-она** ташкил гардидаанд:

Бо ҳамон дасте, ки карди интиҳоб,

Дилпурина давлати олиҷаноб.

Масалан: дар забони англисӣ: Sometimes, everywhere, somewhere, anywhere, therefore, otherwise, downstairs, nowhere.

Sometimes they drink too much. There was blood **everywhere**. I am sure I have met you **somewhere**. Did you see my gloves **anywhere**? They did not go **anywhere** after supper. He didn't study. **Therefore**, he failed the test. I **always** eat breakfast. **Otherwise**, I get hungry during class. He is reading **downstairs**. He is nowhere to be seen. Where are you going? Nowhere

г) Зарфҳои, ки аз якчанд калима ташаккул ёфтаанд, **таркибӣ** номида мешаванд.

Масалан: дар забони тоҷикӣ –сол аз сол, худ аз худ, рӯ ба рӯ, як ба як, бегану ҳарф, бечуну чаро, хоҳу ноҳол, дар ба дар, даст ба даст, ду ба ду, чор ба чор ва ғайра.

Зарфҳои таркибие, ки аз такрори исм ва пешоянд ташкил ёфтаанд:

Падари худӣ ӯ бисёр вақтҳо аз рӯи ноилоҷӣ **дар ба дар** гашта, гадоӣ карда, рӯзгузаронӣ мекард.

Ҳамин тавр, **даст ба даст** гузашта, вай се авлодро дидааст.

Зарфи таркибии **худ ба худ** аз такрор омадани ҷонишини нафсии **худ** ва пешоянди **ба** сохта шудааст: Вай **худ ба худ** сурх мешуд, таб меовард.

Зарфҳои, ки аз такрор омадани шумораҳо ва пешоянди **ба** сохта шудаанд:

Соро аз вай пеш, аз муомилаҳои бой ба худаш ба Мурод гап назада буд, баъд аз он ки мақсади бой равшан шуд, аз аввал то охир **як ба як** ба шавҳараш гуфта дод.

Савдогарон дӯкон ва саройҳои худашонро баста, ба рӯи суфачаҳо **ду ба ду, чор ба чор** нишаста, дар бораи як кор пичирросзанон гап мезаданд.

Масалан: дар забони англисӣ: At first, for ever, all of a sudden, by all means, as far as. At first I buy the most necessary things. All of a sudden, he kissed her. It must be done by all means. As far as I know he is married.

Тавсифи синтаксисию семантикии зарф дар забонҳои тоҷикиву англисӣ

Зарф танҳо ба туфайли вазифаҳои синтаксисию семантикиаш тавонистааст ҳиссаи мустақили нутқ шавад. Муносибат ва умумият доштан бо ҳиссаҳои мустақилмаъноии нутқ яке аз аломатҳои муҳими зарф маҳсуб меёбад.

Маҳз ин муносибату умумият имкон медиҳад, ки ҳиссаҳои дигари нутқ ба зарф гузаранд. Тавре дар боло зикр карда будем, ин бо якчанд роҳ амалӣ мегардад: тариқи аффиксҳо ва такрори калимаҳои, решаҳо ва ғайра.

Тафовути зарфҳо аз дигар ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ дар муаммалмаъноии семантикии онҳост. Нишонаи асосии зарфҳои ду забон, тавре аллакай қайд кардем, ин муносибат ва умумият доштан бо тамоми ҳиссаҳои мустақилмаъноии нутқ мебошад:

а) бо исм – **бодикҷат**;

б) бо сифат – **тез-тез, дилпурина**;

в) бо шумора - **якчанд, дубора, сенафарӣ**;

г) бо ҷонишин – **ҳаматарафа, ягон-ягон**;

д) бо феъл – **торафт, рафта—рафта**;

2.1 Навъҳои зарф аз рӯи маъно:

Зарфҳоро аз рӯи маъно дар забонҳои тоҷикию англисӣ ба якчанд навъ чудо мекунанд.

Дар забони тоҷикӣ навъҳои зарф гуногунанд. Аз ҷумла навъҳои асосии он инҳоянд:

- зарфи тарзи амал;
- зарфи замон;
- зарфи сабаб;
- зарфи миқдору дараҷа;
- зарфи макон.

а) Зарфи тарзи амал

Зарфи тарзи амал чӣ гунагии ҳолати иҷрои амалро (феълро) мефаҳмонад ва ба саволҳои чӣ тавр?, чӣ тарз?, дар кадом ҳолат? ҷавоб мешавад. Зарфи тарзи амал дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд.

Масалан:

Зулайхо, фикри худро **зуд** баён кун,

Дили ғамгини маро шодмон кун.

Зарфи **зуд** баъзан дар шакли такрор ҳам меояд:

Вай саросема менамуд ва **зуд-зуд** соаташро нигоҳ карда мемонд.

Тарозу ҳам тири туст. Ҳамеша **якзайл** намегардад.

Ман **якзайл** ба пояш нигоҳ мекардам, то зудтар панҷаҳои буридаи пойи ӯро бубинам.

Мо ҳама, ки дар он тараф чорчашма шуда нигоҳ мекардем, **охиста** ва беихтиёр аз ҷоямон хестем.

Зарфи **охиста** дар шакли такрор низ меояд:

Вера ва Шодигул **охиста-охиста** қадам монда рафтанд.

Бибиробия **охиста-охиста** ба гап сар кард.

Аз ҳар тараф деҳқонон баромада, **савора** ва пиёда ба чор нафар ҳамроҳ шуданд.

Пиру ҷавон, марду зан, пиёдаву **савора** ба маркази шаҳр худро зада ба сару синаву китфу бозу роҳ мекушоид.

Кадам домоди соҳибони завод ва фабрика ба нони сиёҳ қаноат карда, дар сармо кӯҳу биёбонро **пиёда** тай намудааст [14, 45].

Наздики бегоҳӣ вай **аспакӣ** ба «Ситораи Сурх» расид.

Даррав гирду атрофи онҳоро як тӯда колхозчиён печонида гирифт.

Вай модарамро, ки **беист** гиря мекард, тасалли дода мегуфт, ки беҳуда замини вокзалро об назанад, вай дере нагузашта меояд.

Бедонаҳое, ки дар шоҳаҳои баланд-баланди бедҳо овехта шуда буданд, сахари барвақт то нисфи шаб **беист** мехонданд.

Ин мисраъро **беихтиёр** замзакунон такрор мекардам, ки ба сурудхонӣ гузашта рафтаниро нафаҳмида мондам.

Зарфҳое, ки тарзи иҷрои амалро ифода мекунанд, **зарфҳои тарзи амали монандӣ** ном дорад:

Ман гумон мекардам: ӯ ин суханҳоро дар бораи чизҳои навбаромад ва кор фармудани онҳо аз ягон донишманди навигаридӯст шунидааст ва **тӯтивор** ёд гирифтааст.

Фароштурук **тирвор** поён мефаромад ва болҳои худро аз об тар карда, боз боло мерафт.

Зарфҳои тарзи амале, ки аз такрор омадани шумораҳо ташкил меёбанд.

Сарбозони дигар **як-як**, **ду - ду** омадан гирифтанд.
Баъзан зарфҳои **як-як** дар шакли **ягон- ягон** низ истифода мешавад:
Ёдгор шунидаҳояшро **ягон-ягон** ба Гулнор накл кард.
Дехқонон ҷуволҳои пурборро **ягон-ягон** ба анбор дароварданд.

Ду - ду, чор - чор:

Мардум ҳам **ду - ду, чор-чор** аз пасу пеш мерафтанд.

Ҷӯпонон ва подабонон галла ва рамаҳои худро, ки аз аввали пагоҳ то нимаи рӯз чаронда сер карда буданд, худашон **ду - ду, чор-чор** ба ҳар гуна бозиҳо машғул шуданд.

Панҷ-панҷ, даҳ-даҳ:

Аввал ягон - ягон, пас аз он **панҷ - панҷ, даҳ - даҳ** харидор омада, рафта-рафта сарой бо харидорон пур шуд.

Баъзан зарфи миқдору дараҷа дар шакли **дукаса** ва **секаса** меояд.

Ҷавонон дар байни худ **дукаса, секаса** ва **чоркаса** гарав мебастанд.

Кайвониҳо ҷуволро **дукасаю секаса** шуда, бардошта бароварданд.

Дар забони англисӣ низ зарфи тарзи амал бисёр дида мешавад:

slowly, quickly, rarely, badly, hardly, kindly, well, easily.

She works slowly. He runs quickly. I rarely read magazines. I could hardly understand him. He moves fast on the dance floor.

б) Зарфи замон

Зарфи замон вақту замони воқеъ шудани амалро мефаҳмонад ва ба саволҳои кай? ҷавоб мешавад: дина, имрӯз, ҳанӯз, ҳоло, фардо, шабошаб, алҳол, баъд, пагоҳ-беғох, порсол ва ғайра. Зарфи замон дар ҷумла ба вазифаи ҳоли замон меояд. **Масалан:** Дирӯз баъди борон тирӯ камон баромад.

Имрӯз дунёи нав пайдо шудааст. **Дина** ман дар ин хусус модарам катӣ гапзонам кардем. **Кайҳо** мондагӣ будам. **Дирӯз** дар кӯчаи Ленин ошноӣ деринааш Ҷӯра Холдоровро дида мондам.

Зарфҳои замон мувофиқи маъно ва вазифаашон ба ҳелҳои гуногун ҷудо мешаванд.

Аз ҷумла зарфҳои замоне, ки амали замони гузаштаи нисбатан наздик, ҳозира ва ояндаро эзоҳ медиҳад:

Масалан:

Хулоса, **имрӯз** Тоҷикистон гул кард, **фардо** ба олами Шарқ меваҳои ширини худро хоҳад дод. **Имрӯз** мақсади асосии ман ёфтани кӯча, гузар ва ҳавлии Қорӣ-ишқамба буда, ҳамаи фикру ҳавосам ба ин мақсад банд буд.

Имшаб ҳола мижа таҳ накард. Осмони қишлоқ ба ситораҳои бисёре зиннат ёфта бошад ҳам, имшаб нури моҳтоб ба онҳо ғалаба мекард.

Дирӯз Шарифахларо яке аз дӯстонаш ба зиёфат даъват карда буд. Боз як ариза фиристода буд, ки **дирӯз** ҷавобаш омад.

Зарфҳои **дирӯз** баъзан дар шакли **дирӯзакак** низ кор фармуда мешаванд: Ниҳолҳои навраси пахта, ки **дирӯзакак** аз замин сар бароварда буданд, хеле сабзида, қомати худро устувор карда гирифтанд.

Бегоҳӣ ба хона ба қавақи гирифта бармегашт. Мирзо **бегоҳӣ** ҳамроҳи бой ба бозор омада, ба ҳуҷраи ба хулаш дода мебаромад.

Шабона аз ягон ҷои номаълум тағи лаби ҷуйро сурух карда мемонд. Вай дина **шабона** бо ҳамсафарон сайёҳати калон - болои боми сайёро таъриф кардааст. Ман рӯзона барои дарс хондан ва дарс тайёр кардан ҳеҷ вақт намеёфтам.

Пагоҳӣ модари Солеҳ ба пеши мо як коса шир ва якто нон оварда монд. **Пагоҳӣ** шаҳрро давр задем.

Бегоҳирӯзӣ Қурбон аз таги қалъа баргашт. **Бегоҳирӯзӣ** ба назди кассир аз ҳама пеш хола ҳозир шуд.

Одина баъд аз муҳокима **чоштгоҳӣ** ба кӯча баромад.

Чоштгоҳонӣ як савор аз тарафи ғарби деҳа асп давонда омада, ба пеши ҳавлии Абдурахимбой фуромад.

Ман дар шаҳр, дар хонаи қарздорони худам ҳар рӯз ё **рӯздармиён** зиёфат меҳӯрам.

Саҳарӣ яке аз хомӯшакҳое, ки дар соҳили Нил бисёр будааст, дар вақти хобам пешониамро газидааст.

Саҳаргоҳон, рӯзи дамгирӣ, зану шӯй аз кӯчаи Киров ба ҷониби шаҳр равон гардиданд.

Зарфи замон дар забони англисӣ (ба он зарфи замони муайян ва номуайян дохил мешаванд): **Today, already, never, tonight, tomorrow, yesterday, before soon, now, since, soon, late, lately, still, then, when, after, once, just, yet, (not)...yet.**

One afternoon, I hid from him in a small room. Yesterday I was very busy. I have never been to London. I have already read this book. I have just broken a car. Tomorrow he will come. Have you heard about the accident yet? Are your children still at home? I will ring up soon. I live in this city since I was 12.

в) Зарфи микдору дараҷа

Зарфи микдору дараҷа андозаи микдори аломат ва амалро ифода карда, ба саволҳои чӣ қадар? Чӣ андоза? Чӣ қадарӣ? ҷавоб мешавад: бисёр, хеле, андак, кам, зиёд, як микдор, бағоят, ҷудо, тоқа-тоқа, ду - ду, ин қадар, он қадар, чӣ қадар, як қадар, қариб, андак ва ғайра. Зарфи микдору дараҷа дар ҷумла ба вазифаи ҳоли микдору дараҷа меояд.

Масалан: Дар баҳор тоқзори дарахтзор **бағоят** хурраму дилкушо гардида буд. [15, 144]

Ман **кам** хондагӣ, мебахшед.

Ин ҳол дар байни паҳлавон ва олуфтагони он замони Бухоро **кам** ба назар менамуд.

Қорӣ- ишкамба **кам-кам** пай бурд.

Ман **кам-кам** аз тарҷимаи ҳоли Қорӣ-ишкамба хабардор шудам.

Ҳа, ҳоло **ин қадар** барвақт ба кучо роҳ гирифтед?

Модом, ки духтар арӯси каси дигар будааст, пас чаро ба вай **ин қадар** меҳрубон буд?

Мардумро **ин қадар** фиреб надихед.

Чехраи ба назар **андак** кушоди рафиқаш Гулбонуро анча хурсанд кард.

Зайнаб чӣ гуфтан ва чӣ карданаширо надониста андак нишаст.

Зарфҳои микдору дараҷа дар забони англисӣ: little, much, so almost, nearly, very, regularly, to, hardly, scarcely, enough, quite, rather, completely.

She is very clever. He drives too quickly. This room looks too dark. We walked so far that we got tired. I hardly know him. They are quite happy. I quite agree with you. The winter was cold enough. The book is rather interesting. Has he read much? There were scarcely any people in the street. I have almost finished my work. It is nearly 5 o'clock.

г) Зарфи сабаб

Зарфи сабаб сабаби ба амал омадан ё наомадани амалро ифода мекунад ва ба саволҳои чаро? Барои чӣ? Аз чӣ сабаб? ҷавоб мешавад: ночор, ноилоҷ, беихтиёр, тасодуфан, хоҳу нохоҳ, беҳуда, маҷбуран ва ғайра. Зарфи сабаб дар ҷумла ба вазифаи ҳоли сабаб меояд.

Мисол: Нависанда туфайли рӯзномае, ки кадоме тасодуфан афтонда буд, аз ҳамаи ин огоҳ гашт.

Зарфи сабаб бо калимаҳои **ночор** ва **ноилоҷ бештар** ифода мешавад:

Ночор то манзили навамон, ки дар доманаи кӯҳ воқеъ гашта буд, хомӯш омадем [10, 45].

Ноилоҷ ба усто Боқӣ ном ҳамсоям мурочиат карда, тадбир пурсидам [10,87].

Устоака суҳбататон ҳар қадар ширину дилкаш бошад ҳам, **ноилоҷ** ман бояд вазифаи бар зиммаам бударо адо намоям.

Because - Because he was sleepy, he went to bed. He went to bed because he was sleepy.

Since - Since he is not interested in classical music, he decided not to go to the concert.

Now that - Now that the semester is finished, I am going to rest a few days and then take a trip.

As - As she had nothing in particular to do she called up a friend and ask her if she wanted to take in a movie.

As/so long as - As long as (so long as) you're not busy, could you help me with this work?

inasmuch as - Inasmuch as the two governments leaders could not reach an agreement, the possibilities for peace are still remote.

д) **Зарфи макон**

Зарфи макон макону маҳали амалро шарҳу эзоҳ медиҳад ва ба саволи дар кучо? ҷавоб медиҳад:

Як-ду рӯз **дар ин ҷо** хоб карда, сиҳат шуда рафт.

Дар **поён**, дашту кӯҳсор водии васеъ ва тамоми қишлоқ роҳат-роҳат ба оғӯши шаб медаромаданд.

Аз ақиб ман ҳам давидам.

Дар **ҳамон ҷо** ду пояшро дароз карда, ба сӯи хок шиштан.

Писарам, ман дар **ҳамин ҷо!** Натарс ту аз Амон зуртарӣ.

Ҳамин ҷо пурри одам.

Мавҷҳои сабзашро танҳо харсангҳое, ки **ҷо-ҷо** аз камари кӯҳ барҷаста истода буданд, ҳалал мерасониданд.

Зарфҳои макон дар забони англисӣ: Here, there, inside, somewhere, anywhere, nowhere, far, a long way off.

He read his poems here. He will stay there until June. I opened the box and saw that there was nothing inside. I am sure I have met you somewhere. Did you see my gloves anywhere? Where did you go after supper? – Nowhere. They don't like to walk far. They live a long way off.

Зарф натавонад, сифат ва дигар зарфҳоро муайян мукунад, боз метавонад:

1. Калимаи саволӣ ҳаст, ки ҷумла бо он оғоз мешаванд. Ба ин зарфҳо тааллуқ доранд: when, where, why, how

When did you arrive? Where are you going? Why do you think so? How will he do it?

2. Барои пайвасти ҷумлаҳо, аниқтараш:

Барои пайвасти ҷумлаҳои мустақил. Ба ин зарфҳо тааллуқ доранд: so, yet, otherwise

It was late so I went home. It's very fine weather for a walk, but I don't think I'll go out. Go at once, otherwise you will miss your train.

Барои пайваст сохтани ҷумлаи пайрав ба сарҷумла чунин зарфҳо тааллуқ доранд: when, where, why, how

He called when I was busy. I don't know where he lives. I can't understand why he is late. I want to know how you do it.

Инчунин дар забони англисӣ зарфҳои **саволӣ** ва **пайвасткунанда** мавҷуданд:

Зарфҳои саволӣ: when, why, where, how.

Зарфҳои пайвасткунанда: so, then, besides, however, therefore, still, yet ва ғайра. (Дар забони тоҷикӣ зарф одатан дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда кор фармуда мешавад. Дар забони англисӣ бошад ин ҳолат кам дида мешавад).

Дар ҷумла зарф асосан вазифаи ҳолро иҷро намуда, асосан бо феъл, сифат ба дигар зарфҳо пайваст мешавад. **Масалан:** дар забони тоҷикӣ - Дар баҳор тоқзору дарахтзор **бағоят** хурраму дилкушо гардида буд.

Хулоса, дар мақолаи мазкур мо кӯшиш намудем, ки сохтор, навъ, истифода ва аҳамияти зарфро дар забонҳои тоҷикиву англисӣ муайян ва муқоиса намоем. Ба зарфҳои забонҳои муқоисашаванда тавсифи морфологӣ диҳем, дараҷаи қиёсии онҳоро баррасӣ кунем, навъҳои семантикӣ ва вазифаи синтаксисии онҳоро муайян намуда, гузаштани воҳидҳои зарфро ба дигар категорияҳои грамматикӣ таҳлили намудем.

Адабиёт

1. Айнӣ С. Ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1990. – 351 с.
2. Айнӣ С. Қуллӣёт. – Ҷ. 1. – Сталинобод, 1958. – 321 с.
3. Айнӣ С. Марги судхӯр. – Душанбе: Адиб, 2010. – 219 с.
4. Бонк Н. А., Котий Г. А. Лукьянова Н. А. Учебник английского языка. – М., 2015 – 637 с.
5. Икромӣ Ҷ. Достони марди таншикан. – Сталинобод, 1944 – 35 с.
6. Икомӣ Ҷ. Шодӣ. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 418 с.
7. Камянова Т. Практический курс английского языка. – М., 2017 – 383 с.
8. Каменский А.И., Каменская И.Б. Практическая грамматика английского языка.: Справочное пособие для неязыковых вузов. – Часть 1. - Харьков: ИНЭМ, 2002. – 278 с.
9. Кулиева З. Грамматикаи забони англисӣ. – Душанбе – 2012 – 267 с.
10. Муҳаммадиев Ф. Асарҳои мунтахаб . – Ҷилди 2. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 502 с.
11. Раҳим Ҷалил. Шикасти тилисмот. – Душанбе, 1964. – 203 с.
12. Толис П. Тобистон. – Адиб, 2009. – 126 с.
13. Туйғунов Н., Сангинов Ф. Грамматикаи забони англисӣ. – Душанбе, 2013. – 182 с.
14. Улуғзода С. Субҳи ҷавонии мо. – Ҷилди 1. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 446 с.
15. Улуғзода С. Диёри Навобод . – Душанбе: Ирфон, 1982. – 431 с.
16. Улуғзода С. Қисмати шоир. – Сталинобод, 1960. – 119 с.
17. Улуғзода С. Ёрони боҳиммат. – Сталинобод, 1947. – 107 с.

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ЗАРФҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Омӯзиши муқоисавии забонҳои гуногунсохтор дар давраи ҳозира дар забоншиносии тоҷик яке аз масъалаҳои муҳим маҳсуб меёбад. Бо назардошти ин, муаллифони мақолаи мазкур кӯшиш ба харҷ додаанд, ки зарфҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди муқоисаи типологӣ қарор дода, хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳоро нишон диҳанд.

Таҳлили типологии зарф дар забонҳои муқоисашаванда нишон дод, ки дар ҳар ду забон дар пайдоиш ва шаклгирии таркиби зарфҳо ҳиссаҳои номии нутқ ва асосҳои феъл нақши муҳим доранд. Муайян гардид, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ зарф, ҳамчун ҳиссаи мустақили нутқ, пеш аз ҳама, аз исм ва сифат ба вучуд омадаанд. Дар афзоиши миқдори зарфҳо дар забонҳои муқоисашанда калимасозӣ ҳам нақши муҳим дарад.

Дар мақола инчунин зарфҳо дар забонҳои муқоисашаванда аз лиҳози сохтор, корбурд ва вазифаи синтаксисӣ ҳам таҳлил шудаанд ва хусусиятҳои умумию фарқкунандаи онҳо дар ҳар ду забон нишон дода шудаанд.

Инчунин таҳлили муқоисавии зарфҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки дар забонҳои муқоисашаванда зарфҳо дараҷаи қиёсӣ доранд, ки дар забони тоҷикӣ он танҳо бо роҳи синтетикӣ – ба воситаи пасванди - тар ифода меёбад, масалан, зудтар, оҳистатар, вале дар забони англисӣ дараҷаи қиёсии зарф бо се роҳ: синтетикӣ - ба воситаи пасвандоҳои – *er,ly*, масалан, **Fast – faster – fastest** - тез – тезтар - тезтарин. **Hard – harder – hardest** – боғайрат – боғайраттар – боғайраттарин **quickly** (тез), бо роҳи аналитикӣ, масалан, **quicker (more quickly) – quickest (most quickly), slowly – slower (more slowly) – slowest (most slowly)** ва бо роҳи флексияи дохилӣ, масалан, **well - better - best** – беҳ - беҳтар – беҳтарин; **badly - worse - worst** – бад – бадтар - бадтарин ифода меёбад.

Дар мақола инчунин муаллифон гурӯҳҳои зарфҳоро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди муқоисаи типологӣ қарор дода, хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳоро нишон додаанд.

***Калидвожаҳо:** сохтор, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, зарфҳо, гурӯҳҳои зарфҳо, дараҷаи қиёсӣ, синтаксис, таҳлили муқоисавӣ.*

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАРЕЧИЙ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Сопоставительное изучение разноструктурных языков в настоящее время является одним из актуальных проблем в таджикском языкознании. Исходя из этого авторы данной статьи сделали попытку в сопоставительном плане изучить наречия в таджикском и английском языках, определить их общие и различительные свойства.

Типологический анализ наречий в сопоставительных языках показал, что в обоих языках в образовании и формировании состава наречий именные части речи и основы глагола играют важную роль. Определили, что и в таджикском, и в английском языках наречия, как самостоятельная часть речи, образовались, прежде всего, из числа имён существительных и прилагательных. В изучении количества наречий в сопоставляемых языках словообразование также играет важную роль.

В статье наречия в сопоставляемых языках проанализированы с точки зрения структуры и употребления, определены общие и различные черты

наречий в обоих языках в плане структуры, словообразования и синтаксические функции наречий.

Сопоставительный анализ наречий в таджикском и английском языках также показал, что в сопоставляемых языках наречие имеет сравнительную степень, которая в таджикском языке выражается только синтаксическим способом, т.е. с помощью суффикса - тар, например, зудтар (быстрее), охистатар (медленнее), а в английском языке сравнительная степень в наречиях выражается тремя способами- синтаксическим способом, т.е. с помощью суффиксов – **Fast – faster – fastest** - тез – тезтар – тезтарин. **Hard – harder – hardest** – боғайрат – боғайраттар – боғайраттарин **quickly** (тез), аналитическом способом- **quickly – quicker (more quickly) – quickest (most quickly), slowly – slower (more slowly) – slowest (most slowly)** и путём внутренней флексии, например, **well - better - best** – беҳ – беҳтар – беҳтарин; **badly - worse - worst** – бад – бадтар – бадтарин.

В статье авторами в сопоставительном плане проанализированы также разряды наречий в таджикском и английском языках, определены их общие и различительные черты.

Ключевые слова: структура, таджикский язык, английский язык, наречия, разряды наречий, сравнительная степень, синтаксис, сопоставительный анализ.

COMPARATIVE ANALYSIS OF ADVERBS IN TAJIK AND ENGLISH

Comparative studies of different languages is currently one of the urgent problems in Tajik linguistics. Based on this, the authors of this article have made an attempt to study adverbs in Tajik and English in a comparative way, will determine their General and distinctive properties.

Typological analysis of adverbs in comparative languages showed that in both languages in the formation and formation of the adverbs of the nominal part of speech and the basis of the verb plays an important role. Determine that in the Tajik and English adverbs so independent parts of speech, formed primarily from the number of nouns and adjectives. In the study of the number of adverbs in comparable languages word formation also plays an important role.

In the article adverbs in the compared languages are also analyzed from the point of view of structure and use, defined common and different features of adverbs in both languages in terms of structure, word formation and syntactic functions of adverbs.

Comparative analysis of adverbs in Tajik and English also showed that in comparable languages adverbs have a comparative degree which in Tajik language is expressed only in a syntactic way, that is, with the help of the suffix -tar, for example, зудтар (faster) охистатаров (slower) the comparative power in adverbs is expressed in three ways, in a syntactic way, ie with the help of suffixes - Fast - faster – fastest,. Hard - harder – hardest, quickly, in an analytical way- quickly - quicker (more quickly) - quickest (most quickly), slowly - slower (more slowly) - slowest (most slowly) and by internal flexion for example, well - better - best -; badly - worse - worst.

In the article, the author also compares the ranks of adverbs in the Tajik and English languages, identifies their common and distinctive features.

Keywords: structure, Tajik language, English, adverbs, adverbs, comparative degree of syntax, comparative analysis.

Сведения об авторах: Ризоева Гулнора Икромовна - старший преподаватель кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 918786455.

Пулатова Мунирахон Шарофхоновна - старший преподаватель кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 985808989.

Information about the authors: Rizoeva Gulnora Ikromovna - senior lecturer of the Theory and Practice of Linguistics department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone.: (+992) 918786455

Pulatova Munirakhon Sharofkhonovna - senior lecturer of the Theory and Practice of Linguistics department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone.: (+992) 985808989

ИСТИЛОҲОТИ ИФОДАКУНАНДАИ МАҲФУМҲОИ ДИНӢ ДАР ЗАБОНИ ОЛМОНӢ ВА ТОЧИКӢ

Лузинаи Зафардухт

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳар як қавму қабила дорои дину оин ва расму русуми муайян мебошад. Вобаста ба ин, миёни мардум урфу одатҳои мухталиф ҷой дошта, анъанаю маросими гуногуни динӣ гузаронида мешаванд. Ин раванд бевосита ба забон таъсир мегузорад. Ин боис мешавад, ки дар забон вожаҳои нав пайдо шуда, таркиби луғавии он бою ғанӣ гардад. Мо дар мақолаи мазкур таҳлили ҳудро маҳз аз пайдоиши вожаи “die Religio - дин” дар забони олмонӣ оғоз менамоем. Таҳлилҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки то асри XVIII дар забони русӣ ин вожа вучуд надошт. Дар забони қадимаи рус ин вожаро калимаи “вера” иваз менамуд. Дар луғати тафсирии забони русӣ ин вожа чунин маънидод шудааст шудааст: фаҳмиши қонунҳои шариат, дин” [5,70].

Олимони забоншинос исбот намудаанд, ки ин вожа дар асл ба забони олмонӣ аз забони юнонӣ дар шакли “religio”, иқтибос шудааст, ки маънои аслиаш дар забони юнонӣ «алоқа, алоқамандӣ, алоқамандшавӣ» мебошад. Ба ғайр аз ин, дар забони юнонӣ маънои ин истилоҳ хеле васеъ аст: маҳфумҳои “алоқамадии одам бо Худо, таъзим ба Худо” - ро ифода менамояд”. Аз сабаби он, ки истилоҳи мазкур дар забони русӣ низ чунин тарзи талаффуз дорад, маъноҳои ин калимаро дар забони русӣ таҳлил мекунем:

- 1) боварӣ ба Худо, парастии Худо;
- 2) ба Худо рози дил гуфтан.

Семантикаи ин истилоҳ “religio”, таркибҳои зеринро дар бар мегирад:

- 1) боварӣ ба Худо;
- 2) тасаввуроти муайян оид ба Худо;
- 3) сачда ба Худо, парастии Худо (ибодат, мулоқот бо Худо, ба ҷо овардани урфу одатҳои динӣ).

Дар забони олмонӣ зерин маҳфум «тасаввуроти муайян оид ба Худо» низ ниҳон аст. Religion - Glaube an und Auseinandersetzung mit einer aberirdischen Macht sowie deren kultische Verehrung .

Бояд ҳаминро зикр намоем, ки истилоҳи “der Glaube” – ба маънои эътиқод, боварӣ дар забони олмонӣ хеле серистеъмол мебошад:

1. Боварӣ ба ҳақиқат, мавҷуд будани чизе ва касе;
2. Эътиқод ба Худо, боварӣ ба адолат, қувваи некӣ, ростӣ.

Калимаи “вера - эътиқод” танҳо ифодакунандаи маҳфуми “эътиқод ба Худо ва амиқии андешаҳои дар асл вучуд доштани ин қувваи бузург, муҳаббату умед ба ӯ мебошад”. Бояд ҳаминро зикр намоем, ки зерин вожа ҳафт маҳфуми дигар ниҳон аст: “боварӣ”, бовар қардан, боварӣ қунонидан, боварӣ доштан, ҳақиқат, ростӣ, умед”. Он бо решаи “вер” дар забони юнонӣ айнан мувофиқат мекунад”. Дар ин маврид параллелҳои семантикии он бо забони олмонӣ хеле аҷиб менамоянд. Дар забони олмонӣ вожаи “der Glaube” - 1) innere Gewissheit, die von Beweisen unabhängig ist, gefühlsmäßige Überzeugung, unerschütterliches Vertrauen, Zuversicht; 1) Эътиқоди ботинӣ, новобаста аз далелҳо, эътимод дар сатҳи фаҳмиш. эътимоди комил, эътиқоди комил. 2) (Rel.) auf Grund fremder

Mitteilungen, geoffenbarter Wahrheiten oder eigener innerer Erfahrung die innere Gewissheit aber das persunliche Verhaltnis zu Gott) (пел.) . 2) Ҳақиқати маъруф бар пояи суханони ягон кас қарор дорад ва ё дар асоси таҷрибаи ботинии худ, эътимоди ботинии муҳаббат ба худ. 3) Bekenntnis, Heilslehre 3) Эътиқод ба дин. Этимологияи вожаи олмонии “glauben / der Glaube” – ро омӯхта, алокаи онро бо феълҳои lieben (дӯст доштан) ва loben (таъриф кардан, эътироф кардан), вожаи олмонии қадим gilouben ва вожаи готӣ galaubjan «дӯст доштан, пиндори хуб доштан» таҳлил менамоем.

Таҳлилҳои забоншиносон собит намудаанд, ки баромади ин вожаҳо ба решаи ҳиндуаврупоии “lub-,t” рафта мерасанд, яъне баромади феълҳои олмонии “lieben” ва “loben” низ аз ин ҷост” [13,77].

Тасрифи вожаи эътиқод, аз ҷониби ҳаворӣ, ёрони пайғамбари Исои Масех (апостол) Павел, хулосаҳои моро ҳамаҷониба тасдиқ менамояд: «Эътиқод, боварӣ ин амалигардии воқеӣ - «Estin depistio elpizomenon upostasin, pragmaton elegcon ou bleromenon» (Евр. XI, 1), [8,13]. Агар жарфтар бингарем, воҳиди луғавии “эътиқод” дар асл бо вожаи “дониш” аз нигоҳи маъно муқобили яқдигаранд, аммо “дониш” ва “эътиқод”, “боварӣ” бе яқдигар вучуд дошта наметавонанд. Маҳз дониш боварию эътиқоди моро қавитар мегардонад, ўро мустаҳкамтар месозад. Урфу одати ибодат намудан ҳам аз эътиқоди мустаҳкам нисбат ба Худо бармеояд.

Таҳлили маҳфуми “дин” –ро идома дода, ба тафсири таркиби луғавии «тасавуроти муайян оид ба Худо» мегузарем. Дар тафаккури мардуми насронӣ Худо - қувваи волотаринест, ки дунёро идора мекунад” [5, 208]. Вожаи “Худо” дар забони олмонӣ низ ҳамин тавр тафсир шудааст: Der Gott - abermenschliches, meist unsterbliches, mit Willen und Macht ausgestattetes, kultisch verehrtes Wesen, Gegenstand des religiösen Glaubens” [13,78]. «Ғайришахс, абадӣ, боқувват, ҳукмрон, мавҷудоти аз тарафи ҳама эътирофшаванда; асоси эътиқоди динӣ».

Таҳлилҳо нишон доданд, ки калимаи Худо- баромади ҳиндуаврупоӣ дорад. Решаи қадимаи ин калима “bhag” мебошад. Шояд бо маҳфумҳои фаровонӣ, серҳосилӣ вобастагӣ дошта бошад. Ба ақидаи профессор О. Қосимов калимаи “*фагфур*” баромади сугдӣ дошта, аз ду қисм *фау ё бау*- худо *пур* вожаи тоҷикӣ –писар иборат мебошад. Бо мурури замон тавассути тағйироти маъноӣ ва аз сабаби он ки аввалин маротиба фарфор аз Чин оварда шудааст, чунин номгузорӣ шудааст [3,40]. Ин реша дар вожаҳои калимаҳои русии “бог-ам”, “бог ат ство”, ифодакунандаи маънои фаровонӣ, некӯахлоқии иқтисодӣ вобастагӣ дорад.

Вожаи олмонии “der Gott- Худо”, маҳфуми “мавҷудоти воломақом”-ро ифода мекунад. Ин истилоҳ дар забони олмонӣ низ решаи ҳиндуаврупоӣ дошта, таҳминан бо решаи калимаи ҳиндуаврупоии “ghau”, ки маънояш «мавҷудоте, ки тавассути сеҳр даъват мешавад» яхела мебошад [13,80].

Бояд ҳаминро зикр намоем, ки дар забони олмонӣ маҳфуми “Худо”-ро вожаи “ghostpod” ифода мекунад. Ин вожа ҳам аз ду решаи ҳиндуаврупоии: “gost”- (аз дигар сайёра омада, бегонакишвар, меҳмон) ва “Pod”- ҳиндуаврупоии pot-, pot-i-s «хӯчаин, сарвар, яъне сарвари қабила». Дар забони олмонӣ маънои вожаҳои “hospes” ва “hospitis» «соҳибхонае, ки меҳмонавозӣ менамоянд» мебошад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки истилоҳи “ghost” баъдтар дар забони юнонӣ ифодакунандаи маҳфуми «душман» шудааст.

Дар забони тоҷикӣ низ вожаи “Худо” муродифҳои зиёд дорад, аз қабилӣ: Парвардигор, Офаринанда, Яздон, Оллоҳ, пушту паноҳ, ва ғайра. Дар китоби “Фарҳанги забони тоҷикӣ” якчанд маъноӣ ин калима нишон дода шудааст: Худо- Зоти мафҳуми оӣ, ки дар ақидаи аҳли дин гӯё ҷаҳон ва ҷаҳониёро офарида, ҳамаро идора мекардааст. Оллоҳ, холик, Парвардигор, Яздон” [10,501].

Тавре исбот намудем, ин калима дар забони русӣ мавқеи хеле калон дорад. Дар забони қадимаи русӣ вожаи мазкур шакли “Господь” - ро дошта, ифодагари мафҳуми «омада, савдогарӣ баҳрӣ» будааст [6,88]. Дар забони умумиславянӣ ин вожа дорои мафҳуми «хӯчаин», “соҳиб” мебошад. Аз ин реша боз сифати «господский» -хукмрон ва исмҳои «госпожа»- хонум, феъли «господствовать»-хукмронӣ намудан сохта шудаанд. Истифодаи вожаи мазкур дар байни диндорон мураккаб буда, дорои маъноҳои зерин аст: офарандаи ҳаёт, ҳокими дунё. Вожаи “die Hostess”дар забони олмонӣ дорои мафҳуми монанд ба вожаи мазкур буда, решаи он баромади ҳиндуаврупоӣ дорад ва исми ҷинси занона аст, ба маъноӣ «зане, ки меҳмононро ҳамроҳӣ мекунад - женщина, сопровождающая гостя» истифода бурда мешавад.

Ҳамин тавр, мафҳумҳои ин вожа дар забони олмонӣ бо мафҳуми “мавҷудоти воломақом”- высшего существа”ягон хел алоқа надорад. Дар китоби муқаддаси “Инҷил”, ки аз тарафи Мартин Лютер ба забони олмонӣ тарҷума шудааст, барои ифодаи “мавҷудоти воломақом”вожаи “der Herr” (аз забони олмонии қадим hero, heriro-чаноб, ҳоким - Besitzer, Gebieter, Herrscher, Vorgesetzer (соҳиб. хӯчаин, чаноб, ҳоким, малик) истифода шудааст [13, 81]. Яъне дар маъноӣ аслиаш вожаи олмонӣ “der Herr” ва вожаи русӣ “Господь”, «хозяин, господин- хӯчаин, чаноб» новобаста аз этимологияи гуногун монандӣ доранд.

Дар тассавуроти намоёндагони динҳои гуногун “Худо”дастнорас ва ғайриматериалӣ аст. “Худо” дар ҳаёлотии динии мо вучуд дошта, ҳамчун “рӯҳ” дастнорас аст. Истилоҳоти “рӯҳ” ва “ҷон” дар забони олмонӣ истилоҳи динӣ ба шумор рафта, дар тассавуроти одамони қадим чизи ба ҳаво монанд, чизи ғайримоддӣ, вале бениҳоят нозук, тунук, сабук ба мисли бӯғ, дуд буд. Қайд кардан ҷоиш аст, ки ин вожа дар забони тоҷикӣ шакли “рӯҳ” ва дар забони русӣ шакли “дух”-ро дошта, дар забони русӣ якчанд калимаҳои аз ин реша таркиб ёфта вучуд доранд, аз қабилӣ: дух- рӯҳ, духовный- рӯҳонӣ, душевный - ҷонбахш, воздух -ҳаво, вздох -нафас, выдох- нафас баровардан, дышать- нафас кашидан, душный –нафасгир ва ғайра. Решаи аслии ин калимаҳо ҳиндуаврупоӣ аст: dheu-/dhou-/dhu-/dhu-. Таҳлилҳо нишон доданд, ки таърихи пайдоиши ин вожаҳо бениҳоят ҷолиб аст. Решаи ин вожаҳо бо маъноӣ нахусташ дар феъли “ду-тъ” – пуф кардан, дам кардан ва исми славянӣ қадим “дым”- дуд ниҳон аст. Маъноӣ аслии решаи ин вожаҳо ба тассавурот оид ба мафҳуми “дар ҳаво ҳаракаткунанда”, “ба боло ҳаракаткунанда”, “маводи сӯзанда”, “дуд”, бо шамол/, ҷангу ғубори хеста вобастагии саҳт дорад [6,99].

Дар забони тоҷикӣ низ вожаи “рӯҳ” ба якчанд маъно корбаст мешавад:

1. Ҷон, нафас;
2. Ҳаёт, зиндагонӣ;
3. Яке аз оҳангҳои мусиқӣ (рӯҳи тутиё) [10,161].

Дар забони русӣ ба ду маъно корбаст мешавад: оғози зиндагӣ, неруи зиндагии инсон.Ба ин маъно вожаҳои “ҷон” ва “рӯҳ” муқобили якдигаранд, дар калимаи аввал, ки абадӣ аст, дорои мафҳуми соҳиби тафаккур, ҳиссиёт, ирода

мебошад [8,93]. Ин ҳолат дар забони олмонӣ низ ба чашм мерасад. Дар забони олмонӣ барои ифодаи ин воҳидҳои луғавии зерин истифода бурда мешаванд: *die Seele*- *Innenleben eines Lebewesens, das sich im Denken, Fühlen, Handeln oder Bewegungen ausartet; die Gematskräfte des Menschen; der unsterbliche Teil des Menschen; Triebkraft, lebengeben der Mittelpunkt* (ҳолати ботинии инсон, ки тавассути фикронӣ, ҳиссиёт, рафтор таҷассум мешавад), қувваи ҳаракаткунанда [13,109].

Бояд ҳаминро зикр намоем, ки дар забони олмонӣ маъноҳои вожаи “*die Seele*” (душа) бо таркибҳои луғавии *der Geist* «рӯҳ» - *das denkende, erkennende Bewusstsein des Menschen, im Unterschied zur empfindenden Seele* (фаҳмиш, ақли инсон дар тафовут нисбат ба ҷон, ки ба ҳиссиёт таъсир мерасонад) гуногун мебошанд. Ачиб он аст, ки дар ибтидо вожаи “*der Geist*” ба маънои “нафаскашӣ”, “оғози ҳаёт”, “ҳаракати ҳаёт” қорбаст мешуд [13,81].

Дар забони тоҷикӣ низ вожаҳои “рӯҳ” ва “ҷон” маъноҳои мухталиф дошта, ҳар яке мавриди истеъмоли худро доранд. Аз сабаби он ки забони олмонӣ бо забони русӣ наздиктар аст, вожаҳои “дух” ва “душа” дар ҳар ду забон ҳам дар давраҳои аввали ташаккули забон маҳфумҳои “ҳаракати ҳаво”, “нафас”-ро ифода менамуданд. Вале агар жарфтар бинарем, маъноҳои аслии вожаҳои олмонии “*die Seele*” (душ- ҷон) ва “*der Geist*” (нафаскашӣ, оғози ҳаёт) мебошад. Дар муодилҳои русии он, дар маънои ин вожаҳо тафовут ба назар мерасад. Яъне дар тафаккури олмониҳо “абодият” зери маҳфуми “*die Seele*” (душа) ниҳон аст ва “саршавии ҳаёти нав” зери маҳфуми *der “Geist”* (дух- рӯҳ) ниҳон аст.

Фарқияти калон боз дар он ба назар мерасад, ки вожаҳои олмонии “*der Geist*” ва “*die Seele*” ҳамреша нестанд. Вожаи олмонии “*Geist*” (дух- рӯҳ) аз решаи ҳиндуаврупоии “*gheis*”, ки дар асл маънояш «эҳсосотӣ, ҳиссиёти бедоршавии инсон» аст, ташаккул ёфтааст. Калимаи “*Seele*” (душа- ҷон) ибтидои худро аз вожаи готии “*saiwala*” (олмонии қадим *saiwlo*) - ки оғоз аз баҳр ва ба баҳр тааллуқ дорад, гирифтааст. Бо мурури замон фаҳмиши одамон оид ба табиат ва ибтидои дунёи рӯҳонии одамон тағйир меёбад ва ин вожа дигар маъноҳои “ҳаво” ва “буғ-ро ифода намекунад. Айни замон мо зери маҳфумҳои “*Seele*” (душа- ҷон) ва “*Geist*” (дух- рӯҳ) мавҷудотеро, ки ба олами ҳастӣ 80 фоиз тааллуқ дорад, бештар «ба он дунё, дунёи дигар» тааллуқ дорад, қабул менамоем: ҷон, рӯҳи равои мафҳуме, ки ба ақидаи ниёгон гӯё дар бадан буда, инсонро ҳайвон бо он зинда аст ва ҳар гоҳ ки он аз тан барояд, зиндагии он одам ё ҳайвон ба охир мерасад [10,787].

Мавриди зикр аст, ки дар байни истилоҳоти динӣ вожаи “муҳаббат” низ мавқеи калонро ишғол менамояд. Неруи аз ҳама бузурги илоҳӣ ин неруи муҳаббат ба шумор меравад. Дар забони тоҷикӣ маънои ин меҳр, дӯстдорӣ, нағз дидан, ишқ мебошад, лекин маҳфуми муҳаббат нисбат ба Худо бештар бо таркиби луғавии “Ишқи илоҳӣ” қорбаст мешавад.

Решаи вожаи “муҳаббат” дар забони олмонӣ ҳиндуаврупоӣ буда, талаффузи ибтидоии он *leubh-/loubh-/lubh* буд. Вожаҳоро бо ин решаҳо дар аксарияти забонҳои пайдо намудан мумкин аст: дар забони санскритӣ дар феъли “*lubh*”- «ташнаи чизе будан, кӯшиш ба чизе кардан»; дар забони юнонӣ: шакли бешаҳси “*libet*” - «мумкин, иҷозат ҳаст» (шакли қадимаи “*lubet*”) мебошад [6,122]. Калимаи готии “*liufs*”- «азиз, меҳрубон, дӯстдошта»- и олмонии қадим: “*liuben*”- «дӯст доштан» ба вожаҳои ҳозираи олмонии “*lieben*” (дӯст доштан) ва “*die Liebe*” (муҳаббат) як мебошад. Баромади решаи “*leubh*”, ки ифодагари

махфумҳои «кӯшиш кардан», “ба чизе ва касе рағбат доштан”, “ташнаи чизе будан”, “майли зиёд ба чизе ва касеро ҳис кардан” ба забонҳои ҳиндуаврупоӣ рафта мерасад.

Дар забони русӣ калимаи “муҳаббат”- любовь тарҷума шуда, чунин тафсир мешавад: Любовь - 1) дар инсон ҳиссиёти самимӣ, аз сидқи дил бароянда ба чизе, ба касе рағбат доштан, ҳиссиёти аз сидқи дил бароянда ; 2) ба чизе хоҳиши саҳт доштан, ташнаи чизе будан. Масалан, муҳаббат ба кӯдакон - кӯшиши бо онҳо будан, ба онҳо ғамхорӣ намудан, ба онҳо ёрӣ расонидан; муҳаббат ба китоб - хоҳиши онро хондан [5,122].

Die Liebe - 1) starke Zuneigung, starkes Gefühl des Hingezogeneins, opferbereite Gefahlsbindung (Menschenliebe, Mutterliebe); 2) heftiger Drang, heftiges Verlangen, Streben nach etwas 1) сильное расположение, чувство сильной привязанности, готовность принести себя в жертву (напр., любовь к людям, любовь к матери); 2) қавӣ ҷойгиршуда, хоҳиш, кӯшиш ба чизе) [13,147]. Ба назар чунин менамояд, ки баромади решаи калимаи “муҳаббат” - любовь / die Liebe — «дилбастагӣ, рағбат ба ягон кас, ба ягон чиз» мебошад. Агар ин решаи баромади ин истилоҳ ҳисобем, дар он сурат метавон зикр намуд, ки “муҳаббат” қонуни асосии ҳама мавҷудот ба ҳисоб меравад. Вақте, ки инсон ба Худо муҳаббати комил дорад, албатта дар қалби ӯ муҳаббат ба шахсони наздик низ ҷой дорад. Урфу одатҳои динӣ, ба мисли тоату ибодат намудан, сачда кардан, ба ҷойҳои динӣ рафтан, хайру саховат кардан, некӣ кардан низ муҳаббати бузург доштан ба Худоро таҷассум менамоянд.

Тавре қайд намудем, муҳаббати инсон ба Худо ва ба дигарон бештар дар амалӣ нек анҷом додан барои дигаронро ифода менамояд. Аз ин лиҳоз, дар дохили лексикаи динӣ вожаи “некӣ” мавқеи хосро ишғол менамояд. Дар забони тоҷикӣ низ ин вожа мавқеи муайянро ишғол намуда, бо решаи “нек” калимаҳои зиёд сохта шудаанд: некрӯз, неқном, неқком, неқбаҳт, неқтаҳт, неққор в ғайра. [4, 166]. Решаи қадимаи калимаи “добро” - некӣ бо решаи калимаҳои доблестӣ-неққорӣ, “доблестный”- боҳиматӣ, “удобный”- мувофиқ омадан, “подобный” ба монанди, ба мисли, “сдобный”- мувофиқ таърихан хеш мебошанд. Тахминан, баромади маънои ин решаи ҳиндуаврупоист “dhabh”, ки маҳфумҳои мувофиқ омадан, мувофиқ, мувофиқ будан ва решаи умумиславянӣ “доБ-г-ъ”, ки дар ибтидо маҳфуми “қоршоям”, “мувофиқ гирифтани”, “мувофиқ”-ро ифода менамуд, рафта мерасад.

Баътар ин калима маънои “добрый- наққор”, “милосердный”- ғамхор, меҳрубон”-ро ба худ касб намуд [6,80]. 1) Маҳфуми ҳозираи вожаи ”добро” – некӣ, ҳамаи чизҳои қонеъкунанда, чизҳои хуб мебошад. Чизҳои ғоидаовар; 2) ғоида, ғоидаовар [5, 93]. Исми олмонии “das Gute” аз сифати забони олмонии gut - sittlich einwandfrei, edel, hilfreich, liebevoll, selbdtlos; gutmatig; tachtig; ohne Tadel, ohne Fehler (ахлоқи хуб, боҳиммат, барои расондани ёрӣ тайёр, пур аз муҳаббат, босавод; нармадил; самимона;хуб, беғалат) таркиб ёфтааст[13,123]. Этимологияи ин калима бо решаи ҳиндуаврупоии “ghedh- қабдан, мустаҳкам бастан»вобаста аст. Дар натиҷа, бо гузашти айём маънои ин реша қаме тағйир ёфта, ифодагари маҳфуми «тааллуқ доштан ба чизе» гардид

Қайд кардан ба маврид аст, ки вожаҳои “некӣ” ва “бадӣ”антоним мебошанд, лекин миёни мардум ягон урфу одате вучуд надорад, ки ба бадӣ кардан вобастагӣ дошта бошанд. Дар аксарияти мавридҳо бадқоронро “беҳудо” меноманд, ки ин истилоҳ дар забони русӣ шакли “безбожный” ва дар забони

олмонӣ «gottlos»-ро дорост. Истилоҳи “зло”-бадӣ дар луғати ифодакунандаи маҳфумҳои динӣ мавқеи муайяноро ишғол намуда, аз решаи ин вожа низ дар забон вожаҳои мураккаби зиёд таркиб ёфтаанд. Решаи калимаи “бадӣ” -зло, ба мисли, “добро”-некӣ баромади ҳиндуаврупоӣ дошта, g’huel/g’hul дорои маҳфумҳои “дуқат шудан”, “қачала шудан”, “тоб хӯрдан” мебошад. Бояд ҳаминро қайд намоем, ки дар забони олмонӣ баромади ин калима ба решаи ҳиндуаврупоии “bhou”, ки маҳфуми “дам кардан”, “ дабро баровардан” мебошад, рафта мерасад [13,134]. Маъноӣ ҳозираи ҳар ду реша ҳам маҷозӣ зимни маъноӣ аввалааш пайдо шудааст, ки чунин буд: “бадӣ” - зло , “демонагӣ”, “шум”, “зараровар” ва “бадбахтӣ”, “нохушӣ”[5, 226]. Бадӣ - яъне чизе, ки ба ҳамагон, ба наздикон зарар меорад, ё ин ки зараре, ки аз тарафи касе ба шахс расонида мешавад. Das Base - etwas Schlechtes, Unangenehm.es, Schädigendes, Sandhaftes) (чизи бад, нохуш, зараровар, гуноҳкорӣ [13,290]. Боиси тазаккур аст, ки дар забонҳои олмонӣ, тоҷикӣ, русӣ истилоҳи “бадӣ” барои ифодаи қувваҳои бад, ба мисли шайтон, дев, чин, ачина ва ғайра истифода бурда мешавад. Ба ғайр аз ин, дар тафаккури одамон “бадӣ” бо содир намудани гуноҳ саҳт вобастагӣ дорад. Бадӣ кардан худ гуноҳ аст. Одами бад ба дӯзах меравад. Баромади вожаи “ дӯзахӣ” низ аз ин ҷост.

Этимологияи калимаи “зло” – бадиро дар забони русӣ таҳлил намуда, ба хулоса омадан мумкин, ки маъноӣ ҳозираи ин истилоҳ ба маъноӣ аввалааш саҳт алоқамандӣ дорад. Ин моро водор намуд, ки этимологияи ин вожаро дар се луғати этимологӣ таҳлил намоем, аз ҷумла забоншинос П.Я. Черных ақида дорад, ки решаи ин калима ба решаи умумиславянии “ггескъ”, ки баромади ҳиндуаврупоӣ “groisus” дорад, рафта мерасад [2,220]. Забоншиноси маъруфи дигари рус Н.М. Шанский тахмин менамояд, ки дар истилоҳи “ грех”- гуноҳ ҳамон решае, ки дар вожаи “греть” (гркти) - гарм шудан мавҷуд аст, ба назар мерасад. Ин вожа бо калимаҳои “гореть”- сӯхтан , “жар”- гармӣ, славянии қадим “жеравь” (сӯзанро тафсондан) ҳамреша аст. Аз ин рӯ, вожаи “гркхъ”- гуноҳ, ки маъноӣ аслии «чизе, ки месӯзонад, “печаль”- ғам аз “печь”- пухтан, “печёт”- мепазад, “стыд”- шармандагӣ, “студить”- хунук хӯрдан, “стужа”- хунукӣ, сардӣ”- ро дар худ ҳифз намудааст [12,97]. Забоншиноси маъруф А.Г. Преображенский вожаи “грк хъ”- гуноҳро бо калимаи юнонии “khre” - бояд, зарур аст; юнонии ионӣ “khreos” – чизи зарурӣ, қарз; “khrestes” - қарздиханда, қарздор; “khraomai” - ба чизе барои худ машғул шудан; “khraw” - барои қарз додан, қарз додан ҳамреша мешуморад [6,99].

Доир ба пайдоиши калимаи ”гуноҳ” дар забони русӣ ҷавоби дуруст ва қатъӣ додан ғайриимкон аст, зеро дар ҳар як луғати этимологӣ оид ба баромади ин вожа маълумотҳои гуногун оварда шудаанд.

Дар забони ҳозира калимаи “грех” – гуноҳ тафсирҳои зеринро дорост: вайрон кардани қонуну қоидаҳои динӣ; рафтори муҳокимашаванда [5,97]. Этимологияи калимаи олмонии “die Sunde” – гуноҳ кардан, ҳамин тавр, аз тарафи забоншиносон то ба охир таҳқиқ нашудааст. Албатта, баъзе пешгӯиҳо вуҷуд дорад, масалан, баъзе забоншиносон чунин мепиндоранд, ки решаи ин калима ҳам баромади юнонӣ дошта, ифодагари маҳфуми “sons/sontis”, – қарздор мебошад. Вожаи мазкур айни замон дар забони олмонӣ маъноӣ аслиашро нигоҳ доштааст: Die Sunde - Verfehlung gegen die Gottheit oder ihr Gebot; Handlung, deren man sich schämt, Verstoß, Unrecht; Schuld (вайрон намудани рафтору кирдор дар назди Худо, вайрон кардани насихат, ҳадисҳо; рафторе, ки боиси

шарм мешавад, вайрон намудани қоидаҳои тарбия, содир намудани ноҳақӣ; қарз) [13,97] . Вожаи “беғуноҳ” низ ба истилоҳоти динӣ тааллуқ дошта, дар тафаккури одамон зери ин маҳфум аксаран, маҳфуми “муқаддас” дар назар аст. Истилоҳи динии “муқаддас” дар забони олмонӣ шакли “Heiligkeit”- ро дошта, маҳфумҳои “беғуноҳ”, “тоза”, “пок”-ро ифода менамояд. Агар, ин истилоҳро дар баёни сифати шахс гирем, “шахси муқаддас”, дар ин маврид мафҳуми ин вожа каме тағйир ёфта, маънои “шахси наздики Худо, шахсе, ки тамоми зиндагии хеш ва худро ба хизмати Худо бахшидааст, шахсе, ки тамоми ҳадисҳоро медонад, шахсе, ки тамоми қонуну қоидаи шариатро бо тамоми нозукиҳояш ба ҷо меорад ро ифода менамояд.

Бояд қайд намуд, ки тамоми ин хислатҳои инсонӣ асли набуда, балки нисбианд. Маҳфуми вожаҳои “муқаддас”- святость, святой” дар давраҳои аввали рушди забон аз маънои ҳозирааш ба кулӣ фарқ мекардааст. Дар фаҳмиши ҳозираи одамон истилоҳи “муқаддас” – святой”- ҳамчун дорои ҳиссиёти баланд, оӣ, комил; дорои ғайзи илоҳӣ; шахсе, ки ба Худо содиқ буда, ҳаёти хешро ба Худо ва хизмати ӯ бахшида, пас аз марг намунаи зиндагии насронӣ ва интиқолдиҳандаи неруи муъҷизанок нақш бастааст [13,567]. Дар луғатҳои этимологӣ оид ба пайдоиши ин калима ақидаҳои ҷолиб мавҷуданд. Эҳтимол аст, ки решаи ин вожа бо вожаи “свет”- равшанӣ, нур як бошад. Аз ин рӯ, маънои калимаи “муқаддас” дар ибтидо ифодагари мафҳумҳои «равшан», “дурахшон”, “пок» будааст.

Ҳамин тавр, дар заминаи таҳлили вожаҳои гуногун метавон зикр намуд, ки новобаста аз гуногунии забонҳо истилоҳоти динӣ дар забонҳои муқоисашаванда як маҳфумро ифода менамоянд.

Адабиёт

1. Большой немецко-русский словарь. – М.: Русский язык, 2001. – 1040 с.
2. Историко-этимологический словарь современного русского языка. – М.: Русский язык, 1994. – 1020 с.
3. Косимов О. Титулы правителей евразийских стран: лингвокультурологический анализ // Материалы международной научно-теоретической конференции, посвященной “Году развития туризма и народных ремёсел”. – Душанбе, 2018. – С. 39-42.
4. Калонтаров Н. Луғати имлои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1974. – 331с.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1968. – 900 с.
6. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – М., 1958. – 970 с.
7. Рахманов И.В. Немецко-русский синонимический словарь. – М.: Русский язык, 1983. – 704 с.
8. Тимофеев КА. Религиозная лексика русского языка как выражение христианского мировоззрения. – Новосибирск, 2001. – 88 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ.1. – М., 1969. – 951 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷ.2. – М., 1969. – 947 с.
11. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. – Душанбе, 1988. – 400 с.
12. Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка. – М., 1971. – 203 с.
13. Wahring G. Deutsches Warterbuch mit einem Lexikon der deutschen Sprachlehre. - Manchen: Mosaik, 1991. – 1493 S.

14. Die Bibel (nach der Übersetzung Martin Luthers). - Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1985. – 320 с.

ИСТИЛОҲОТИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМҲОИ ДИНӢ ДАР ЗАБОНИ ОЛМОНӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар мақола қайд гардидааст, ки ҳар як халқ дин ва расму оини худро доранд. Вобаста ба ин, ҳар як миллат ҷашну маросими гуногуни динии худро ба таври ба худ хос мегузаронанд. Ин раванд то кунун идома дошта, ба ташаккули забон таъсир мерасонад ва боис мешавад, ки дар забон вожаҳои нав пайдо шуда, таркиби луғавии он бою рангин гардад.

Гарчанде истилоҳи “дин” дар забони олмонӣ шакли “die Religio”, дар забони русӣ шакли “религия” ва дар тоҷикӣ шакли “дин”-ро дорост, вале новобаста аз ин, дар ҳамаи ин забонҳо мафҳуми он як аст.

Муаллиф бо факту далелҳо исбот менамояд, ки ин навъи истилоҳот таърихи қадима доранд. Қайд гардидааст, ки аз сабаби он ки истилоҳоти динӣ дар забон хеле серистеъмол аст, аз ин рӯ, қариб дар тамоми забонҳо муодили худро доранд.

Ба андешаи муаллиф маънои вожаи “дин” дар забони олмонӣ ба забони тоҷикӣ хеле наздик аст: боварӣ ба Худо, парастии Худо, рози дил гуфтан ба Худо, ибодат, мулоқот бо Худо, ба ҷо овардани урфу одатҳои динӣ.

Муаллиф қайд намудааст, ки вожаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои динӣ дар забонҳои муқоисашаванда синонимҳо ва антонимҳои зиёд доранд.

Илова ба ин, муаллиф дар мақола этимологияи ҳар як истилоҳоти диниро бо воситаи луғатҳои этимологӣ нишон дода тавонистааст.

Муаллиф хусусиятҳои фарқкунандаи забонии ин калимаҳоро дар забонҳои муқоисашаванда нишон дода, антониму синонимҳои онҳоро низ номбар намудааст.

Зикр гардидааст, ки маъною муҳтавои истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои некӣ ва бадӣ дар забонҳои муқоисашавада якхела аст.

Дар асоси таҳлили ҳамаҷонибаи илмӣ, муаллиф собит намудааст, ки гарчанде забонҳо гуногунанд, истилоҳи динӣ дар забонҳои муқоисашаванда як мафҳумро ифода менамоянд.

Калидвожаҳо: дин, расм, оин, урф, одат, некӣ, муҳаббат, бадӣ, забони тоҷикӣ, забони олмонӣ, забони русӣ.

ТЕРМИНЫ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К РЕЛИГИОЗНЫМ ТРАДИЦИЯМ И ОБЫЧАЯМ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В статье отмечено, что каждый народ имеет свою религию, свои традиции и обычаи. В связи с этим каждая нация отмечает различные религиозные праздники и церемонии по-своему. В связи с этим данные тенденции и в настоящее время влияют на развитие языков, на основе чего появляются новые слова, и словарный состав языков становится более богаче.

В связи с этим каждый народ имеет различные религиозные традиции и обычаи. Например, термин “религия” в немецком языке имеет форму “die Religio”, в русском “религия”, в таджикском “дин”, но значение данного термина в этих языках тождественные.

Автором на основе фактов доказано, что данный термин имеет очень давнюю историю. Отмечено, что данные термины часто употребляются и почти во всех языках имеют эквивалент.

Автор доказывает, что значение слова “религия” в немецком и таджикском языках имеет одинаковое значение: вера в бога, открытие своих секретов богу, поклонение богу, совершение религиозных ритуалов.

Автор отмечает, что термины, обозначающие религиозные понятия, в сопоставляемых языках имеют много синонимов.

Также автору удалось с помощью этимологических словарей указать в статье этимологию каждого религиозного термина. Отмечено, что термины, обозначающие добро и зло в обоих языках, имеют идентичный смысл.

В результате всестороннего научного анализа автором доказано, что несмотря на то, что языки разные, но значения вышеуказанных религиозных терминов в сопоставляемых языках одинаковые.

Ключевые слова: религия, обычай, ритуал, традиция, добро, любовь, зло, таджикский язык, немецкий язык, русский язык.

TERMS RELATED TO RELIGIOUS TRADITIONS AND CUSTOMS IN TAJIK AND GERMAN

The article notes that each nation has its own religion, traditions and customs. In this regard, each nation celebrates different religious holidays and ceremonies in its own way. This trend is still ongoing and affects the development of the language, on this basis, new words appear and the vocabulary of the language becomes even richer.

In this regard, each nation conducts different religious traditions and customs. Despite the fact that the term “religion” in German has the form of “die Religio”, in Russian “religion” in Tajik “din”, but meaning this term in these languages identical.

Also, the author, with the facts proved that the term has a very long history. It is noted that since these terms are very reusable, they have an equivalent in almost all languages.

The author proved that the meaning of the word “religion” in the German and Tajik languages has the same meaning: faith in God, worship, reveal their secrets to God, worship, completion of religious rituals.

The author notes that the terms denoting religious concepts have many synonyms in the compared languages.

And also, the author managed, with the help of etymological dictionaries to indicate in the article the etymology of each religious term. It is noted that the terms denoting good and evil in both languages have similar meanings.

As a result of a comprehensive scientific analysis, the author proved that despite the fact that the languages are different, but the meanings of the above religious terms in the compared languages are the same.

Keywords: religion, custom, ritual, tradition, good, love, evil, Tajik, German, Russian.

Сведения об авторе: Лузинаи Зафардухт – докторант (PhD) 3-ого курса кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 90 888 01 33.

Information about the author: Luzinai Zafarduht - doctorate student (PhD) of the third course of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of Languages of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 90 888 01 33

УДК 82-4 “xx”

РЌЗНОМА ВА САФАРНОМАҲО ДАР ОХИРИ АСРИ XIX

Олимова Хосият Ҳакимовна

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Асарҳои воқеӣ, ки шумораашон дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ кам нестанд, пеш аз ҳама баёнгари аҳвол ва рӯзгори мардум мебошанд. Аксари онҳо барои хонандаи имрӯз метавонанд ҳамчун воситаи қиёси иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва пайдо намудани як фазои муайяни ҳаёти иҷтимоии асрҳои қаблӣ бо назардошти проблемаҳои муҳимтарини ақвоми Шарқ хидмат расонад. Дар ин гуна асарҳо, тасвири мавзҳои гуногун, аҳвали табакоти иҷтимоӣ, вазъи сиёсӣ ва дигар масъалаҳои умдатарини ҷомеа муфассал ифода ёфтааст.

Дар адабиёти классикӣ форсу тоҷик сафарномаҳои зиёде таълиф гардидаанд, ки дар он натиҷа, мушоҳида ва хулосаҳои носирон воқеъбинона зикр гардидааст.

Аз диди Ш. Солеҳов сафарнома “анвои маъруфи насри классикӣ, ки дар тадвину таҳрири он нақши мусаннифу муаллиф равшан эҳсос мешавад ва қаҳрамони асосии сафарнома ҳуди муаллиф аст” [4,35].

Методи ягонаи ёддошт ё ин ки сафарнома реализм мебошад. Гоҳе нависанда барои муассиртар кушодани моҳияти иҷтимоии замона, бо нияти дилчасптар шудани асар рамантизмро ҳам ба кор мебарад. Аммо рамантизм ҳамчун унсур, дар тасвири ҳодиса ва масъалаҳои ҷудогона ба кор бурда мешавад. Имкониятҳои ёддошт дар офариниши образи характер аз жанрҳои дигари эпикӣ маҳдудтаранд. Нависандаи забардаст дар асоси тасвири ҳодисаю воқеаҳои ҷудогона ҷиҳатҳои муҳимтарини характерро офарида метавонад.

Дар Институти дастхатҳои Шарқи Санкт Петербург ду дастхати сафарномаҳои сайёҳ ва роҳбалади экспедитсияи калони Русия (соли 1870) Абдурахмон бини Муҳаммад Латифи Мустаҷири Самарқандӣ - “Рӯзномаи сафари Искандаркӯл” (таҳти рақами D133(609)g) 398 varaқ, соли таълиф 1870. Mel/as/, мураттиб Миклухо-Маклай Н.Н.) ва “Рӯзномаи вистафкаи Маскоб”(виставкаи дар шакли вистафкаи омадааст.О.Х.) (таҳти B806((609) , соли 1872) мураттиб Миклухо-Маклай Н.Н., 164 varaқ) маҳфузанд. Ҳарчанд роҷеъ ба китоби дуввуми Миклухо-Маклай Н.Н. ишора намудааст, ки муаллифаш маълум нест, аммо ин асар низ аз ҷониби Абдурахмон бини Муҳаммад Латифи Мустаҷири Самарқандӣ иншо гардидааст. Гуфтан ҷоиш аст, ки А.Л. Хромов дар “Энсиклопедияи советии тоҷик” дар бораи шахсияти Мирзо Абдурахмони Мустаҷир маълумот додааст. Ба қавли муаллиф соли таваллуд ва вафоти нависанда маълум нест. Номбурда аслан тарҷумон ва роҳбалади шарқшинос ва ҷуғрофшиноси рус А. Л. Кун дар Экспедитсияи Искандаркӯл (1870) дар болооби дарёи Зарафшон - Кӯҳистони Мастҷоҳ ва водии дарёи Яғноб буд. Хотироташро бо номи «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл» (аз 25 апрели то 27 июни соли 1870) таълиф намудааст, ки он барои омӯхтани таърих, забон, расму ойини халқҳои Осиёи Миёна, хусусан халки тоҷик арзиши муҳими илмӣ дорад. Рӯзнома доир ба вазъияти иқтисодии ноҳияҳо аз Панҷакент то кӯли Искандар фаъолияти ҳоҷагидории аҳолии маҳаллӣ, ёдгориҳои таърихӣ маданияти Фалғари боло,

забони яғнобӣ ва ғайра маълумот медиҳад. Абдурахмони Самарқандӣ ба Бухоро, Шахрисабз, Хева низ сафар карда хотироташро навиштааст. Дар сафарномаи туркистониаш (1873) дар бораи кӯчидани баъзе қabilaҳо ва ба Хоразм омадани туркманҳо маълумоти арзишманд додааст. Ӯ соли 1872 баъди тамошои Намоишгоҳи политехникии шаҳри Москва хотироташро ба унвони «Рӯзнамаи вистафкаи Маскоб» таълиф менамояд [5,539].

“Рӯзнамаи вистафкаи Маскоб” сафарномаи дигари Абдурахмони Мустачир мебошад ва аз байни равшанфикрони тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX сафари Русия ба Абдурахмони Мустачир низ насиб гардидааст. Китоб аз ҷониби К.Р. Залеман “Рӯзнамаи вистафкаи Маскоб” ном гирифтааст. Китоби мазкур бо ранги маҳалли хоси мардуми Мовароуннаҳр иншо нагардида, бо ранги сиёҳи баланде, ки онро бо русӣ “туш” гӯянд, навишта шуда, дар вақти каме безҳтиётӣ имкони пош хӯрдани ҳарфҳо низ ба вуқӯ меояд ва китоб дар авроқи сафеди ғафси ялтаросӣ иншо гардида шудааст. Баръакси дигар дастхатҳое, ки шинос гардида будем, он бо қоғози маҳини зардранг ва ранги қолабшуда дорои хаттҳои хошиядору меҳробшакл иборат мебошанд. Дар китоби мазкур ягон хел нақшҳои хоси авроқи дастхатҳои анъанавӣ ба инобат гирифта нашудааст ва муаллиф бо як илҳоми тозае аз боздиди шаҳри Маскав ин китобро таълиф намудааст. Шояд китоб аз таассубе, ки дар бораи шаҳрҳои ғайримусалмон маълумот додааст, аз ҷониби Абдурахмони Мустачир бо ҳамду санои Худованд ва Паёмбар Муҳаммад (с), ки хоси осори классикист, оғоз нагардидааст. Яъне дар китоб дар мавриди сафари муаллиф ба Маскав сухан меравад ва муаллиф саҳифагузорӣ накардааст. Фақат аз ҷониби мусахҳеҳ он ба воситаи қалам саҳифа гузошта шудааст.

Абдурахмони Мустачир аз намоишгоҳ ё худ виставкае, ки дар Институти политехникии шаҳри Маскав ба 200- солагии зодрузи Пётри I бахшида шуда буд, иштирок менамояд ва аз намоиши навовариҳои илму техника дар ҳайрат мемонад. Ӯ аз зебоиҳои намоишгоҳ, гулбоғҳо ва ҳайкалҳо дар ҳайрат монда буд. Абдурахмони Мустачир нисбатан соддатар фикрронӣ менамояд ва ӯ мафтун гардиданашро хеле одӣ тавсиф намудааст. Дар ин китоб мавқеи муаллиф ҳамчун дарҷкунандаи виставкаи Маскав ба назар мерасад. Китоб чунин сароғоз дорад: «Бар хотирот ва бар замири мунири соҳибфардон ва оқилони замон» [3, варақи 1].

Ва баъдан аз сархат меояд, ки: “Моён ҳамроҳи Искандартӯра дохили вилояти Маскоб, ки зеботарин базоб ва зиннат аст, дохил шуда,баъд аз чаҳор соат орзуи тамошои вистафка намудем” [3, варақи 2].

Дар ин асар низ, мисли “Рӯзнамаи сафари Искандаркӯл” Мустачир Кунро Искандартӯра меномад ва ҳамроҳии эшонро дар ин сафар таъкид менамояд. Дар дастхат дар болои вожаҳои хоси забони русӣ, ки аз ҷониби Абдурахмони Мустачир дигар гардидаанд, барои хонанда бо қалам асли вожа ишора гардидааст, монанди Искандартӯра- Кун А.Л., Маскоб- Москва, вистафка- выставка.

Воқеан, шаҳри Маскав Мустачирро бо зебоиҳои ниҳонӣ зоҳирияш мафтун карда буд ва нависанда онро моҳирона ба риштаи тасвир мекашад: “....Арки Маскоб (манзур Кремл.О.Х.) воқеъ шуда, ки дар чаҳорбоғи шаҳр ба ҳамдигар зиёду калони ба вусъат асту қасе, ки ба тамошои роҳи қаср шавад, силот мегирад, ки он нишон аз баҳри наҳри даманда, ки ё ин ки қас саввум дода

ва дохили вистифка мешавед.Баъд аз духул ба он шаҳр онро тамошо мекунед ва марди сипоҳфармои балад бошад, касе раҳбарӣ карда аз васати он..” [3, варақи 2].

Обшорон низ аз мадди назари Абдурахмони Мустаҷир дур наместонад ва вай бо фаҳмиши худ ғаввораро ин гуна инъикос намудааст : “об аз таҳти замин омада , ба ғаввора мерасад ва аз замин ғаввораи об ҷӯшида мерезад” [3, варақи 9].

Диққати Мустаҷирро дар намоишгоҳ манзараҳои таҳиякарда роҷеъ ба шаҳрҳои Туркистон ҷалб намуда, нусхائي масҷиди Шердорро бо акси шерҳояш таваҷҷуҳашро ҷалб намуда буд. Дар Москва Абдурахмони Мустаҷир ба пешравии илму техника бештар аҳамият дода, ки ҳиссиёти худро дар сафарномааш инъикос менамояд: “Дар як соат дусад лула қоғазро ки ҳар лӯлаи он аз дувоздаҳ тахта қоғаз то 60 тахта аст, нақш карда мегирад. Ҳамаи он ба амали мошина аст ва амали мошина ба сабаби ғаштани ҷарҳҳо аст ва ҷарҳҳоро бухори оби ҷӯҳ мегардонад. Ва ин ҷо кори понздаҳ одамро ду нафар тамоm мекунад”[3, варақи 44-45].

Дар китоб аҷоиботи шаҳри Маскав инъикос мегардад ва барои як марде, ки аз шаҳри ақибмондаи зулмонӣ омадааст, як шаҳри азими пешрафта ўро муттаҳайр намуда буд. Ҳамаи хотироташ аз сафар олист ва дақиқан аз он розӣ ҳаст, ки дар виставка иштирок дорад..Дар ҳошияи китоб мавриди сафараш таъкид менамояд ва мегӯяд, ки бояд ин пешравиҳо дар кишвари онҳо низ бошад. Ў нафаре буд, ки наметавонист ин навоариҳоро нодида гирад ва ў низ чун Аҳмади Дониш аз пешравиҳои мардуми рус бидуни таассубе чунин ишора менамояд: “Пас, инсоф он аст, ки ин ҷо ҷойи таҳсин ва офарин аст” [3, варақи 45].

Мустаҷир пеш аз ҷамъбасти китоб шахсияти Петри 1 ва мубризаҳои ўро барои барпо намудани шаҳри Петербург ва пешравиҳои мардуми рус бо забони сода инъикос намудааст: “Дар он замон (манзур давраи ҳукумронии Петри 1.О.Х.) асбоб ва анҷоми ў чандон хуб набуда, бинобар ин аз фарангӣ шикаст ёфтааст. Баъд аз он аз рӯи донишмандӣ ва ақли худ андеша карда, худро ба сурати фуқаро намуда, либоси кӯҳна пӯшида, ба Фарангистон рафта, муддатҳо дар он ҷо истиқомат намуда, тариқай сохтани асбоб ва анҷоми сипоҳигирӣ ва кимиёӣ ва сарбозони ў ҷӣ навъ буданро хуб дониста ва фаҳмида, баъд аз он ба ватани худ баргашта ва анҷоми худро ба навъе ки дида ва донишманд буд дуруст карда...” [3, варақи 69-70].

Аҳмади Дониш низ, ки аз Петербург ба шаҳри Москва сафар намуда буд, онро ин гуна тасвир менамояд : “Ва дар вақте ки аз Петербург ба Маскав меомадем ба тақозои мутарҷим дар арзи роҳ, ки наваду ду фарсанг буд, ба ҷаҳордаҳ соат қатъ кардем, сурати базми тӯи импиротур дар риштаи назм даромад ва онро ба лафзи русӣ тарҷума намуда, ба ҳамаи Фарангистон дар рӯзномаҳо бурданд.” [1, 163] Ва дар ин ҷо Аҳмади Дониш императори русро тавсифи зиёд мекунад ва Петербургро Боғи Ирам меномад.

Асосан китоби хотиротӣ ҳам бошад, аммо аҳамияти ҷуғрофӣ дорад. Дар ҳошияи китоб муаллиф ба хотири ёдрас намудани хонанда аз воқеот ишора намудааст: дар саҳифаи аввал арк, саҳифаи дуввум аз кӯча, саҳифаи шашум абрӯвон ва ҷашмони сурмаолуд, саҳифаи 16 ба дарун, саҳифаи 18 фироқ, саҳифаи 19 ҷуқурии ҷашм,баёни табъ-саҳифаи 19, саҳифаи 20 хоб, охири саҳифаи 20

курта, хамин хел дар охири боб омадааст: «Он чи зи мо ёдгор», яъне ёддоштҳои муаллиф аз сафараш ба шаҳри Маскав .

Маълум аст, ки муаллиф бобҳои китобро бо унвонҳои хурд дар ҳар як саҳифа чудо намудааст. Аз он ки муаллиф чунин шаҳри бузургро бори аввал мегардонд, тасаввуроти хешро дар бораи аҷоиботи он бо як эҳсосот баён намуда, дар ҳошияи асар баъзе ишораҳои мақсаднок менамояд.

Қиёсан ба ин сафарномаҳои муаллифони русро метавон мисол овард, ки дар асрҳои мухталиф ба Шарқ сафар намуда, таассуроти хешро дарҷ кардаанд. Намунаи барҷастаи робитаҳои адабии форсизабонон ва русҳо дар таърихи фарҳангу тамаддун ҳамон таърихи садсолаи ҳамоҳангии русҳо бо форсизабонон маҳсуб мешавад. Муҳаққиқон алоқа ва равобити Шарқро бо Русия омӯхта, қайд намудаанд, ки нахустин осори ин робитаҳо навиштаҳои сайёҳон маҳсуб мегардад. Махсусан, иншои сайёҳи тверӣ Афанасий Никитин дар асри 15 –ро метавон тазаккур дод. Тоҷири рус Фёдор Котов дар соли 1623 «Муҳочират ба шохигарии Форс» ном китобро навишта, дар он аз фарҳанги форсизабонон ҳарф задаст. Бо гузашти айём нависандагон, шоирон ва файласуфони Русия ба фарҳанги мардуми Шарқ бештар рӯ оварда, дар осори хеш аз навиштаҳои шарқӣ матнҳо тарҷима менамуданд. Дар асри 19 майлу рағбат ба Шарқ афзоиш ёфт ва дар соли 1815 «Ормонҳои Аврупо» ном маҷалла «Баргузидаи ашъори порсӣ»-ро дар тарҷимаи фаронсавӣ нашр намуд. Минбаъд осор ва ашъори баргузидаи мутафаккирони форсизабон чун Фирдавсии Тусӣ, Буалии Сино, Абурайҳони Берунӣ, Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ, Шамсуддин Ҳофизӣ Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон бо забони русӣ тарҷума шуда, дар маҷаллаҳо ва дигар нашрияҳои муосир нашр мешуданд. Масалан, тарҷумаи дубайтиҳои Саъдӣ аз ҷониби А.С.Хомяков ва ғазалиёти Ҳофиз аз ҷониби В. Эберман аз таъсиргузориҳои адабиёти форсӣ дар насру назми рус сухан меравад.

Дар китобхонаи осори хатии Институти датхатҳои Шарқи Санкт - Петербург таҳти рақами 65/11 -1581 китоби Масалский Н.Ф. бо номи "Письмо русского из Персии" ("Мактуби рус аз Форс"), ки соли 1844 дар нашриёти штаби шуъбаи корпуси дохилии амнияти Русия бо забони хеле сода навишта шудааст, маҳфуз аст. Китоб соли 1842 аз сензура гузаштааст ва тамғаи сензураи Русияи подшоҳиро дорост ва аз ду қисм иборат мебошад. Дар китоб тамоми саргузашти муаллиф Александр Баронсов ба Эрон интишор гардидааст. Китоб, ки асосан сафарнома аст, мактуб ном гирифта, ҷилди аввал аз 19 мактуб ва ҷилди дуввум аз 13 мактуб таркиб ёфтааст. Мактубҳои ҷилди дуввум бо рақамгузорӣ идомаи мактубҳои аввалии мебошанд. Дар асар бо забони сода, бо услуби коргузорӣ роҷеъ ба мардуми Эрон, аз оини шаҳрдорӣ то ба масъалаҳои умдатарини сиёсӣ маълумот оварда шудааст. "Мактуби рус аз Форс" таърихи ҳаррӯзаи сафари муаллифро дар бар мегирад ва бо баъзе нигориш ба китоби "Рӯзномаи сафари Искандарқул" монандӣ дошта, муаллиф сафари ҳаррӯзаашро бо таърихи муайяни рӯз тазаккур додааст: "Въезд в Персию до Табрез. Табрез 1859. Май». Дар рӯзномаи мазкур муаллиф шаҳрҳои Эронро бо шаҳри озодаи Петербург қиёс менамояд ва баръакси Абдурахмони Мустаҷир афсус меҳӯрад, ки аз ватанаш фарсахҳо дур асту дар вайронаҳо мегардад: "Ана акнун ман дар форсам, дӯсти азизи ман, гуё ки он қадар ҳам аз мулоқоти мо дар назди соҳилии дарёи Нева нагузашта бошад... [2,1]».

Муаллиф аз зуд гузаштани вақт ва дар як муддати кӯтоҳ ба минтақаи дигар омаданаашро ин гуна нишон медиҳад: «Вақт ончунон тез мегузарад, ки мо

бошем бо ду даст меҳоҳем онро боздорем, нагузорем, ки биравад вақт моро бо худ овора мекунад ва вақте ба худ меоем, суроби он мондааст....Инсон низ мисли парранда аст» [5,1-2]. Дар мактуби аввал муаллиф зикр мекунад, ки «дар замини Форс ман бо «Салом»-и тоторӣ вохӯрдам.»[5,3] ва ин аз он далолат мекунад, ки ханӯз то андозае русҳо аз вожаҳои муқаррарии арабӣ огоҳӣ надоштаанд.

Муаллиф дар мактуби дуввум таассуроти манфиашро роҷеъ ба Табрез иншо мекунад. Он хангом дар Табрез хонаҳо ва ҳатто қабри одамон бетартибона ҷой доранд. Бозор ва растаҳо бенизом гузошта шудаанд. Табрез шаҳри қадима буда, соли 165 мутобиқ ба солшумории ҳиҷрӣ ба хотири ҳамсари Хорунарашид сохта шудааст. Муаллиф аз лиҳози этимологӣ Табрезро шарҳ медиҳад ва он аз “таб рехтан” аст. Ба қавли муаллиф то асри XI Табрез маркази савдо байни Шарқу Ғарб буд, аммо бинобар заминҷунбиҳои шадид ва ҷангу ҷидолҳо ин шаҳр оҳиста-оҳиста шукӯҳашро гум кардааст» [2,25]. Дар асар на фақат шаҳрҳо тасвир карда шудаанд, балки муносибати мардум бо марди рус ва андешаҳои онҳо роҷеъ ба ҳокимони даври худ оварда шудааст. Масалан, дар мактуби 3, ки мусофир аз Табрез ба Зангон меравад ва дар деҳаи Туркменҷой чанд муддат меистад, аз сокинони деҳа дарак меёбад, ки маҳз дар ин ҷо эълумияи сулҳ байни Русия ва форсҳо (манзур Эрон.О.Х.) баста шудааст. Ин манзараро муаллиф дар китоб тасвир намудааст: «Дуруди бепоён. Хуш омаданд.- гуфт ба ман хӯҷаини хушмуомила ва сардори деҳа ва ё ба қавли мардуми таҳҷой «катхудо.» -Мо аз дидори меҳмонҳо шодем, махсусан русҳо..

-Барои чӣ аз русҳо хуш ҳастед?-пурсидам аз сардор.

-Мо то ҳозир барои шоҳи ҳудамон дуо мекунем, вале барои шоҳи шумо зиёдтар...[2,43]”.

Омили асосии ба шоҳи русҳо дуо кардани туркманҳо аз он иборат буд, ки дар зери таъсири русҳо форсҳо онҳоро дигар шиканча надодаанд. Ин китоб сафари дарозмуддати ҷосуси русро тасвир намуда, оид ба анъанаҳо, сиёсат, таърих, мазҳаб, мардум, этимологияи вожаи “форсӣ” ва дигар ҳаводисе, ки муаллиф дучор гардидааст, маълумот оварда шудааст.

Дар охири асри XIX зиёиёни рус тавассути маҷаллаи “Азиатский вестник” («Аҳбори Осиё») аз таърихи тамаддун ва вазъи сиёсии мардуми Осиё ошно шуданд. Дар ин маҷалла роҷеъ ба вазъи сиёсии Бухоро ва атрофи он, ошноӣ бо шоирони форсу тоҷик, аз ҷумла Саъдӣ ва Ҷомӣ оғоз гардида буд. Бухоро барои Русия ин омӯзиши нави оини шаҳрдорӣ ва анъанаҳои мардуми Шарқ маҳсуб мегардид ва аз ҳамин хотир, кашфиёти онҳо барои минбаъд мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додани сарчашмаҳои таърихӣ ва фарҳангӣ муҳим аст.

Хулоса, Абдурахмони Мустаҷир мисли Аҳмади Дониш натиҷаи сафари худро дар осораи дарҷ намуда бошад ҳам, аммо ормони асосии онҳо ин эҳёи давлати нав ва амирони донишманду пешрафта мебошад. Аз ин хотир, вазифаи асосии шоҳонро аз ободии мулк медонанд. Абдурахмони Мустаҷир дар ҳар ду сафарномааш воқеиятро тасвир менамояд ва услуби баёни он хеле сода мебошад. Сафарномаҳои Мустаҷир ва Аҳмади Дониш барои омӯхтани таассуроти зиёиёни охири асри XIX ва дарки бархурдҳои ақидавӣ кӯмак намуда, тавассути онҳо ҷаҳонбинии ҳамзамонони ин ду муаллифро маълум намудан мумкин аст.

Адабиёт

1. Дониш, Аҳмад. Наводир- ул -вақоъ. Китоби 1. /Аҳмади Дониш –Душанбе: Дониш, 1988. -288 с.

2. Масальский Н.Ф. Письмо русского из Персии. /Масальский Н.Ф. Петербург. 1844 № 65/11 -1581 ИВР РАН РФ
3. Рӯзномаи виставкаи Маскоб Мирзо Абдурахмони Самарқандӣ. В806((609) 1872 с. Автограф. Миклухо Маклай, 1.№90, Storey11, 164 ҷараҳ.
4. Солеҳов Шамсиддин. Роман дар адабиёти тоҷикии қарни XX.- Душанбе:Ирфон, 2011. – 335 с.
5. Хромов А.Л. Энциклопедияи советии тоҷик. Сармуҳаррир М.С. Осимӣ. Ҷ.1. / Абдурахмони Самарқандӣ. Хромов А.Л. -Сарредаксияи Энциклопедияи советии тоҷик. Иборат аз 6 ҷилд . – Душанбе, 1978. -672 с.

РҶЗНОМА ВА САФАРНОМАҲО ДАР ОХИРИ АСРИ XIX

Нерӯи асосии ҳар як асари тозанашир дар он аст, ки барои баланд бардоштани маънавият ва комил гардонидани худшиносии инсон замина мегузорад. Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки омӯзиши масъалаҳои ғавқро дар робита бо ташаккули насли воқеии охири асри XIX ва аввали асри XX таҳқиқ намояд.

Муаллиф, сафарномаҳои дар охири асри XIX дар адабиёти тоҷик таълиф гардидаро омӯхта, воқеияти рӯзгори табақоти мухталифи иҷтимоӣ вазъи сиёсӣ ва дигар масъалаҳои умдатарини ҷомеаи муфассал ифода намудааст. Аз зумраи ин сафарномаҳо «Савонех-ул-масолик»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, “Рӯзномаи сафари Искандарқӯл” ва “Рӯзномаи виставкаи Маскоб”-и Абдурахмони Мустаҷир буда, баъзе бобҳои “Наводир-ул-вақоеъ” низ дар мавриди сафари Аҳмади Дониш ва ё ҳамсухбатонаш нақл менамояд. «Туҳафи аҳли Бухоро»-и Мирзосироҷ (даҳаи аввали қарни XX) низ дар жанри сафарнома таълиф ёфта, дар пайравии саёҳатномаҳои аврупоӣ офарида шудааст. Лозим ба ёдоварист, ки дар як давр бо «Наводир-ул-вақоеъ» «Саёҳатномаи Иброҳимбек»-и Зайнулобиддини Мароғай дар Эрон таълиф мегардад. “Рӯзномаи сафари Искандарқӯл” ва “Рӯзномаи виставкаи Маскоб”-и Абдурахмони Мустаҷир хусусияти воқеънигорӣ дошта, дорои асноди зиёде роҷеъ ба адабиёт, забонишиносӣ, ҷуғрофия, мардумшиносӣ ва таърихи минтақаҳои кӯхистони Тоҷикистон мебошад.

Дар мақола муаллиф аҳамияти илмӣ-амалии сафарномаҳои Абдурахмони Мустаҷирро мавриди пажӯҳиш қарор додааст.

Қалидвожаҳо: мардумшиносӣ, асарҳои воқеӣ, адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, сафарнома, насли классикӣ, нақши муаллиф, жанр, манбаишиносӣ, ҷуғрофишиносӣ, рӯзнома, роҳбад, бекигарӣ, забон, замон ва макон (фазо).

ДНЕВНИК И ПУТЕВЫЕ ЗАМЕТКИ В КОНЦЕ XIX ВЕКА

Сила каждого оригинального произведения заключается в том, что она служит делу улучшения духовности и совершенствования самосознания человека. В данной статье сделана попытка восполнить существующий пробел и внести определенный вклад в решение данного вопроса и исследовать развитие реалистической прозы в конце XIX - начале XX века.

Автор изучает путевые заметки, которые были написаны в конце XIX века в таджикской литературе, описывает реальность жизни разных социальных слоев, политическую ситуацию и другие проблемы общества. В их числе «Савонех-ул-масолик» Раҳматуллоҳи Возех, “Рӯзномаи сафари Искандарқӯл” и “Рӯзномаи виставкаи Маскоб” Абдурахмона Мустаҷира, а также размышления

и воспоминания Ахмада Дониша и рассказы современников о путешествии. «Туҳафи аҳли Бухоро» Мирзо Сироджа (начало XX века) тоже написано в жанре путевых заметок. Так, одновременно с «Наводир-ул-вакоеъ» в Иране создается «Саёҳатномаи Иброҳимбек» Зайнулобиддина Марогаи. В произведениях Абдурахмона Мустаджира изображена реальная жизнь, имеется много материалов о литературе, языкознании, этимологии и истории горных регионов Таджикистана.

В данной статье автор изучает научно-практическое значение путевых заметок Абурахмана Мустаджира.

Ключевые слова: этнография, реальные произведения, персидско-таджикская литература, путевые заметки, классическая проза, роль автора, жанр, источниковедение, географоведение, дневник, экскурсовод, язык, бекство, время и место (пространство).

DIARY AND TRAVEL NOTES THE LATE XIX

The strength of each original work lies in the fact that it serves to improve the spirituality and self-consciousness of man. This article attempts to fill the existing gap and make some contribution to the solution of this issue and to explore the development of realistic prose in the late XIX - early XX century.

The author studies travel notes, which were written in the late XIX century in Tajik literature, describe the reality of life of different social strata, the political situation and other problems of society. Including "Savannah-ul-masalik" Ramatullah Vozeh, "Rname Safari Iskandarkul" and "Rname vistavka Mascom" Abduraman Mostajir, as well as reflections and memories of Ahmad Donish and the stories of contemporaries about the journey. "Tohave Ahly Bukhoro" Mirzo Siraj (early twentieth century) is also written in the genre of travel writing. So, simultaneously with "Navodir-ul-wakey" in Iran created "Shehateme Ibrahimbek" Zainulabidin Maragai. The works of Abdurahmon Mustajir depict real life itself, has a lot of facts about the literature, linguistics, etymology and history of mountain places in Tajikistan.

In this article the author examines the scientific and practical value of the travel notes of Abdurahmon Mustajir.

Keywords: ethnography, real works, Persian-Tajik literature, life, travel notes, classical prose, the role of the author, genre, source studies, geography, diary, guide, language, bekstvo, time and place (space).

Сведения об авторе: Олимова Хосият Хакимовна – кандидат филологических наук, доцент, докторант Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 917160791, E-mail: hosiyat.olimova@mail.ru

Information about the author: Olimova Khosiyat Hakimovna - candidate of Philology, associate Professor, doctoral student of the Tajik state Institute of languages named after Sotim Ulughzod. Address: 734019, Dushanbe 17/6 Muhammadiev str., phone.: (+992) 917160791, E-mail: hosiyat.olimova@mail.ru

Турсунов Ғ.А., Бобоева З.Т.

**Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода,
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров**

Ҳикоят ҳамчун жанри мустақили эпикӣ дорои хусусиятҳои хеле васеъ мебошад. Аз ҷумла сюжет, портрет, манзара, фарогирии замону макон, устухонбандии хос мебошад, ки дар таркиби осори адабӣ, таърихӣ, динӣ, илмиву фаннӣ ва ғайра зиёд истифода шудаанд. Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ низ осори зиёде ба назар мерасад, ки ҳикоят алоҳида аст ва ин кутуб махсуси ҳикоят мебошанд.

Ҳикоят ҳамчун жанри мустақил «дар даврони нахустини зуҳури насри форсӣ ба мустақилияти жанрии худ имтиёз мекард. Дар осоре, ки аз паҳлавӣ ба забони арабӣ тарҷума шудаанд, ҳикоят дар миёни дostonҳои дароз барои истидлоли афкори нависанда ба кор рафтааст. Намунаҳои нахустини ҳикоят дар «Номаи Тансар», ки аз осори арҷманди насри тоисломии форсу тоҷик махсуб мешавад, ба назар мерасад. Суннати қорбандии ҳикоят дар осори муътабар ба монанди «Таърихи Табарӣ», «Чаҳор мақола», «Калила ва Димна», «Синдбоднома», «Қобуснома», «Сиёсатнома», «Марзбоннома» ва ғайра идомат пайдо намуд» [5, с. 272].

Дар ин мақола мухтассоти жанрии ҳикоятро дар китобҳои боарзиши «Таърихи Табарӣ», «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ»», «Синдбоднома», «Ҷавомеъ-ул-ҳикоят ва лавомеъ-ур-ривоёт», «Сиёсатнома», «Чаҳор мақола», «Қобуснома», «Насихат-ул-мулк баррасӣ мегардад, ки масъалаи сюжетро фаро мегирад.

Сюжет дар ҳикоят равшан аст, аммо он таркибан сода мебошад, ки аз якҷанд хат фароҳам омада наметавонад. Нигоранда ё нависанда дар ҳикоят ҳамагӣ як хат мекашад, вале аввали онро равшану возеҳ ва охири онро барҷаста нишон медиҳад. Барои таҳияи сюжети ҳикоят зиддиятҳои мушаххас тасвир карда мешаванд. Табиист, ки зиддият дар ҳаёти инсонӣ фаровон аст ва яке аз авомили пешрафти зиндагӣ низ ба ҳисоб меравад. Дар асоси зиддияти мавҷуда ва заминаи ҳалли масъалаҳои ахлоқию иҷтимоӣ бофтани сюжетҳои яклухт қори осон нест ва аз нависанда бар замми истеъдод, боз ранҷи эҷодиро талаб дорад. Аз ин рӯ, на ҳама нависанда қодир аст, ки ҳикояти асилу воқеӣ ва баландмазмуне офарад.

Сюжети ҳикоят сода буда, онро воқеа ташкил медиҳад ва воқеа аз пайдоишу инкишофи зиддият ва ҳалли он иборат аст.

Мувофиқи нишондоди донишмандони назария сюжет аз панҷ унсур иборат аст:

1. Оғоз.
2. Гиреҳбандии воқеа.
3. Рабт ё инкишоф.
4. Авҷи воқеа.
5. Қатъ ё гиреҳкушӣ.

Дар китоби бузурги «Таърихи Табарӣ», ки ёдгории гаронсанги насрӣ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ мебошад, ҳикоятҳои зиёд омадаанд, бар мавзӯву мазмунҳои гуногун ва дар дохили ҳар фаслҳои ин китоб як-ду ва якҷанд ҳикоят

оварда шудааст, ки бо вожаву ибораҳои «ривоят кунанд», «гуфтаанд», «гуфт» ва ғайра оғоз мешаванд, ки аслан ҳикоят чунин оғоз мегардад.

Дар фасли «Омадани Одам алайҳиссалом бар замин» чунин ҳикоят омадааст: «Ба хабар андар чунин омадааст, ки Одам алайҳиссалом ба моҳи найсон ба замин омад, панҷ рӯз гузашта аз моҳи найсон. Ва найсон ба шумори румист. Ва рӯзи одина буд, аз рӯз ҳафт соат гузашта. Ва офаридани ӯ ва ба бихишт будани ӯ ва ба замин омадан – ин ҳама ба як рӯзи он чаҳон буд. Пас, чун ҳар чаҳор ба замин омаданд, пароканда афтоданд, бар он гуна ки гуфтем. Одам ба замини Ҳиндустон ва Ҳавво ба Чидда афтод бар ҳафт фарсанг аз Макка бар лаби дарё. Ва Иблис ба шаҳре афтод ном Майсон дар замини Синд ва мор ба Исфаҳон афтод. Ва ба чаҳон андар кӯҳе нест баландтар аз он кӯҳ, ки Одам бар он афтода буд» [1, с. 50].

Дар ин ҳикоят сюжети омадани ҳазрати Одам бар замин ифода ёфтааст, ки аз ҳамон воқеа ҳикоят мекунад ва як хатти сюжет ба назар мерасад, ки аз унсурҳои ғайр аз Одам омадани Ҳавво, мор, Иблис низ омадаанд, ки барои кушодани ҳамон воқеаи асл истифода шудаанд. Дар ин ҳикоят сюжет сода мебошад.

Дар китоби «Таърихи Табарӣ» бошад, оғози ҳама воқеаҳо бо вожаҳо ва ибораҳои «гуфтор андар», «ҳадиси», «хабарӣ», «қиссаи», «фасли», «фасл андар», «зикри», «ахборӣ» асосан ба кор рафтааст.

Дар «Тафсири Табарӣ» фаслест бо номи «Ҳикояти Манучеҳр-ал-Малик, ки ҳикояти калон аст ва аз як хатту чандин воқеаҳои марбути ҳамин хатти сюжет, ки яке дигарро пурра мекунад, оварда шудааст. Дар ин ҳикоят ҳамаи панҷ унсури сюжет ба назар мерасад. Дар ин ҳикоят сюжети ҷолиб, қаҳрамони (персонаж) муайян, ки характери ҷолиб ва портрети ҷаззоб дорад, банду басти ҳуби воқеа ва замону макони фарогирии ҳодисаҳо хеле ачиб тасвир шудаанд. Ҳикояти «Тафсири Табарӣ» бо усули ҳикоят андар ҳикоят эҷод шудаанд, чунки дар як фасли ин китоб аз як то панҷ ҳикоят ба назар мерасад.

Китоби дигар, ки аз арзиши баланди илмӣ, бадеӣ ва намунаи насри вофири форсии тоҷикӣ буданаш донишмандон хабар додаанд, «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» аст. Дар китоб ҳикояти ҷолиб аз рӯзгори шахсиятҳои бузург, пайғамбарон, сиёсатмадорон ва донишмандон оварда шудааст. Дар ин китоб шурӯи фаслҳо бо номҳои «қисса» ва «ҳадис» омадаанд.

Дар фасли «Қиссаи рафтани Мӯсо ба муноҷот» ҳикояте ҳаст дар ин боб, ки аз як сюжети сода нақл мекунад:

«Пас, Мӯсо мар Бани Исроилро ҷумла гирд кард ва эшонро гуфт, ки: «Ман ба муноҷот ҳамеравам ба кӯҳи Тури Сино ва шуморо Таврот ва шариати он хоҳам овард, шумо ҳам ин ҷо мебошед, то ман боз оям». Ва мар Ҳорунро – бародари хеш халифат кард бар эшон, то миёни эшон ҳукм кунад ва ростшон нигоҳ дорад» [6, с. 60].

Дар давоми ин фасл ҳикояти дигаре низ омадаанд, ки бо услуби ҳикоят андар ҳикоят эҷод шудаанд.

«Синдбоднома» китоби машхурест, ки дар он жанри ҳикоят ҷойгоҳи баланд ва мақоми шоиста дорад, ки ҳикояти он аз сюжетҳои содаи ҷолиб, ки намунаи ҳуби насри форсии тоҷикӣ фароҳам омадаанд. Ҳикоятҳои «Синдбоднома» бо унвонҳои «достон» ва «ҳикоят» унвонгузорӣ шудаанд, ки аз рӯзгори шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ, шоҳон, ҳокимон, донишмандон, одамони алоҳида, ҳайвонҳо фароҳам омадаанд, ки ҳамагӣ аз номи Синдбод ва

ҳафт ҳикояти охир иловашуда аз номи ҳафт вазири доно нақл шудаанд. Кулли ин ҳикоеъ мазмуни ахлоқӣ доранд. Ҳикоеъи охири «Синдбоднома», ҳикоеъи ҳафт вазир бо пораҳои шеърӣ шоирон оро дода шудаанд, ки ҷанбаи сухан ва таъсири он ба хонанда бештар аст. Дар ҳикояте аз китоби «Синдбоднома» омадааст:

«Ҳақимон ба Синдбод сано карданд ва гуфтанд:

– Синдбодро дар ҳар боб бартарӣ аз дигарон, бешубҳа муайян аст. Хусусан, ки дар омӯхтани илму таҳсили ҳикмат пештар аз ҳама шурӯъ кардааст ва бештар аз дигарон касб намуда ва гулзори сухани ӯ аз хори ҳилоф пероста.

Синдбод гуфт:

– Ман нагӯям аз шумо донотарам ва низ нагӯям, ки аз шумо нодонтарам, чунон ки он уштур гуфт бо гургу рӯбоҳ.

Ҳақимон пурсиданд:

– Чӣ гуна бувад он дoston? Бозгӯй!» [2, с. 36].

Ин ҷо калимаи «Бозгӯй» далолат бар давоми ҳикояти дигар дорад, аммо ҳикояте, ки нақл шуд аз сюжети кӯтоҳ фароҳам омада, персонажҳояш Синдбод, ҳақимон, уштур, гург, рӯбоҳ аст, ки ҳамагӣ аз як воқеаи хурд ҳикоят мекунанд.

Аз қисми дигари «Синдбоднома» ҳикояте меорем, ки намунаи насри зебои бо унсурҳои сачъ иншоёфта нигошта шудааст: «Ровиёни ривоёти ширин ва ноқилони ҳикоеъи рангин чунин ривоят мекунанд, ки дар мулки Ҳинд подшоҳе буд некбахт ва сарвари тоҷу тахт. Давлати ӯ дар паноҳи адл обод ва раияташ ҳамеша дилшод. Ин подшоҳи ҷавонбахтро писаре буд Форс ном, ки дар ҳусни башара яктои офоқ ва дар ақлу сиёсат намунаи замона.

Падар аз роҳи муҳаббат ӯро ба ҳақими доное супурд, ки ӯро илм омӯзад ва аз ҳар амр боҳабар гардонад, то баъд аз сари ӯ дар воқеаи мулкдорӣ дармонда нашавад, мушкили худро пеши дигаре набарад.

Ҳақими ҳозику доное буд, ба тарбияи ӯ камари ҳиммат бааст. Саъйи балеғ ва кӯшиши аҷиб намуд, он шоҳзодаро аз илми ҳикмат тамом баҳравар гардонид [2, с. 175].

Ин ҳикояти дилнишин намунае аз насри мусаччаъ аст ва аз заминаи ҳиндӣ доштани «Синдбоднома» ба ҳубӣ дарак медиҳад, ки ибораи «мулки Ҳинд» далел бад-ин гуфта аст. Дар ин ҳикоят вожаҳои «ҳамнишин», «ширин», «рангин», «некбахт», «сарвари тоҷу тахт», «обод», «дилшод», «омӯзад», «боҳабар гардонад», «дармонда нашавад» ва «набарад» нишонаи истифодаи хуби муаллиф аз сачъ аст, чунки дар насри асрҳои X-XII сачъ дар насри форсии тоҷикӣ истифодаи зиёд дошт.

Дар «Ҷавомеъ-ул-ҳикоеъ», ки маҷмӯи бузурги ҳикоеъ аст, ҳикоят ба шакли кулӣ мустақил буда, аз сюжетҳои сода фароҳам омадааст. Дар қисмҳои аввали «Ҷавомеъ-ул-ҳикоеъ» Муҳаммад Авфӣ ҳикоеъи нисбатан калонҳаҷро аз номи шоҳону шахсиятҳои бузурги таърихӣ меорад ва дар қисмҳои баъдӣ бештар ҳикоеъи тарбиявӣ-ахлоқиро ҷойгузин кардааст. Персонажҳои ҳикоеъи Муҳаммад Авфӣ шахсиятҳои гуногуни доно, нодон, ғулом, намояндагони хонадонҳои Сосонӣ, Бармакӣ, Сомонӣ, канизак, ҳоким, одамони касбу кори гуногунанд, ки бо рафтору кирдори хубу бадӣ хеш хатти сюжети ҳикоятро ғанӣ гардониданд. Ҳикоеъи зиёде аз ҳислатҳову рафтори одамон, аз ҷумла бадиву хубӣ, хиёнат, дурӯғ гуфтан, некӣ кардан ва ғайра зиёд истифода шудаанд.

Дар ҳикояти «Посуҳи устувор» маънии ҷолиб дар як сюжетӣ сода баён ёфтааст, ки як ҷаҳон маънӣ дорад: «Овардаанд, ки Ҳачҷочи Юсуф ба Амир Муҳаммади Ҳанафия нома набишт ва дар он ҷо суханони ноҳамвор ба қалам

овард. Муҳаммади Ҳанафия ҷавоби ӯ навишт, ки: «Мактуби ту расид ва дар мазмуни он вуқуф афтод. Бидон, ки Эзади таоло назаре аст аз назарҳои раҳмат, чун яке аз онҳо сӯи ман мебошад, аз балои ту эмин бошам ва назарест аз назарҳои адл, ки гӯй яке сӯи ту бошад, ба худ чунон машғул шавӣ, ки ба ман напардозӣ».

Чун Ҳаҷҷоҷ он мактуб бихонд, аз ҳайбати он суҳан бар худ биларзид ва беш таарруз накард» [3, с. 141].

Аксари ҳикоеҳои «Ҷавомеъ-ул-ҳикоеъ» ахлоқӣ ва тарбиявианд. Муҳаммад Авфӣ дар ҳикоеҳои худ инчунин ба масъалаҳои таърихиву исботи ҳақиқати он, ривоеҳои динӣ, қиссаҳои қаҳрамонони Мулки Аҷам бештар таваҷҷуҳ намуда, аксари ҳикояҳоро аз китобҳои муътабари таърихӣ ва динӣ гирифтааст. Қаҳрамонони сюжети ҳикоятҳои Муҳаммад Авфӣ - Фаридун, Рустам, Заҳҳок, Шопур, Бахроми Гӯр, Яъқуби Лайси Саффорӣ, Насри Сомонӣ, Маҳмуди Ғазнавӣ ва дигар ашхоси воқеиву асотирӣ мебошанд, ки воқеаҳои ҳикоестро муассир гардониданд. «Ҷавомеъ-ул-ҳикоеъ» аз ҷаҳор бахш ва ҳар бахш аз 25 боб, ки ҷамъан сад боб аст ва ҳар боб дар мавзӯи хос оид буда, намоёнгари матлабҳои муаллифи асари мазкур мебошад.

Дар аксари ҳикоятҳои «Ҷавомеъ-ул-ҳикоеъ» гиромӣ доштани пиндорҳои нек сабт шудааст, ки мусаннифи он роҷеъ ба устувории инсон дар баробари қазову қадар, кӯшиши зиёд барои расидан ба ҳақиқат ва ба даст овардани ганҷи мақсуд суҳан мегӯяд. Ин матлабро дар ҳикояте ба мушоҳида мегирем: «Гӯянд: Иблис наздики Фиръавн омад ва вай хӯшаи ангур дар даст дошт ва тановул мекард. Иблис гуфт: «Ҳеч кас тавонад, ки ин хӯшаи ангури тозаро марвориди хушоб гардонад?» Фиръавн гуфт: «На». Иблис ба латоифи сеҳр хӯшаи ангурро марвориди хушоб сохт. Фиръавн тааҷҷуб кард ва гуфт: «Ин устои мардӣ, ки туй!» Иблис симе бар гардани ӯ зад ва гуфт: «Моро бо ин устодӣ ба бандагӣ қабул накарданд, ту бо ин ҳамоқат даъвии Худой чӣ гуна мекуни» [3, с. 186].

Дар ин ҳикояти хурд сюжети сода баён гардида, матлаб равшану возеҳ баён гардидааст, ки ин гуна ҳикоеҳои сюжети ҷолибу равшан дошта, ки бар мабноӣ як хатти сюжет сохта шудаанд, зиёданд. Дар ин ҳикоят, ки сюжети сода дорад, қаҳрамонҳо Фиръавн ва Иблис ҳастанд ва аз нигоҳи устухонбандӣ, ки тариқи саволу ҷавоб сурат гирифтааст, ҳама унсурҳои сюжетро ба ҳубӣ фаро гирифтааст.

Дар «Калила ва Димна», «Қобуснома» ва «Насихат-ул-мулук» низ мусаннифон ҳикоеҳои гуногунмавзӯ ва гуногунсюжетро овардаанд, ки асосан аз ҳикоеҳои нисбатан хурдтар иборатанд ва дар онҳо низ услуби ҳикоят андар ҳикоят ба назар мерасад. Қаҳрамонҳои сюжетҳои ин ҳикоеъ низ шахсони таърихӣ, воқеӣ, ҳайвонот мебошанд, ки дар мавридҳои муносиб мусаннифони ин ҳикоеъ вобаста ба масъалаи матраҳшаванда истифода бурдаанд. Мазмуни ҳикоеҳои ин китобҳо асосан тарбиявӣ-ахлоқӣ мебошанд. Баъзе аз ҳикоеҳои ин асарҳо хусусияти танқидӣ доранд, ки нигорандагон баҳри рафъи иллатҳои ҷойдоштаи замони худ онҳоро бозгӯй кардаанд, то барои ояндагон дастуре гардад.

Аз ин миён дар «Ҷаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ баъзе фарқият ба назар мерасад, ки ӯ мазмуни ҳикоестро дар пайвастагӣ ба мавзӯи баҳси ҳар як мақолаи ин китоб баён кардааст. Аз ҷумла, дар мақолоти дуюм, ки «Дар моҳияти илми шеър ва салоҳияти шоир» унвон дорад, дар бораи рӯзгори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Фарруҳии Систонӣ, Умари Хайём ва дигарон ҳикояте

овардааст, ки на танҳо арзиши «Чаҳор мақола»-ро ҳамчун сарчашмаи адабӣ намудор мекунад, балки дар заминаи санадҳои зиндагии шахсиятҳои таърихӣ хусусиятҳои замону маконии воқеаҳои сюжетро нишон медиҳад.

Воқеаву ҳодисаҳо дар сюжети ин ҳикоят хеле дарозанд, ки яке бар тақвияти дигаре омадаанд. Мисол, ҳикояте, ки аз рӯзгори Фирдавсӣ нақл мекунад, фосилаи тамоми зиндагии ӯро фаро гирифтааст, ки хусусияти ин тарзи баён аз сарҳади ҳикоят берун меравад, ки мазмуни қисса ӯ дostonро мегирад, чунки аз баёни як воқеа ба воқеаи дуюму сеюм ва ғайра гузаштан аз вижагиҳои ҳикоят нест.

Дар усули нигориш ва сабки баёни Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар «Чаҳор мақола» нақли батафсиلى воқеаҳо ва чузъбандии таърихӣ имтиёз дошта, корбурди санъатҳои бадеӣ, сачъ, овардани пораҳои шеърӣ ба забони форсии тоҷикӣ ва арабӣ зиёд ба назар мерасад. Аз ин мушоҳида ба назар мерасад, ки Низомии Арӯзии Самарқандӣ унвони ҳикоятро дар асари худ шартан ба кор бурдааст.

Дар давраҳои баъдӣ ҳикоят ҳамчун жанри мустақил бештар густариш ёфтааст ва истиқлолияти жанрии худро то ҷои имкон нигоҳ доштааст.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки ҳикоят ҳамчун жанри хурди эпикӣ дорои мухтассоти жанрӣ буда, хати сюжети он вобаста ба баёни ҳодисоту воқеот тарҳрезӣ гашта, муаллиф ӯ мусаннифи он мекӯшад, то дар сухани андак маъноӣ фарохро инъикос намояд.

Адабиёт

1. Абӯалии Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. Аз силсилаи халқҳои эронӣ дар маҳзаҳои таърихӣ. Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1992. - 656 с.
2. Китоби Ҳаким Синдбод. Аз рӯи «Синдбоднома»-и Заҳирӣ. /Таҳрири Ҷ. Азизкулов. – Душанбе: Ирфон, 1971. - 267 с.
3. Муҳаммад Авфӣ. Гузидаи Ҷавомеъ-ул-ҳикоят ва равомеъ-ур-ривоёт. Ба кӯшиши доктор Ҷаъфари Шиор. Чопи саввум. – Техрон, 1370 ҳ.ш.-499 с.
4. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола / Таҳияи Х. Шарифов ва У. Тоиров. – Душанбе: Ирфон, 1986. - 160 с.
5. Салимов Н.Ю. Пайдоиш ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсиву тоҷикии асрҳои X-XIII. /Н. Салимов. – Хучанд, 2002. - 396 с.
6. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Ҷ.1. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. - 884 с.
7. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Ҷ.2. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. – 784 с.

МУХТАССОТИ ЖАНРИИ ҲИКОЯТ ВА НАҚШИ СЮЖЕТ ДАР ОН

Дар мақола қайд гардидааст, ки ҳикоят яке аз жанрҳои хеле серистифода ва густаришёфта дар адабиёти классикии форсии тоҷикӣ мебошад, ки бо махсусиятҳои худ аз бисёр жанрҳои дигар фарқ мекунад. Ҳикоят аз намунаи инкишофёфта ва мустақили наср аст, ки бешубҳа реша дар гуфтори мардумӣ ва суннати насри замони паҳлавиву сосонӣ дорад.

Ба андешаи муаллифони мақола аз рӯзгори кӯҳани ниёгони мо осори зиёде ба ёдгор мондаанд, ки ҳамчун манбаи боарзиши ҳикояти форсии тоҷикӣ хидмат кардаанд. Аз хусусияти дигари ҳикояти форсии тоҷикӣ он аст, ки ҳарчанд симоҳои дар ҳикоят омада агар ғайри форсиву тоҷикӣ бошанд ҳам, ба мисли арабӣ ӯ ташхисонидашуда, аз ҷумлаи ҳайвону дигар, лекин ҳамоно дар ин ҳикоят суннатҳои аҷдодии эронӣ ба назар мерасад.

Дар мақолаи манзур мавзӯи мухтассоти жанрии ҳикоят, ки жанри хурди эпикӣ ба ҳисоб меравад, мавриди баррасӣ қарор гирифта, сюжет ҳамчун бахше аз мухтассоти жанрии ҳикояти таҳқиқ гардидааст.

Муаллифон кӯшиш намудаанд, ки бо истифода аз манбаъҳои муътамади илмӣ ва сарчашмаҳои таърихӣ мавзӯро таҳлилу таҳқиқ намуда, ҳулосаҳои илмиву мантиқӣ барорад.

***Калидвожаҳо:** ҳикоят, мухтассоти жанрӣ, хатти сюжет, воқеа, ҳодиса, қаҳрамонони сюжет, унсурҳои сюжет.*

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАССКАЗА И РОЛЬ СЮЖЕТА В НИХ

В статье отмечается, что рассказ один из часто и широко используемых жанров в классической персидско-таджикской литературе, отличающийся своими особенностями от других литературных жанров. Рассказ развитый и распространенный жанр прозы, без всякого сомнения, имеющий корни в устном народном творчестве и использующий традиции прозы времен Пехлевидов и Сасанидов.

По мнению авторов статьи, от наших предков осталось достаточно большое количество произведений в качестве письменных памятников, которые послужили ценным источником для развития и совершенствования персидско-таджикского рассказа. Ещё одна особенность персидско-таджикского рассказа заключается в том, что, если и персонажи в рассказах не являются иранцами, например, арабами или представителями другого народа, или образ животного, подвергшийся одушевлению, всё равно рассказ строится по иранским законам предков.

В данной статье рассматривается тема жанровых особенностей рассказа, считающегося малым эпическим жанром, исследуется сюжет как одна из его специфических особенностей.

Авторы стремились, используя достоверные научные и исторические источники, изучить, проанализировать тему и прийти к научным и логическим выводам.

***Ключевые слова:** рассказ, жанровые особенности, сюжетная линия, событие, явление, герои сюжета, элементы сюжета.*

GENRE FEATURES OF THE STORY AND THE ROLE OF THE PLOT IN IT

The article notes that the story is one of the most frequently and widely used genres in the classical Persian-Tajik literature, which differs in its features from other literary genres. The story is a developed and widespread prose genre, without any doubt, rooted in oral folklore and using the traditions of prose from the times of the Pehlevi and Sassanians.

According to the authors of the article, our ancestors left quite a large number of works as written monuments, which served as a valuable source for the development and improvement of the Persian-Tajik story. Another feature of the Persian-Tajik story is that if the characters in the stories are not Iranians, for example, Arabs or a representative of another people, or the image of an animal, subjected to animation, the story is still built according to the Iranian laws of ancestors.

This article deals with the theme of the genre features of the story, which is considered a small epic genre, the story as one of its specific features.

The authors sought, using reliable scientific and historical sources, to study, analyze the topic and come to scientific and logical conclusions.

Keywords: *story, genre features, storyline, event, phenomenon, plot characters, plot elements.*

Сведения об авторах: *Турсунов Голиб Абдусобирович* – заведующий кафедрой Восточной филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 935 58 18 18, E-mail: dilkhasta@mail.ru

Бобоева Зарнигор Тохировна – ассистент кафедры теории и методики преподавания родного языка Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. **Адрес:** 735700, г. Худжанд, ул. Мавлонбекова 1, тел.: (+992) 926 66 78 24, E-mail: zarnigor.boboeva@bk.ru

Information about the authors: *Tursunov Gholib Abdusobirovich* – head of Department of Oriental Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str, phone: (+992) 935 58 18 18, E-mail: dilkhasta@mail.ru

Boboeva Zarnigor Tohirovna - Assistant of the Department of Theory and Methods of Teaching of the Native Language of the Khujand State University named after academician B. Gafurov. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov 1 str., phone .: (+992) 926 66 78 24, E-mail: zarnigor.boboeva@bk.ru

УДК 820/89.0+1/14

ВАТАН ВА ШАХСИЯТИ ВАТАНДҶУСТ АЗ НИГОҲИ ФИРДАВСӢ

Маҳмадулло Раҷабзода

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар афкори педагогии ҳаким Фирдавсӣ масъалаи дар ниҳоди ҷавонон тарбия намудани ақидаҳои олии ватандӯстӣ ва ватанпарастӣ ҷойгоҳи вижае дорад. Фирдавсӣ ҳифзи Ватанро вазифаи ҳамаи мардумон дониста, ҳамбастагиву ягонагии халқҳоро яке аз шартҳои таъмини пирӯзӣ бар душманон ҳисоб карда, бо номи баланд ҷон нисор карданро аз тарсу ҳарос ҳаёт ба сар бурдан авлотар медонад. Нисбат ба душманон нафрат ва адоват парвариданро низ яке аз шартҳои асосии ватанпарастӣ ва ватандӯстӣ донистааст, ки ин ҳама низ аз афзалиятҳо, сифатҳои хирадмандӣ ва худшиносии миллӣ ба шумор мераванд.

Ба ақидаи ӯ ҳар як шахси ватандӯст бояд Ватанро муқаддас донанд ва барои ҳифзи он ҷони худро дарёғ надорад, чунки шодии инсон дар истиқлолияти озодии Ватан аст.

Шоир ақидаи тарбияи шахси далеру фидокор, ватандӯсту ватанпараст, ҷолоку ҳушёр ва зираку доноро ба миён гузошта, кадр кардани шахсияти онҳо ва хонадони онҳоро вазифаи бузурги инсонӣ шуморидааст [1, с.32].

Ба андешаи Фирдавсӣ ватандӯстӣ ин пеш аз ҳама дар ниҳоди одамон парваридани оини шуҷоату далерӣ мебошад, ки он дар навбати худ яке аз фазилатҳои дигари ахлоқии шахси хирадманд маҳсуб меёбад. Ватандӯстӣ ҳамчун мафҳуми ахлоқӣ аз дӯст доштани зодбум, падару модар, хоҳару бародар, эҳтироми хешовандону ҳамдеҳагон, забон, урфу одат, расму оин ва анъанаҳои мардуми диёр оғоз меёбад. Яъне, ватандӯстӣ ва муҳофизати Ватан чун фазилати шахси хирадманд қарзи вичдон аст. Ба ақидаи Фирдавсӣ тавре ки модар муқаддас аст, Ватан ҳам ҳамон тавр муқаддас аст. Барои ҳамин, дар «Шоҳнома» мавзӯи ватандӯстӣ дар ҷои аввал қарор дошта, аз оғоз то анҷоми он саршор аз ақидаҳои ватандӯстии инсонпарварӣ мебошад.

Чунон ки бармеояд, дар «Шоҳнома» муҷассамтарин нақш дар симои Рустам хувайдо мегардад, ки ӯ шахсияти хирадманду комил ва дорои хусусиятҳои ахлоқии некӯманишӣ, ватандӯстӣ, матиниву паҳлавонӣ, ҷасурию нотарсӣ, ҷавонмардиву далерӣ, пуштибони дарвешону кишоварзон, یتимону бенавоён ва аҳли раият аст.

Азбаски қаҳрамонони офаридаи Фирдавсӣ шахсиятҳои хирадманд ва тарбиятдидаву таълимгирифта мебошанд, онҳо Ватан ва хоки муқаддаси худро аз ҳар гуна хавфу хатар ва ҳучуми аҷнабиён эмин нигоҳ дошта, ҷонбозӣ мекунанд. Рустам аз қабили чунин шахсиятҳои хирадманду тарбиятдида ва ватандӯст аст, ки барои марзу буми худ ҳамеша ба ҷонбозӣ тайёр аст. Чунончи, дар достони «Ҷанги Рустам бо Ашкбӯс» бо мақсади ғоратгарона ба Ватани Рустам ҳучум кардани Ашкбӯс тасвир ёфтааст. Вай ғафлатхӯрдаи зӯри бозӯ ва мағрур буда, худро мағлубнопазир мепиндошт. Ин гуна, ки тасвир мешавад:

Далере, ки буд номи ӯ Ашкбӯс,

Ҳама бархурӯшид бар сони қӯс.

Биёмад, ки ҷӯяд аз Эрон набард,

Сари ҳамнабард андар орад ба гард [10, с.140].

Фирдавсӣ нотарсию далериро низ аз хусусиятҳои муҳими ватандӯстӣ доништа, таълим медиҳад, ки ватанпарастии ҳақиқӣ дар лаҳзаҳои душвор ба ҳимояи халқу Ватан бармехезад. Мақсади ҳучум овардани Ашкбӯс ба Эрон гулом гардонидани халқи вай буд. Лекин дар ин асно эътирози халқ баланд гардида, аз байни онҳо Рустам ном диловари далер барои ҳимояи халқу Ватан бо Ашкбӯс ҳамнабарди тан ба тан мегардад:

*Камонро ба зеҳ бар ба бозу фиканд,
Ба банди камар – бар бизад тир чанд.
Яке тир дар даст, ранг обнӯс,
Хиромиду омад бари Ашкбӯс.
Хурӯшид «Эй марди ҷангозмой,
Ҳамовардат омад, мараб боз ҷой» [10, с.122].*

Рустами қавипанҷаву кӯҳпайкар, ки рӯҳану ҷисман тарбияи хуб гирифта, марди хирад буд, бар зидди Ашкбӯс мардонагӣ ва шучоат нишон медиҳад. Меҳри Ватану модар, аҳлу аёл, ҳешу табор ва ҳамватанон кини ўро нисбати душманон дучанд мекунад. Вале Ашкбӯс, ки дар дoston симои беҳирадию кӯтоҳақлӣ тасвир гардидааст, нисбати Рустам нописандӣ мекунад:

*Бад-ӯ гуфт хандон, ки «Номи ту чист?
Тани бесаратро кӣ хоҳад гирифт?» [10, с.122].*

Вале Рустам, ки аз тарафи Фирдавсӣ шахсияти ҷисман тавоно ва рӯҳан хирадманду доно тасвир гардидааст, на танҳо дар қувваю зӯри бозу, балки дар баҳс ҳам бо сеҳри суҳан душманро мағлуб мекунад. Яъне, бо ин иддао бояд афзуд, ки суҳан ва сеҳри калом низ аз назари Фирдавсӣ муассир аст ва ба ҳайси воситаи мубориза алайҳи душманон аз ҷониби ватандӯсти ҳақиқӣ истифода бурда мешавад:

*Таҳмтан бад-ӯ гуфт, к-«Эй шумтан,
Чӣ пурсӣ ту номам дар ин анҷуман?
Маро моми ман ном “марги ту” кард,
Замона маро путки тарги ту кард» [10, с.122].*

Рустам ҳамчун паҳлавони хирадманд на танҳо бо зӯри бозӯ, балки бо хираду суҳандонии худ низ бар душман ҳамеша мавриди ғолибият қарор мегирифт. Чунончи мегӯяд:

*Сари найзаву номи ман марги туст,
Кафан бегумон ҷавшану тарги туст [10, с.155].*

Фирдавсӣ ватандӯстиро ҳамчун сифати олии ахлоқи шахсият тарғиб намуда, Рустамро дар «Шоҳнома» бештар шахси дорои ҳамин сифат тасвир намудааст. Дар тасвири Фирдавсӣ модар ўро маҳз баҳри ҳифзи Ватан ва марзу буми он, барои мағлуб гардонидани душманон зодааст. Рустам на танҳо як таҷассуми бадеии ҷисман пурзӯр, балки зираку доно ва образи як суҳанвари оташинбаён аст. Чунон ки дар боло тазаккур ёфт, - номи маро модарам «марги душман» мондааст, – мегӯяд дар ҷавоби ҳарифаш ва бо ҳамин суҳанони нешдор ҳарифашро дар баҳс мағлуб мекунад.

Шахси ватанпараст на танҳо далеру тавоно, пурқувват, балки бояд дорои ҳислатҳои ахлоқии оқилӣ, нексириштӣ, фурутанӣ, ҳақиқатгӯӣ, росткориву ростқавлӣ бошад. Аз ин рӯ, ҳислат, рафтору кирдор ва дигар хусусиятҳои ахлоқии Рустам қобили қабул ва дастгирии ҳар як ватанпарастии имрӯза мебошад.

Дар достони «Чанги Рустам бо деви Сафед» Фирдавсӣ масъалаи ахлоқи бади шоҳону давлатдорони гузаштаро, аз қабилӣ ҳисси чизпарастӣ, кибру ғурур, зулму ситами зердастон, ноухдабароӣ, беҳирадию кӯтоҳандешии онҳоро нишон дода, бошад, мардонагию шучоат ва паҳлавонии халқи захматкашро дар ҳифзи марзу буми Ватани худ ситоиш мекунад. Мақсади асосии шоир тарбияи шахсияти наслҳои ҷавон ва тамоми мардум дар рӯҳияи ватандӯстӣ мебошад.

Дар «Шоҳнома» Кайковус ҳамчун рамзи шоҳи мағрур, худситой ва худпараст тасвир гардидааст, ки пас аз марги падараш Кайкубод ба тахти подшоҳӣ менишинад. Ӯ худро аз ҳама шоҳони гузашта ва замонаш боло ва пуриқтидор мешуморад ва мағрурони мегӯяд:

Маро зебад андар ҷаҳон бартарӣ,

Наёрад зи ман ҷуз, ки кас доварӣ [8, с.29].

Натиҷаи ҳамин ҳавобаландӣ ва кибру ғурур буд, ки ба қаламрави Мозандарон расидан замон бо тамоми лашкараш асири деви Сафед мегардад. Вай ба номи Золу Рустам нома навишта, имдод металабад. Даре нагузашта Рустам расида, дар чанги тан ба тан бар саркардагони девҳо ғолиб баромада, Кайковус ва лашкари ӯро аз банд раҳо мекунад. Ҳамин тавр, Рустам бо корнамоиҳо ва қаҳрамонии худ мамлакати девҳоро, ки намояндаи неруи бадӣ мебошанд, дар Эронзамин мутеъ мегардонад. Чунон ки Фирдавсӣ бо ибрози ин банди зер ҳамдиливу иттиҳодро намунаи барҷастаи ғолибият қаламдод кардааст:

Чу Ковус биниаст бар тахт боз,

Чунин гуфт бар Рустами сарфароз,

Ки: «Эй паҳлавони ҷаҳон, сар ба сар,

Ба мардӣ намудӣ ба ҳар ҷо ҳунар.

Зи ту ёфтам ман кунун тахти хеш,

Ба ту бод равшан дилу дину кеш» [8, с.129].

Дар адабиёти илмӣ педагогикаи муосир нақши манзараҳои дилкаши диёр, аз қабилӣ марғзорон, кӯҳсорон, чашмахову дарёҳо ва паҳноҳои нопадидканору пайраҳои диёр дар тарбияи ватандӯстию эстетикӣ ҷавонону хонандагон борҳо қайд гардидааст. Фирдавсӣ ҳамчун омӯзгори рӯзгордида баҳри тарбия ва бедор кардани завқи ватандӯстию зебописандии хонандагони худ ҳамин манзараҳои дилфиреби диёрашро дар достони «Чанги Рустам бо деви Сафед» бо маҳорати баланди шоирона тасвир намудааст, ки ҳисси ватандӯстӣ ва эҳтироми зебоишиносии насли наврасро нисбат ба кишвар, табиат ва боигариҳои он афзун намуда, маънавиёташро бой мегардонад:

Ба барбат чу боист бархост рӯд,

Баровард Мозандаронӣ суруд.

Ки Мозандарон – шаҳри мо, ёд бод,

Ҳамеша бару бумаш обод бод!

Ки дар бӯстонаш ҳамеша гул аст,

Ба кӯҳ андарун лолаву сумбул аст.

Ҳаво хушгувору замин пурнигор,

На гарму на сарду ҳамеша баҳор.

Навозанда булбул ба бог андарун,

Гурозанда оҳӯ ба рог андарун.

Гулоб аст гӯй ба ҷӯиш равон,

Ҳаме шод гардад зи бӯиш равон [8, с.30].

Ё ки:

*Шаби тира чун рӯйи зангӣ сиёҳ,
Ситора на пайдо на тобанда моҳ.
Ту хуриед гуфтӣ ба банд андар аст,
Ситора ба ҳамми каманд андар аст.
В-аз он ҷо сӯи рӯиной расид,
Замин парниён диду як сар хавид.
Ҷаҳоне зи пирӣ шуда навчавон,
Ҳама сабза, ҳам обҳои равон [8, с.81-82].*

Хондани ин порчаҳои шеърӣ хонандаро дар рӯҳияи ҳисси эҳтироми тамаддун, ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ, эҳтиром ба таърих, русум ва оин, забону миллат тарбия менамояд. Тасвири фасли баҳор, водихою кӯҳсор, манзараҳои дилфиреби он, боду ҳавои тозаи рӯҳбахш, ҷӯю рӯдҳо, чаҳ-чаҳи булбулон на танҳо ҳисси ватандӯстии хонанда, балки завқу эҳсосоти эстетикӣ шахсро ҳам тарбия намуда, тақвият мебахшад. Мақсади асосии Фирдавсӣ ҳам дар нигоштаҳо ва чунин тасвирҳои дилнишин баръало ҳувайдо мегардад, ки нақши ўро ҳамчун тасвиروفарини беҳамто дар адабиёт низ ба сароҳат рӯшан мегардонад.

Яке аз масъалаҳои дигаре, ки аз волидайн диққати ҷиддиро талаб мекунад, масъалаи ташаккули ҷаҳонбинии фарзандон дар таълими дostonҳои «Шохнома» мебошад. Ҳангоми таълими ин дoston ба масъалаи номбурда даҳлат накардан ба зарари корҳои тарбиявӣ хоҳад буд. Зеро деу парӣ, аҳриману аждаҳо ва ҷодугарон аз таркиби мафҳумҳои мебошанд, ки бо ин ё он восита дар зеҳни бачагон ҷойгир шуда, маҳлуқоти воҳимаангезро талқин мекунанд. Бинобар ин, волидайн бояд ба фарзандон фаҳмонад, ки дар афсонаю ривоятҳои халқӣ ачинаву девҳо, аҳриман ва ғайра мафҳумҳои мебошанд, ки исм доранд, вале ҷисм надоранд. Дар эҷодиёти шифоии халқ онҳо доимо нақши қаҳрамонони манфиро иҷро мекунанд ва ин гунаи исмҳо ба шакл додани устураҳо шомил мебошанд.

Фирдавсӣ чун шоири пешқадами асри худ дар «Шохнома», пеш аз ҳама бар уҳдаи шохон ва тамоми мардуми заҳматкаш вазифаи бузурги тарбиявӣ – нигоҳ доштани ваҳдати халқ ва обу замини мамлакатро гузошта, амирони саркашро, ки барои шаъну шараф, ҷоҳу ҷалоли шахсии худ шуда, кишвар ва марзу буми онро зери хатар мегузоштанд, саҳт маҳкум намудааст. Чунон ки ба хоҳири тоҷу тахт шуда, сар ба бод додандро маслиҳат намедихад:

*Мадех аз пайи тоҷ сарро ба бод,
Ки бо тоҷ худ кас зи модар назод [12, с.296].*

Вале дар радифи мавзӯи асосӣ, боз мубориза баҳри озодию истиқлолият, омӯзиши илму ҳунар, далерӣ, садоқат, меҳнати осоишта, инчунин дигар сифатҳои ахлоқии шахсиятро мавриди муҳокима қарор дода, Фирдавсӣ чун шахсияти тавоно ва инсонпарвари бузург мардумро дар рӯҳияи сулҳдӯстӣ тарбия намуда, ҷангҷӯёро саҳт маҳкум мекунад ва натиҷаҳои ҳаробиовари онро дар симои ятимону бепарасторон ва қадршиносии башарият хотиррасон мекунад:

*Басе бепадар гашта бинӣ писар,
Басе бе писар гашта бинӣ падар [12, с.108].*

Чунон ки дар ифодаҳои фавқ ёдрас шуд, ба ақидаи Фирдавсӣ тарбияи фарзанд дар оила бояд аз кӯдакӣ оғоз ёбад. Дар ҷавонӣ ба фарзанд бояд ҳунар омӯхт. Ғайр аз ин, ӯ бояд тарбияи ҷисмонӣ, ақлӣ ва ахлоқӣ гирад. Ҳамчунон дар бисёр дostonҳои «Шохнома» ёдрас мешавад, ки дар овони ҷавонӣ бояд ба

писарон санъати аспсаворӣ, чавгонбозӣ, шикорчигӣ, шамшерзанӣ, камонварӣ тирандозӣ ва дигар хунарро омӯхтан зарур аст.

Хунар, аз назаргоҳи Фирдавсӣ, воситаи таъмини рӯзгори нек, озодӣ аз ҳар гуна тангдастӣ ва нишонаи эътибору обрӯи инсон ба шумор меравад. Ё ба он ҳидоят мекунад, ки ба воситаи хунар аз хурдсолӣ дар бачагон ҳислатҳои покӣ, самимият, росткорӣ, нақӯӣ, ҳақиқатҷӯӣ, ватанпарастӣ, далерӣ, чолокӣ ва дигар сифатҳои хуби инсониро бояд тарбия кард, то ки дар овони ҷавонӣ барои нигоҳ доштани тани солим ва тарбияи ақлӣ тавонанд беҳтарин омил бошанд.

Фирдавсӣ дар «Шоҳнома»-и хеш таҳсилоти мактабии писаронро низ аз мадди назар дур намондааст ва ҳидоят медиҳад, ки овони сабақомӯзии бачагон бояд аз ҳафтсолагӣ шурӯъ шавад ва то синни балоғат давом ёбад. Чунон ки ба ҷавонон аз хурдсолӣ бояд дарси далерӣ матонат, одаму одамгарӣ ва ватандӯстиро раво мебинад.

Педагогикаи замони муосир низ бо бардоштҳои маънавӣ аз таҷрибаи маорифпарваронаи аҳди пешин, амсоли Фирдавсӣ ва дигар аҳли нубӯғи ирфон, дар назди мактабу оила ҳамин талаботро меғузорад. Чунон ки аз мактаби таҷрибаи «Шоҳнома» дар мавриди офариниши тасвири Рустам, ки Сиёвушро аз давраи ширхорагиаш ба тарбияи худ гирифта, ба ӯ ақлу дониш ва хунари диловарию ҷавонмардӣ меомӯзонад:

*Чунин то баромад дар ин рӯзгор,
Таҳмтан биёмад бари шаҳриёр.*

*Чунин гуфт, к: -«Ин кӯдаки ширфааш»,
Маро парваронид бояд ба каси.
Чу дорандагони туро моя нест,
Мар ёро ба гетӣ чу ман доя нест [9, с.12].*

Баъди омӯхтани дарси далериву матонату мардонагӣ, аспсаворию тирандозӣ, шикору набард, идора кардани лашкар дар ҳарб, сухандонию илму фарҳанг аз ҷониби Рустам, Сиёвуш ҳамчу ҷавони баркамол ва покгинат ба воя расида, ба ҳаёти мустақил омода мешавад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки Фирдавсӣ на танҳо тарбияи ҷисмонӣ, балки тарбияи фикриро ҳам дар инкишофи шахсияти фарзандон муҳим шуморида, онҳоро бо ҳам алоқаманд медонад ва ин усули тарбиятро дар симои Рустам ва Сиёвуш таҷассум мекунад:

*Ба Рустам супурдаш дилу дидаро,
Ҷаҳонҷӯӣ, нури писандидаро.
Таҳмтан бибурдаш ба Зобулситон,
Нишастангаҳе сохт дар бӯстон.
Савориву тиру камону каманд,
Инону рикебу чину чуну чанд.
Зи доду зи бедоду тахту кулоҳ,
Сухан гуфтану разму рондан сипоҳ.
Хунарҳо биёмӯхташ сар ба сар,
Басе ранҷ бардошт, к-омад ба бар [9, с.12].*

Тавре ки аз машварати шоир бармеояд, тарбия кори сахлу осон набуда, ранҷи зиёди омӯзгор, падару модар ва атрофиёнро, то ба «бар» расонидани шогирд ё фарзанд, яъне такомул ёфтани он тақозо мекунад, чунон ки дар симои Рустам ва Сиёвуш чунин усули таълиму тарбияи шахсиятро дар қатори дигар

нишонаҳои таълим, инчунин «сухан гуфтани разму рондан сипоҳ»-ро бархӯрдор гардидем.

Падари Сиёвуш – Ковус вақте ки ҷавони «ба сол хурду ба хирад бузург»-и хешро мебинад, хушхол мегардад, ки фарзандаш тарбияи хуб гирифта, хушманду хирадманд ба камол расидааст:

*Бар он бурзу болову он фарри ӯй,
Басе будани диду бас гуфтугӯй.
Бад-он андаке сол чандин хирад,
Ки гуфти равонаш хирад парварад [9, с.15].*

Қасди шоир бо шарҳи: «Бад-он андаке сол чандин хирад» -гуфтан, эътироф кардани инкишофи қобилияту истеъдоди маърифатии шахсият ва тақомули инсон дар зимни тарбияи фикрӣ аст.

Чунон ки маълум гашт, дар афкори педагогии Фирдавсӣ масъалаи тарбияи ватандӯстии кӯдакону ҷавонон хеле назаррас аст. Зеро шоир худ ватандӯсти содиқ ва инсондӯсти бузург буда, дар рафти таълимоти хеш ба масъалаи муҳофизат диққати ҷиддӣ дода, таъкид мекунад, ки дар ҳимояи Ватан ва ҳифзи занону кӯдакон ҷон додан аз гуломӣ ва ҳақирӣ дида, афзалтар аст. Роҷеъ ба ин иддао дар боби «Оғоҳӣ ёфтани Афросиёб аз омадани Рустам» мегӯяд:

*Зи баҳри бару буму фарзанди хеш,
Зану кӯдаки хурду пайванди хеш.
Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем [10, с.236].*

Фирдавсӣ дар тарбияи ватандӯстии кӯдакону ҷавонон нақши оила ва падару модарро омили асосӣ мешуморад. Зеро оила ҷузъи кӯчаки ҷамъияти инсонӣ буда, дар тарбияи фарзандон нақши барозанда мебозад. Дар оила анъанаҳо ва урфу одатҳо устувор гашта, меъёрҳои ахлоқии рафтори одамон муайян мегарданд. Ба ибораи дигар, оила бунёдкор буда, анъана ва маросими миллиро пос медорад ва роҳҳои таъсиррасонӣ ба тарбия, муташаккилӣ, рӯзи кор, истироҳат ва таҳсили фарзандонро муайян намуда, меъёрҳои бехтарини муносибот дар миёни волидону фарзандон, хешу ақрабо, дӯстон ва ҷомеаро ба роҳ мемонад. Барои ҳамин ҳам, Фирдавсӣ падару модаронро, ки фарзандонашонро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, далерӣ ҷавонмардӣ ва башарпарварӣ тарбия накардаанд, саҳт нақӯҳишу мазаммат намуда, қадру қимати онҳоро дар ин пораи тамсилӣ ба обу ҳок баробар мешуморад:

*Чунин гуфт мар ҷуфтро нармаиер,
Ки фарзанди мо гар набошад далер,
Бибуррем аз ӯ меҳру пайванд пок,
Падар-ш оби дарё бувад, мом хок [11, с.37].*

Ғайр аз ин, бояд зикр намуд, ки мисраи «Падар-ш оби дарё бувад, мом хок» ба маънии нухуфта дар рамз баён гардида, аз маърифати таълимӣ бархурдор мебошад. Яъне падар - об, модар - хок ва фарзанд - ниҳол аст, ки ниҳол аз обу хок ғизо мегирад. Мурод аз ин гуфтаҳои Фирдавсӣ нақши падару модар дар тарбияи фарзанд аст ва агар фарзанд аз маърифати падару модар баҳравар нагашта бошад, ин ҷо нахуст нуқсонҳои оила ба мушоҳида мерасад, зеро падару модар асоси оила ва омили аслии тарбия ба ҳисоб мераванд.

Фирдавсӣ дар бораи тарбияи фарзанд сухан ронда, танҳо писаронро дар назар надорад, ӯ дар «Шоҳнома» образи занону духтаронро ба вуҷуд овардааст, ки онҳо дар ҷолоқӣ, нақӯкорӣ, далерӣ, қаҳрамонӣ, ҳунар, дониш, покдоманӣ ва

гайраҳо ҳатто аз мардон бартарӣ доранд. Масалан, дар «Шоҳнома» дар баробари дигар образҳо образи Меҳрак ном духтари деҳқон тасвир шудааст, ки ҳатто нисбати мардон бартарӣ доштааст.

Фирдавсӣ ҳамчун мутафаккири бузург ҷонибдори тарбияи ҳамсони мардон ва занон буд. Чунон ки дар зимни баррасии маҳорат ва ҳунар, санъати разму хирадмандиву айёриро дар симои занон низ ҷоиз медонад, чунон ки дар тасвири Гурдофарид нақши зани далеру зӯровари ориёиро мучассам мегардонад ва онро намунаи омӯзиш ва ибрати ватандӯстӣ ва назофату покӣ, инчунин содиқ будани як зани ориёӣ ба насаб ва халқу Ватани худ нишон медиҳад. Ин манзараро метавонем ҳамчун нақши матонати зан, ки ниғаҳдорандаи ному намои миллат аст дар боби набарди Гурдофарид бо Сӯҳроб мисол дошта бошем, ки Гурдофарид дар ҷавоб ба Сӯҳроб, ки дилбохтаи ӯ гашта буд, мегӯяд:

*Бихандиду он гоҳ ба афсӯс гуфт,
Ки туркон зи Эрон наёбанд ҷуфт! [8, с.18].*

Фирдавсӣ дар саросари «Шоҳнома» муҳим будани нақӯкорӣ ва аҳли хирад буданро ситоишгар аст, аммо чунон ки бармеояд ҳимояи Ватан ва марзу буми онро низ дар рӯёруи душмани ғаддор қарзи фарзандии ҳар як шахси хирадманд медонад, зеро ин амал заминаи аслии ягонагӣ, ваҳдат ва муттаҳидии мардумро таъмин намуда, шартӣ асосии ғалаба бар душманонро матраҳ мегардонад:

*Зи баҳри бару биму фарзанди хеш,
Ҳамон аз пайи ганҷу пайванди хеш.
Бибандед бо якдигар домано,
Намонед бадҳоҳ перомано [11, с.321].*

Агар ҷавонони ҷанговар дар ҷанг тарсу ҳарос дошта бошанд, зафар нахоҳанд ёфт. Аз ин ҷост, ки далерию бебоқӣ ва ҷон дареғ надоштани ҷавонмардро дар ҷанг Фирдавсӣ яке аз ҷузъҳои асосии шахсияти ҳамаҷониба инкишофёфта мешуморад ва тарғиб мекунад, ки:

*В-агар борад аз мег пӯлодтег,
Нашоёд, ки дорем ҷонро дареғ [11, с.60].*

Ҳамчунон тарғиб мекунад, ки агар ҷомеа ба ҷанг нафрати беандоза варзад, бар душманон зафар меёбад, зеро нафрат бар ҷанг ва ҷангҷӯён низ яке аз шартҳои ғалаба бар душман аст. Аз ин ҷост, ки даъват ба амал меоварад:

*Ҳама разро дил пур аз кин кунем,
Тани душманон ҷои ясумин кунем [9, с.264].*

Ин даъват дорои аҳамияти тарбиявӣ буда, асрҳо барои мардумони форсу тоҷик ба сифати шиори ватандӯстию мардонагӣ хидмат мекунад, чунон ки агар ҳар гоҳ, ки ба сари кишвар хавфе меомад, ин даъват дар дили далерони Ватан шуҷоату матонату мардонагиро бедор мекард.

Ба қавли Фирдавсӣ шартӣ дигари зафар ёфтан бар душманон дар ҷанг далерӣ, хушёрӣ, ҳунармандӣ ва оқилӣ мебошад. Чунон ки:

*Ҳунар - худ далерист бар ҷойгоҳ,
Ки баддил набошад сазовори ҷоҳ.
Далерӣ зи ҳушёр будан бувад,
Диловар сазои ситудан бувад [7, с.145].*

Фирдавсӣ бар ақидаест, ки агар «додрас» (Худованд) ба инсон зӯру тавон ва ҳунари набард ато карда бошад, бояд аз он истифода намуда, дар ҳифзи марзу буми Ватан омодаву устувор бошад. Зеро беҳуда сарро ба бод додан ва дар пой душман афтодан низ аз тариқи ақлу хирад нест:

*Чаро сар ҳаме дод бояд ба бод,
Чу фарёдрас фарраву зӯр дод? [10, с.40].*

Шоир сарбозонеро, ки алайҳи душман мечанганд, ба ҳайси ватанпарастони ҳақиқӣ эътироф менамояд ва ба фарзандони хурдсоли онҳо ёрии моддӣ расонданро қарзи вичдони ҳар як шахси ватанпараст ва сахоманду додрас мешуморад:

*Ҳар он кас, ки шуд кушта дар корзор
В-аз ӯ хурд кӯдак бувад ёдгор,
Чу номаи зи дафтар бихонад дабир,
Дирам пеши кӯдак бувад ногузир [14, с.384].*

Хусусияти муҳими мавзӯи ватандӯстии «Шоҳнома» аз он иборат аст, ки дар он Фирдавсӣ ҷангу ҷангҷӯёро мазаммат намуда, онҳоро ба сулҳу ошӣ даъват намудааст:

*Касе нест бе озу бе ному нанг,
Ҳамон ошӣ беҳтар ояд зи ҷанг [10, с.200].*

Вай зиндагии инсонро дар ҷаҳон муваққатӣ медонад ва таълим медиҳад, ки дар зиндагӣ бояд шахс роҳи ақлу хирадро пеша кунад, кӯшиш намояд, то сулҳу дӯстӣ пайдор бошад, зеро ки «гетӣ намонад ҳаме бар касе». Яъне барои ин ҷаҳонро қисмат кардан ва бо «ғумони бадӣ» ба ҷангу хунрезӣ ситезидан кори хирадмандон нест, зеро ки ин ҷаҳон ба касе мерос намонад ва ҳама аз ҷаҳон мегузаранд:

*Набояд кашидан ғумони бадӣ,
Раҳи эзадӣ бояду бихрадӣ [10, с.171].*

Ё ки дар ҷои дигар ҳамин мазмунро тавзеҳ дода, одамонро ба сулҳу салоҳ даъват мекунад:

*Ҳаме меҳр ҷӯеду афсун кунед,
Зи тан олати ҷанг берун кунед [10, с.213].*

Мутобиқи таълимоти Фирдавсӣ шахси бохирад ҳеҷ гоҳ майли ҷангу кин намекунад, зеро кину хирад бо ҳам муттазод мебошанд. Ин ки меғӯяд:

*Сари марди ҷангӣ хирад наспарад,
Ки ҳаргиз наёмехт кин бо хирад [7, с.445].*

Фирдавсӣ сулҳпарвариро яке аз сифатҳои ахлоқии шахсият, яъне марди хирадманд медонад. Ба ақидаи вай ҳама сабабҳо ва паҳлӯҳои адоватро насанҷида, зуд озими размгоҳ шудан, кин парваридану табли ҷанг задан аз сифатҳои хирадмандӣ нест:

*Касе, к-ошӣ ҷӯяду суру базм,
На неқӯ бувад тез рафтан ба разм [9, с.88].*

Масъалаи сулҳу ошӣ бояд ҳеҷ як шахсро бетараф нагузорад, зеро ҷангу бадӣ хости Эзадӣ набуда, балки ҷои ғаму ранҷ аст. Раҳи Эзадӣ ба қавли шоир роҳи Худои якто бар шинохти ҳақиқат ва донишомӯзӣ аст:

*Маро сер шуд дил зи ҷангу бадӣ,
Ҳаме ҷуст хоҳам раҳи Эзадӣ.
Кунун донишу дод боз оварем,
Ба ҷои ғаму ранҷ ноз оварем [7, с.74].*

Шоир ҷангҷӯёро ба сулҳу ошӣ даъват намуда, ба мардум таълим медиҳад, ки натиҷаи ҷанг, куштор ва хунрезӣ марг ва гӯри танг аст. Агар яке дар ҷанг тоҷу тахт ва сарвату манфиат оварад, каси дигар «гӯри танг» пайдо хоҳад кард:

Чунин аст анҷому фарҷоми ҷанг,

Яке тоҷ ёбад, яке гӯри танг [10, с.10].

Ба ақидаи Фирдавсӣ саргарми хашму кин ва хуни гарми ҷавонӣ шуда, ба ҷанг даромадан кирдори ҷавонмардони хирадманд нест, чунон ки мардони матиниродаро бар огоҳӣ даъват мекунад:

Ба ҳарза зи дил дур кун хашму кин,

Чаҳонро ба ҷаҳми ҷавонӣ мабин [12, с.317].

Ё ки:

Ту чандин чӣ кӯшӣ ба кину ба хашм?

Бишӯ аз дилат кин в-аз хашм ҷашм! [12, с.361].

Чунон ки ба паҳлӯҳои мухталифи «Шоҳнома» бо таҳлил ва таҳқиқ назар афкандем, дар ин боб ба ҳулосае расидем, ки афкори педагогии Фирдавсро муҳтавиёти некӯӣ, некӯманишӣ, хирад, хирадмандӣ ва дигар хусусиятҳои ахлоқӣ, ки дар тарбияи хонаводагӣ ва ташаккули шахсияти фарзандон нақши созгор мебозанд, фароҳам намуда, дар онҳо на танҳо афкори фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва динию асотирий инъикос ёфтаанд, балки ақидаҳои ирфонии ӯ назариёти ниҳоят пураарзиши педагогӣ оид ба ташаккули сифатҳои ахлоқии шахсиятро низ фарогир мебошанд.

Дар фарҷом бояд тазаккур дод, ки мавзӯи дostonҳои «Шоҳнома» мафҳими педагогии хирад, хирадмандӣ, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, аз ҷумла сифатҳои ахлоқиро, ки дар ташаккули шахсият ногузиранд, матраҳ намуда, чунин сифатҳои ҳисоли ҳамидаро барои таълиму тарбияи қишрҳои гуногуни мардум ва ҷомеа тавсия медиҳад. Чунон ки назари ба роҳ мондани ташаккули сифатҳои ахлоқии номбурдаро дар тарбияи ахлоқӣ ва рӯҳонии кӯдакону ҷавонон, нақши оила ва муҳит «Сипехр»-ро дар ин замина дар гуфтаҳои ғавқуззикр манзур доштем.

Ба ақидаи Фирдавсӣ дар тарбияи шахси хирадманд ва хирадмандӣ кӯшишу ғайрат, шучоат, интизом, вичдон, шараф, номус, садоқат, муҳаббат, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, сабр ва дигар сифатҳои ахлоқӣ нақши муҳим мебозанд. Бинобар он, ахлоқ дар рафтору кирдор, эътиқод, муомила, ҳаёти ҳаррӯза, фикру мулоҳиза, мушоҳида ва мулоқот зоҳир мегардад. Инсоне, ки соҳиби ахлоқи ҳамида буда, илму дониш омӯхта, тарбияи хуб дида, шахси хирадманд мебошад. Шахси хирадманд соҳиби сифатҳои ахлоқии адлу инсоф, хоксорӣ, саховатмандӣ, некӣ, ватандӯстӣ, сабру таҳаммул, меҳнатдӯстӣ, дабирӣ, далериву матонат, интизومي қавӣ ва ғайра буда, ба дили мусоҳиб дарҳол роҳ ёфта, бо андеша сухан гуфта, дили касеро озор намедиҳад ва шахсияти пиру барноро эҳтиром мегузорад.

Аз гуфтаҳои болоӣ бармеояд, ки ақидаҳои Фирдавсӣ роҷеъ ба некӣ, некӯманишӣ, хирад ва хирадмандӣ на танҳо дар замони ӯ, балки дар шароити имрӯза ҳам аҳамияти бағоятӣ тарбиявӣ доранд. Истифодаи ақидаҳои ахлоқии Фирдавсӣ дар қори таълиму тарбияи кӯдакону ҷавонон имкон медиҳад, ки дар таҳаллуқи онҳо сифатҳои ҳамидаи шахсияти инкишофёфта ташаккул дода шаванд. Аз ин лиҳоз, дар раванди таълими фанҳои адабиёт, алифбои ниёгон, таърихи Тоҷикистон, забони тоҷикӣ, таърихи педагогика ва ғайраҳо, афкори педагогии Фирдавсро истифода бурда, месазад ки дар ҷараёни таълиму тарбияи донишҷӯёну хонандагон аз фанҳои номбаршуда, дар заминаи иҷрои қорҳои амалӣ, аз ҷумла:

1.Шинос намудани фарзандон бо ақидаҳои тарбиявии Фирдавсӣ ва дар ин асос ташаккул додани ҷаҳонбинии илмӣ онҳо;

2. Омӯзиши мазмун, мундариҷа ва ғояҳои тарбиявии «Шоҳнома» дар асоси усулҳо ва шаклҳои муосири кори таълимӣ;

3. Омода намудани фарзандон, донишҷӯёну хонандагон ба тарғиб ва азхудкунии ғояҳои тарбиявии «Шоҳнома» ва дар ин асос ташкил намудани корҳои эҷодӣ;

4. Дар раванди тарбияи фарзандон суҳбат ороستان оид ба расму анъанаҳо ва идҳои миллии халқи тоҷик, аз қабилҳои Сада, Наврӯз, Меҳргон, дар ҳамбастагӣ бо бардошт аз дostonҳои «Шоҳнома»;

5. Хангоми таълими dostonҳои «Шоҳнома» бояд аҳли хонавода, хонандагону донишҷӯён бо намудҳои тарбия (тарбияи фикрӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, зебоипарастӣ, иқтисодӣ, экологӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра) шинос карда шаванд ва бо анҷом додани корҳои амалӣ вобаста ба персонажҳо, қаҳрамонон ва ғояҳои маърифатии ин асари безавол, тарз ва усулҳои истифода бурдани намунаҳоро баррасӣ намоянд.

Аз таҳлил ва таҳқиқи афкори педагогӣ ва ахлоқии Фирдавсӣ бармеояд, ақидаҳои маорифпарваронаи ӯ, бахусус дар самти тарбияи сифатҳои ватандӯстӣ ва омода будан барои ҳимояи Ватан, аз қабилҳои кӯшишу ғайрат, шуҷоат, интизом, вичдон, шараф, номус, садоқат, муҳаббат, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, сабр ва дигар сифатҳои ахлоқӣ ҳанӯз дар замони ҳаёт буданаш дар миёни мардумони мазҳабу миллатҳои гуногун шуҳрат доштанд.

Дар афкори педагогии Фирдавсӣ масъалаи тарбияи ватандӯстии кӯдакону ҷавонон дар қиёс бо осори дигар мутафаккирони тоҷик ҷойгоҳи хоса дорад. Ҳаким Фирдавсӣ бо истифода аз сабки хосаи тасвири бадеӣ сифатҳои шахси ватандӯстро тавре инъикос намудааст, ки ҳатто ҷавонони наврасони имрӯза пас аз мутолиаи асари безаволи «Шоҳнома» қалбашон на танҳо саршор аз меҳри муҳаббат нисбат ба марзу буми аҷдодӣ ва фарзонафарзандони ғаюру далери он мегардад, балки дар ниҳодашон номусу садоқати ватандорӣ, сифатҳои шахсияти хирадманду комил ва дорои хусусиятҳои ахлоқии некӯманишӣ, ватандӯстӣ, матиниву паҳлавонӣ, ҷасурию нотарсӣ, ҷавонмардиву далерӣ ташаккул ёфта, онҳоро ба ҳифзи Ватани хеш, ки онро Тоҷикистони соҳибистиклол ном аст, ҳидоят менамояд. Чунин пайванди қавии афкори ниёгонро бо афқору андешаи насли навраси муосири тоҷик сабаб он аст, ки ниёгони мо, аз ҷумла яке аз симоҳои барҷастаи он – Абулқосим Фирдавсӣ худ ватандӯсти содиқ ва инсондӯсти бузург буда, мавзӯи Ватан ва муҳаббат ба Ватанро дар ашъори хеш бо ҷунон самимияти хоса ва эҳсоси гарми ватандӯстӣ сурудааст, ки насли навраси имрӯзаро водор месозад, ки дар роҳи ҳифзи Ватан байти зерини шоирро пайваста замзама намуда, онро ҳамчун шиори ҳамешагии нангу номуси ватандорӣ бипазиранд:

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,

Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем [10, с.236].

Умуман, Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» афкори пандомези фаровонеро арза дошта, дар радифи мавзӯи Ватан ва ватандӯстӣ, инчунин мубориза баҳри озодию истиклолият, омӯзиши илму ҳунар, далерӣ, садоқат, меҳнати осоишта, инчунин дигар сифатҳои ахлоқии шахсиятро мавриди муҳокима қарор дода, мардумро дар рӯҳияи сулҳдӯстӣ тарбия намуда, ҷангҷӯёнро саҳт маҳкум мекунад ва натиҷаҳои харобиовари онро дар симои ятимону бепарасторон ва қадршиносии башарият пайваста таъкид намудааст. Гуфтан ба маврид аст, ки андарзномаи ин мутафаккири бузург дар боби таълимоти худшиносӣ,

ватандӯстӣ ва такомули шахсияти фарзандон ҳеҷ гоҳ қимати тарбиявии худро барои оилаи муосир ва тарбияи шахсият аз даст нахоҳад дод.

Адабиёт

1. Афзалов, Х. Школа и педагогическая мысль в Иране в конце XIX- начале XX вв. [Текст]. - Душанбе: Ирфон, 1992. - 232 с.
2. Бобоев, Қ. Таърих дар Шоҳнома [Матн] / Қ. Бобоев //Илм ва ҳаёт.- 1993.- № 9-12.- С.-15.
3. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2006.- 24 с.
4. Муллоаҳмадов, М. Зи Фирдавсӣ акнун сухан ёд гир[Матн] //Маърифат.- 1994.- № 7-8.- С. 37.
5. Сад панди Фирдавсӣ [Матн]. - Душанбе: Ирфон, 1992. - 96 с.
6. Суханронӣ дар маросими ифтитоҳи мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ дар шаҳри Душанбе,30.08.2016 (Манбаи электронӣ): Низомии дастрасӣ: www.president.tj.
7. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн]: Иборат аз нух чилд/ А.Фирдавсӣ.- Душанбе: Адиб, 1987.-Ҷ.1. –478 с.
8. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн]: Иборат аз нух чилд/ А.Фирдавсӣ. - Душанбе: Адиб, 1987.-Ҷ.2. –319 с.
9. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн]: Иборат аз нух чилд/ А.Фирдавсӣ. - Душанбе: Адиб, 1988.-Ҷ.3. –527 с.
10. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн]: Иборат аз нух чилд/ А.Фирдавсӣ. - Душанбе: Адиб, 1988.-Ҷ.4. –406 с.
11. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн]: Иборат аз нух чилд/ А.Фирдавсӣ. - Душанбе: Адиб, 1989. -Ҷ.5. –491 с.
12. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн]: Иборат аз нух чилд/ А.Фирдавсӣ. - Душанбе: Адиб, 1989 - Ҷ.6. –551 с.
13. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн]: Иборат аз нух чилд/ А.Фирдавсӣ. - Душанбе: Адиб, 1989. - Ҷ.7. –651 с.
14. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн]: Иборат аз нух чилд/ А.Фирдавсӣ. - Душанбе: Адиб, 1990. -Ҷ.8–612 с.
15. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома [Матн]: Иборат аз нух чилд/ А.Фирдавсӣ. - Душанбе: Адиб, 1991. - Ҷ.9 –495 с.

ВАТАН ВА ШАХСИЯТИ ВАТАНДӢСТ АЗ НИГОҲИ ФИРДАВСӢ

Дар мақолаи мазкур мавзӯи ҷойгоҳи Ватан ва ватандӯстӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифи мақола зимни таҳлили моҳияти андарзҳои гуногуни “Шоҳнома” ба тобишҳои гуногуни мафҳуми Ватан ва ватандӯстӣ тавачҷуҳи хоса зоҳир намуда, таъкид менамояд, ки афкори педагогии Фирдавсӣ дар тарбияи хонаводагӣ ва ташаккули шахсияти фарзандони оилаи муосири тоҷик нақши созгор мебозад.

Ба андешаи муаллифи мақола, агар имрӯз мо ба паҳлуҳои мухталифи «Шоҳнома» тавассути таҳлилу таҳқиқи амиқи илмӣ назар афкандем, метавон зикр намуд, ки дар ин асари гаронарзиш на танҳо афкори фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва динию асотирӣ мутафаккир, балки ақидаҳои ирфонии ӯ ва назариёти ниҳоят пурарзиши педагогӣ оид ба ташаккули сифатҳои ахлоқии шахсиятро дарёфт хоҳем кард.

Дар мақола қайд гардидааст, ки Фирдавсӣ ҳамчун мутафаккири барҷаста мафҳумҳои педагогии хирад, хирадмандӣ, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ ва амсоли онро бо маҳорати баланд ба риштаи назм кашида, зарурат ва ногузир будани истифодаи онҳоро дар раванди камолоти инсон пайваста таъкид кардааст.

Аз ин рӯ, қайд намудааст, муаллифи мақола, дар тарбияи шахси хирадманд ва хирадмандӣ кӯшишу ғайрат, шуҷоат, интизом, вичдон, шараф, номус, садоқат, муҳаббат, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, сабр ва дигар сифатҳои ахлоқӣ нақши муҳим мебозанд.

Бинобар ин, дар «Шоҳнома» мавзӯи ватандӯстӣ дар ҷои аввал қарор дошта, аз оғоз то анҷом ин асари безавол саршор аз ақидаҳои ватандӯстии инсонпарварӣ буда, муаллиф истифодаи онҳо дар раванди тарбияи насли наврас ба манфиати ҷомеаи тозабунёди Тоҷикистон арзёбӣ намудааст.

***Калидвожаҳо:** Фирдавсӣ, Шоҳнома, Ватан, ватандӯстӣ, далерӣ, шахсияти ватандӯст, Рустами дoston, хирадмандӣ, номуси ватандорӣ, насли наврас, ҷавонон.*

ФИРДОУСИ О РОДИНЕ И ЛИЧНОСТИ ПАТРИОТА

В данной статье исследуются вопросы места родины и патриотизма в поэме «Шахнаме» Фирдоуси. Автор статьи, говоря о важности различных нравов в поэме «Шахнаме», в ходе анализа особо обратил внимание на разные интерпретации понятий «Родина и патриотизм» и отметил, что педагогическая мысль Фирдоуси о семейном воспитании и развитии личности детей играет важную роль в современной таджикской семье.

По мнению автора статьи, если мы сегодня обратим внимание на различные стороны «Шахнаме» с глубокой научной точки зрения, то можем отметить, что в этом прославленном произведении отразились не только философские, социальные, политические, религиозно-мифологические воззрения мыслителя, но и его просветительские идеи и полноценная педагогическая теория о развитии нравственных качеств личности.

В статье отмечается, что Фирдоуси как выдающийся мыслитель талантливо облек в рифму педагогические понятия мудрость, мудрый, гуманность, патриотизм и тому подобное и утверждает о необходимости и безусловном их использовании в процессе постоянного совершенствования личности.

В связи с этим автор статьи отмечает, что в воспитании разумной и мудрой личности важную роль играют такие нравственные качества, как целеустремленность, смелость, дисциплинированность, совесть, достоинство, честь, преданность, любовь, патриотизм, трудолюбие, толерантность и др.

Поэтому в «Шахнаме» тема патриотизма занимает главное место, и от начала до конца это бессмертное произведение переполнено идеями патриотизма и гуманизма. Автор считает, что использование этих идей в процессе воспитания подрастающего поколения пойдет на пользу современному обществу Таджикистана.

***Ключевые слова:** Фирдоуси, Шахнаме, Родина, патриотизм, смелость, личность патриота, прославленный Рустам, мудрость, преданность Родине, подрастающее поколение, молодежь.*

FERDAWSI ON HOMELAND AND PERSONALITY OF A PATRIOT

The article considers the place of homeland and patriotism in Firdawsi's "Shahname". The author, speaking about the importance of various moral teachings in the poem "Shahname", in the course of the analysis, has paid special attention to different interpretations of the concepts of "homeland and patriotism" and noted that the pedagogical thought of Firdawsi about family education and development of the personality of children plays an important role in the modern Tajik family.

According to the author, if we pay attention to the different aspects of Shahnama from a deep scientific point of view, we can note that this famous work reflects not only the philosophical, social, political, religious and mythological views of the thinker, but also his educational ideas and a full-fledged pedagogical theory of the development of moral qualities of the person.

The article notes that, as an outstanding thinker, Firdawsi has masterly rhymed the pedagogical concepts of wisdom, humanity, patriotism and the like, and argues about the need and unconditional use of them in the process of continuous improvement of an individual.

In this regard, the author notes that in the education of a reasonable and wise person, an important role is played by moral qualities such as determination, courage, discipline, conscience, dignity, honor, devotion, love, patriotism, diligence, tolerance, etc.

Therefore, the theme of patriotism occupies the main place in Shahname, and from the beginning to the end, this immortal work is full of ideas of patriotism and humanism. The author believes that the use of these ideas in the process of education of the younger generation will benefit the modern society of Tajikistan.

Key words: *Firdovsi, Shahname, Homeland, patriotism, courage, personality of a patriot, famous Rustam, wisdom, dedication to Homeland, younger generation, youth.*

Сведения об авторе: *Раджабзода Махмадулло – доктор педагогических наук, профессор, ректор Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (37) 2325000; (992) 985848688, E-mail: rmg-2013@mail.ru*

Information about the Author: *Rajabzoda Mahmadullo – doctor of Pedagogy, Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, The Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone.: (37) 2325000; (992) 985848688, E-mail: rmg-2013@mail.ru*

Амирова Г.Г., Абдуллозода Ӳ.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Яке аз роҳҳои амалӣ гардонидани донишҳои назариявии донишҷӯёни мактабҳои олии равияи омӯзгорӣ, ин таҷрибаомӯзии омӯзгории донишҷӯён мебошад, ки он чузъи асосии низоми тайёр намудани омӯзгорони оянда ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз, таҷрибаи омӯзгорӣ дар ин давра бори донишҷӯён дар ташаккул ёфтани онҳо ҳамчун муаллими ҷавон ёрӣ мерасонад. Таҷрибаомӯз масъулияти калон дошта, маҳорати иҷроӣ корҳои педагогӣ, таълиму тарбия ва методи онҳоро меомӯзад.

Дар рафти таҷрибаомӯзӣ таснифи иҷроӣ усулҳои фардии педагогӣ амалӣ гардонидани мешаванд, ки он ба корҳои эҷодӣ тадқиқотии донишҷӯён мусоидат мекунад. Таҷрибаомӯз вазифаи ниҳоят масъулиятнок ва мураккабро иҷро менамояд. Вай ташкилотчиҳои корҳои тарбиявӣ дар синф, мураббии хонандагон, ташкилкунандаи гурӯҳи муташаккилу тифоқи синф буда, бо ёрии устодони аз донишкада ба онҳо вобаста шуда, муаллимони мактаб дар ҳамкорӣ бо созмонҳои талабагии «Ахтарон», «Ворисони Сомониён», «Сомониён» падару модарон ва аҳли ҷамъият кор мебаранд.

Мақсади асосии таҷрибаомӯзии омӯзгории педагогӣ ин тайёр кардани омӯзгорони оянда мебошад. Аз ин рӯ, дар назди таҷрибаомӯзон вазифаҳои зерин гузошта мешавад:

- дар амал татбиқ намудани донишҳои педагогии донишҷӯён, ки дар донишкада гирифтаанд;
- тақмил додани донишҳои педагогии таҷрибаомӯзон;
- омӯзиши сифатҳои касбии шахсияти омӯзгори оянда, ки ба талаботи ҷамъияти имрӯза ҷавобгӯ бошанд;
- дуруст ба роҳ мондани ҳамкориҳои таҷрибаомӯзон бо хонандагон;
- аз ҷиҳати инкишофи педагогӣ психологӣ омӯхтани хислатҳои синнусолӣ ва фардии талабагон;
- гузаронидани корҳои эҷодӣ таҳқиқотӣ нисбати фаъолияти педагогӣ;
- пешниҳод кардани таҳлили натиҷаҳои кори таҷрибаомӯз [2,18].

Дар иҷроӣ вазифаҳои мазкур омӯзиши амиқи фанҳои тахассусӣ аҳамияти ниҳоят калон дорад. Чунки маҳз дар ҳамбастагӣ ба онҳо фаъолияти педагогӣ муаллимони ояндаро амалӣ гардонидан мумкин аст. Роҳбари таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ оид ба педагогика бояд сохтор, вазифаҳои таҷрибаомӯзӣ, меъёрҳои баҳогузорӣ ба натиҷаи таҷрибаомӯзии омӯзгори оянда, таҳлили педагогии дарс, тартиби гузаронидани соатҳои тарбиявӣ, тавсифи фаъолияти таҷрибаомӯзро аз ҷиҳати педагогӣ пурра дониста, ин масъалаҳоро яқоя бо донишҷӯён баррасӣ намояд.

Муаллими педагогика доир ба таҷрибаомӯзии педагогӣ бояд ба донишҷӯён на танҳо донишҳои назариявиро омӯзад, балки амалан роҳҳои таҳияи нақшаҳо - шарҳи таҳлили педагогии дарс, омӯзиши шахсияти хонанда, муносибатҳои байни онҳо дар коллектив, нақшаи кори роҳбари синф ва

гайраро пешниҳод намуда, дар пешравии кори таҷрибаомӯзон - муаллимони оянда кӯмак расонад.

Мавриди зикр аст, ки роҳбари педагогӣ инчунин бояд роҳу усулҳои гузаронидани корҳои тарбиявӣ, меъёрҳои баҳо додан ба муҳити педагогӣ, унсурҳои алоқамандии тарбия ба таълим ва гузаронидани машғулиятҳои соатҳои тарбиявро таҳлил намояд, то ин ки донишҷӯён дар пешравии кори таҷрибаомӯзиашон онҳоро истифода бурда тавонанд. Омӯзгор бояд доир ба ҳар як мавзӯӣ нақшаю ҷадвалҳои пешниҳод карда, барои мукаммал кардани корҳои педагогии худ аз онҳо истифода барад [1, 33].

Дар раванди тайёр намудани мутахассисони баландхаттисос, аз ҷумла таҷрибаомӯзон, муаллими педагогика бояд ҳолатҳои зеринро ба эътибор гирад:

1. Раванди омодаسازی касбии омӯзгорон бояд ба азхудкунии фарҳанги касбӣ равона шуда, мавҷудияти донишҳои педагогӣ, истифодаи донишҳои назариявӣ дар амалия, маҳорати эҷодкорона ҳал кардани масъалаҳои касбӣ ва муносибати онҳоро ба фаъолияти касбӣ ифода намояд.

2. Асоси омодаسازی касбии омӯзгоронро равияи касбии ба фаъолияти омӯзгорӣ равонашуда ташкил медиҳад, ки он дар азхудкунии маҳорати методӣ бояд зоҳир гардад.

3. Низоми омодаسازی касбӣ бояд на ба мубодилаи ғайрифаволи (пассивонаи) дониш, балки ба рушди қобилиятҳои таҳлилу таҳқиқотӣ равона карда шавад.

4. Дар раванди омодаسازی касбӣ маҳоратҳои асосии фаъолияти педагогӣ инкишоф меёбанд, ки онҳо иборатанд аз:

- маҳорати тарҳрезӣ намудан (маҳорати тарҳрезӣ намудани фаъолият, банақшагирии кори омӯзгорӣ);

- мутобиқшавӣ (маҳорати амалӣ намудани нақшаи худ дар шароитҳои мушаххаси таълим);

- ташкилотчигӣ (маҳорати ташкил кардани корҳо ва ҷорабиниҳои гуногуни таълимӣ ва тарбиявӣ);

- водоркунӣ (маҳорати водоркунии донишҷӯён, хонандагон ба фаъолияти таълимӣ);

- коммуникативӣ (маҳорати муошират кардан дар дарс ва берун аз он);

- маҳорати назорат ва худназораткунӣ

- маърифатӣ (маҳорати бурдани пешбурди корҳои таҳқиқотӣ);

- ҷириасонӣ.

5. Яке аз вазифаҳои асосии мактаби олии, ин ташаккули шахсияти омӯзгорони оянда ба шумор меравад. Муомилаи шахсӣ муносибати инсондустонаро муайян намуда, дар дараҷаи «шахсият-шахс» амалӣ мегардад.

6. Низоми омодаسازی касбӣ бояд ба таҳсилоти бунёдӣ мусоидат намояд, яъне хатмкунанда бояд дорои асосҳои муосири дониши касбӣ бошад.

7. Низоми омодаسازی касбии омӯзгорон бояд азхудкунии маълумоти васеи умумигуманитариро таъмин намояд.

8. Шартӣ нисбатан муҳими низоми омодаسازی омӯзгорон, таъмин намудани дараҷаи баланди амалиسازی маҳорати касбӣ мебошад.

9. Дар раванди омодаسازی касбӣ ба ҳамгироии байни фанҳо кӯшиш намудан зарур аст, то ин ки муаллим дар фаъолияти меҳнати худ донишҳои илмҳои гуногунро дар ҳамбастагӣ истифода бурда тавонад.

10. Дар раванди оморасозии касбии омӯзгорон муҳайё кардани шароит барои худтакмилдиҳии донишҷӯён ниҳоят зарур аст.

11. Ҷараёни оморашавии касбӣ бояд донишҷӯро ба он бовар кунонад, ки касб ва фанни ӯ аҳамияти ҷамъиятӣ дорад.

12. Дар оморасозии касбӣ на танҳо ба дараҷаи дониш, балки ба маҳорати касбӣ низ баҳо дода шавад ва ин баҳогузори бояд тафриқавӣ бошад.

Дар рафти таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ донишҷӯён бояд дониш ва маҳорату малакаи худро дар ташкил ва гузаронидани ҳамаи шаклҳои фаъолияти омӯзгорӣ, аз ҷумла:

- дарсҳои лексионӣ;
- машғулиятҳои семинарӣ;
- корҳои амалӣ;
- корҳои лабораторӣ;
- соатҳои тарбиявӣ нишон диҳанд.

Корҳои тарбиявиро роҳбари синф бо хонандагони синф бояд тавре ба нақша гирад, ки дар он синну сол, речаи тартиби рӯз мувофиқан риоя карда шуда ба супоришҳои аз меъёр зиёди ҷамъиятӣ ва ҷорабиниҳои берун аз синф роҳ дода нашавад [4, 48].

Нақшаи кори роҳбари синф одатан барои як сол, нимсола ё ҷоряки таҳсил тартиб дода мешавад. Онро директори мактаб тасдиқ мекунад. Барои давраи кӯтоҳ тартиб додани нақшаи тақвимӣ - тарбиявӣ ҳам мувофиқи мақсад аст. Роҳбари синф дар кори тартиб додани нақшаи корӣ – фаълон, хонандагон, падару модаронро ҷалб мекунад. Онҳо аввал супоришҳои алоҳидаро иҷро менамоянд, баъд тадриҷан қисми вазифаҳои ташкилотчигиро, ки ба иҷрои нақша алоқаманд аст, ба ӯ меоранд.

Яке аз вазифаҳои асосии роҳбари синф, ин гузаронидани машғулиятҳои тарбиявӣ бо хонандагон мебошад, ки он дар давоми таҷрибаомӯзӣ мувофиқи ҷадвали дарсии мактаб ҳар ҳафта гузаронида шуда, дар журнали синфи қайд карда мешавад. Соати тарбиявӣ яке аз шаклҳои асосии кори тарбиявӣ буда, дар таҷрибаи имрӯзаи мактабҳо ба таври васеъ истифода мешавад ва дар он барои тадбиқ кардани муносибати комплексӣ нисбат ба ташаккули ҳамаҷонибаи шахсият имкониятҳои васеъ дорад.

Соати тарбиявӣ шартӣ асосии тарбияи ахлоқӣ, меҳнатӣ ва маънавии хонандагон, ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои синнусолӣ ва фардии онҳо, аз он ҷумла, ташаккули шахсияти аҳли синф мебошад [3, 112]. Чӣ хеле ки таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ҳар ҳафта гузаронидани соати тарбиявӣ шарт буда, он доираи гузаронидани ҷорабиниҳои дигари тарбиявиро дар синф васеъ мекунад. Агар соати тарбиявӣ моҳе чор маротиба бо тайёрии пухта, дар шаклҳои дигари корҳои берунасинфӣ гузаронида шавад, хеле ғоиданок мешавад. Ҳангоми гузаронидани соати тарбиявӣ одатан талаботи зерин ба назар гирифта мешаванд:

- гуногуншаклӣ;
- мувофиқат кардани мавзӯ ба синну соли хонандагон;
- хусусиятҳои фардӣ;
- дараҷаи инкишофи хонандагон.

Барои гузаронидани соатҳои тарбиявӣ аз суҳбат, экскурсия, конференсия, вохӯрӣ бо шахсони таҷрибадор, муҳокимаи мақолаҳои ҷалталаб аз рӯзномаю маҷаллаҳо, кинофилмҳои нав, намоишномаҳо ва ғайраҳо истифода мебаранд.

Соати тарбиявиरो берун аз мактаб ҳам гузаронидан мумкин аст. Масалан, агар соати тарбиявӣ ба мавзӯи муҳофизати табиат ё қоидаҳои ҳаракати роҳ бахшида шуда бошад, пас роҳбари синф онро дар ҷангал, боғи ботаникӣ ё дар назди муассисаи бозрасии давлатии автомобилӣ мегузаронад.

Ташкил карда гузаронидани ин гуна соати тарбиявӣ тайёрии пухтаро талаб карда, пешакӣ ба нақша гирифта мешавад.

Ҳамин тавр, донишҷӯён дар рафти таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ дар мактаб аз рӯи се самт бояд амал намоянд:

- ҳамчун роҳбари синф;
- ҳамчун омӯзгори фанни тахассусӣ бо риоя кардани рафтору ахлоқи касби педагогӣ;
- ҳамчун ташкилотчӣ (гузаронидани машғулиятҳои тарбиявӣ, ҷорабиниҳои синфӣ, беруназсинфӣ ва беруназдарсӣ).

Хулоса, таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ дар қорҳои эҷодӣ амалии донишҷӯён ва сайқали касби омӯзгорӣ дар мактаб нақши ниҳоят муҳим бозида, дар амалӣ гардонидани донишҳои назариявии онҳо кӯмак мерасонад.

Адабиёт

1. Амонов Н. Қ. Асосҳои психологии муоширати педагогӣ. – Душанбе, 2003. – 204 с.
2. Абдуллозода Ҳ., Саидов А. Роҳнамои таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ. – Душанбе, 2013. – 55 с.
3. Абдуллозода Ҳ., Саидов А. Педагогика умумӣ: дастури таълимӣ. – Душанбе, 2013. – 198 с.
4. Қодиров К., Давлатов М., Расулов С. Вожаномии тафсирии истилоҳоти педагогӣ ва психологӣ. – Душанбе, 2008. – 300 с.
5. Маҷмӯаи ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи маориф. – Душанбе: Офсет, 2008. – 50 с.
6. Миралиев А., Давлатов М. Психология ва педагогика. – Душанбе, 2007. – 343с.
7. Мустафоқулов Т., Нарзуллоева М. Асосҳои педагогӣ ва психологияи синнусолӣ. – Кӯлоб, 1993. – 200 с.
8. Носиров С.Ш., Давлатова М. Д. Педагогика. – Душанбе, 2014. – 178 с.
9. Расулов С. Ҳ., Ҷӯраев Ҷ. Роҳнамои таҷрибаомӯзӣ. – Қисми 1. Дастури таълимӣ-методӣ барои донишҷӯёни ихтисосҳои равияи омӯзгорӣ. / ДМТ. – Душанбе, 2012. - 60 с.
10. Раҳимов Ҳ., Нуоров А. Педагогика. – Душанбе, 2011. – 518 с.

МАҚСАД ВА САМТҲОИ АСОСИИ ТАҶРИБАОМӮЗИИ Омӯзгорӣ аз ПЕДАГОГИКА

Дар мақолаи мазкур оид ба роҳҳои амалӣ гардонидани донишҳои назариявии донишҷӯёни мактабҳои олии равияи омӯзгорӣ дар рафти таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ аз педагогика сухан меравад, ки он ҷузъи асосии низомии тайёр намудани омӯзгорони оянда маҳсуб меёбад.

Ба андешаи муаллифони мақола таҷрибаи омӯзгорӣ ба донишҷӯён дар ташаққул ёфтани онҳо ҳамчун муаллими ҷавон ёрӣ расонида, дар иҷрои қорҳои педагогӣ, таълиму тарбия ва методҳои гузаронидани машғулиятҳои дарсӣ кӯмак мерасонад.

Дар мақола вазифаҳои роҳбари таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ оид ба педагогика, сохтор, вазифаҳои таҷрибаомӯзӣ, меъёрҳои баҳогузорӣ ба натиҷаи кори таҷрибаомӯзии омӯзгори оянда, таҳлили педагогии дарс, тавсифи фаъолияти таҷрибаомӯзӣ аз ҷиҳати педагогӣ ва тартиби гузаронидани соатҳои тарбиявӣ ба таври муфассал дарҷ гардидаанд.

Қайд гардидааст, ки мутасаддиён дар чараёни омӯзиши асосҳои таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ бояд ба таҷрибаомӯзон на танҳо донишҳои назариявӣ диҳанд, балки амалан роҳҳои тартиб додани нақшаҳо, шарҳи таҳлили педагогии дарс, омӯзиши шахсияти хонанда, муносибатҳои байни онҳоро дар коллектив, тарзу усулҳои таҳияи нақшаи кории роҳбари синф ва ғайраро омӯзонанд.

Ба андешаи муаллифони мақола роҳбарон ва методистони таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ худ бояд дарсҳои намунавии таълимӣ аз рӯи ихтисос ва тарзи гузаронидани чорабиниҳои умумимактабӣ ва синфиро амалӣ нишон дода, бо хонандагони мактаб, оила, ҷомеа ва муаллимони мактаб ҳамкорӣ намоянд. Зеро ин гуна муносибат бешак дар пешравии кори таҷрибаомӯзон - муаллимони оянда нақши муасир хоҳад гузошт.

Калидвожаҳо: дониш, омӯзгор, маҳорат, малака, педагог, таълим, тарбия, донишчӯ, хонанда, ҷомеа, таҷриба, таҷрибаомӯзӣ, рафтор, ахлоқ.

ЦЕЛЬ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ ПО ПЕДАГОГИКЕ

В данной статье дана информация о реализации теоретического образования студентов в высших учебных заведениях по направлению преподавательских работ в процессе педагогической практики студентов, что является неотъемлемой частью подготовки будущих профессиональных преподавательских кадров.

По мнению авторов статьи, педагогическая практика содействует развитию студентов как молодых специалистов и является вспомогательной частью по реализации обучения и воспитания школьников.

В статье раскрыты задачи и значение работы руководителя педагогической практики по педагогике: структура, функции практики, методы и норма оценивания результатов практики, подготовки будущего учителя, педагогический анализ, анализ урока, протекания практики с педагогической точки зрения, а также порядок проведения воспитательных занятий.

В статье авторы подчёркивают, что на основе педагогической практики руководители практикантов должны не только обучать их теоретическим знаниям, но и иметь способность планировать учебные материалы на практике, а также предоставлять обоснованные педагогические анализы уроков, изучения личности учащихся, взаимоотношения между учащимися в коллективе и подготовить план работы классного руководителя для развития практических навыков будущих учителей.

По мнению авторов, руководители педагогической практики и методисты должны проводить примерные занятия по своей специальности, общешкольные и классные мероприятия, а также организовать взаимосвязь между школой, семьёй и обществом, практикантов, учителей школы для развития патриотического и нравственного воспитания школьников. Такие отношения содействуют развитию педагогической деятельности практикантов – будущих учителей.

Ключевые слова: знание, учитель, мастерство, навык, обучение, воспитание, студент, ученик, общество, опыт, практика, поведение, мораль.

PURPOSE AND REQUIREMENTS OF PEDAGOGICAL PRACTICE IN PEDAGOGY

This article provides information on the implementation of theoretical education of students in higher education in the direction of teaching in the pedagogical practice of students, which is an integral part of the training of professional future teaching staff.

According to the authors of this article, pedagogical practice in this period helps in the development of students as a young specialist and is an auxiliary part of the implementation of training and education of students.

The article reveals the tasks and values of the work of the head of pedagogical practice on pedagogy, such as: structure, functions of practice, methods and norms of evaluation of the practice results, training of future teachers, pedagogical analysis, analysis of the lesson, the course of practice from a pedagogical point of view, as well as the order of educational classes.

In the article, the authors emphasize that on the basis of pedagogical practice, the leaders of trainees should not only teach them theoretical knowledge, but also have the ability to plan educational materials in practice, as well as provide reasonable pedagogical analysis of lessons, studying the personality of students, the relationship between students in the team and prepare a work plan for the class teacher to develop practical skills of future teachers.

According to the authors, the heads of pedagogical practice and methodologists should conduct exemplary lessons in their specialty, school-wide and class activities, as well as organize the relationship between the school, family and society, trainees, school teachers for the development of Patriotic and moral education of students. Such relations can develop pedagogical activities of trainees – future teachers.

Keywords: knowledge, teacher, skill, skill, training, education, student, student, society, experience, practice, behavior, morality.

Сведения об авторах: *Амирова Гулнисо Гулмировна* - старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 938295775.

Абдуллозода Хикматулло - кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики, психологии и методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 985434040.

Information about the authors: *Amirova Gulniso Gulmirovna* - senior lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 938295775.

Abdullozoda Hikmatullo - Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str, Phone: (+992) 985434040

Хабибова Н.Ш., Нургулова М.М.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Тарбияи шахсияти дорои тафаккури таҳаммулпазирӣ ҳамеша аз масъалаҳои муҳими педагогика ба шумор рафта, бо дигаргуниҳои азим ва густариши раванди ҷаҳонишавии дунёи муосир саҳт алоқаманд мебошад. Инкишофи таҳаммулпазирӣ дар тафаккури насли наврас нисбати соҳибони ин ё он забон, фарҳангу анъана ва тарзу оини зиндагии мухталиф аз масъалаҳои мубрами замон ба шумор меравад.

Воқеан, масъалаи тарбияи таҳаммулпазирӣ гуногунҷанба мебошад. Бархе аз олимони ватанию хориҷӣ, ба монанди А.Г. Асмолов, Е.Ф. Казаков, В.А. Тешков, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифзода ба парвариши таҳаммулпазирӣ дар раванди инкишофи камолоти инсон тавачҷуҳи хоса зоҳир намудаанд. Чунончи, М.П. Мchedlov таҳаммулпазирро зухуроти ҳуқуқ ва меъёри иҷтимоию сиёсӣ арзёбӣ менамояд. А.В. Петритский, Г.У. Солдатова, О.Е. Хухлаев бошанд, таҳаммулпазирро ҳамчун мушкилоти муносибати байни қавмҳо (этносҳо) эътироф мекунанд.

Таҳаммулпазирӣ бештар аз лиҳози муносибатҳои миллию этникӣ ва сиёсии байни кишварҳо ва ҷомеаи инсонӣ дар раванди педагогӣ ва робитаи абноӣ одам, ғайолияти касбии онҳо мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар мақолаи мазкур ташаккули вижагиҳои таҳаммулпазирӣ дар кӯдакони синни хурди мактабӣ аз нигоҳи таҳлилу таҳаммул арзёбӣ мегардад. Дар воқеъ таҳаммулпазирӣ як падидаи мураккаб буда, онро метавон аз чанд ҷиҳат: ғалсафӣ, сиёсатшиносӣ, сотсиологӣ, этнологӣ (қавмшиносӣ) ва педагогӣ баррасӣ намуд. Мафҳуми таҳаммулпазирӣ дар тӯли чандин асрҳо равшану возеҳ гардида, раванди таҳаввулоти он дар давраи ҳозира низ идома дорад ва маъниҳои гуногунро фаро гирифта, майли мувофиқшавӣ ба воқеиятро дорад. Алҳол теъдоди зиёди шарҳи ин мафҳум, аз ҷумла дар равоншиносӣ мавҷуд аст.

Тавре, ки зикр гардид, мафҳуми таҳаммулпазирӣ шарҳи гуногун дорад ва ҳар хел маънидод мешавад: ҳамчун шакли ғайоли муносибат ба олам, амали мутобиқшавии организм, муодил ва меъёри фарқкунӣ, тамкину одоб, бурдборӣ ва устувории эмотсионалӣ. Мафҳуми таҳаммулпазирӣ чун арзиши маънавӣ ва фарҳанги шуури таҳаммулпазирӣ, муносибати мувофиқ ба воқеияту рафтори воқеӣ таҷассум меёбад [16,13].

Дар таркиби мафҳуми таҳаммулпазирӣ мавҷудияти унсурҳои коммуникативӣ ва хоҳиш барои инкишофи нишонаҳои таҳаммулпазирӣ тавассути таълими усулҳои махсуси идрок ва ғалмиш аз ҷониби нафари дигар имконияти зиёдро фароҳам месозад. Аз худ кардани роҳу усули ташаккули таҳаммулпазирӣ воситаи ҳуби тағйири амиқи шахсияти ҳуди иштирокчиёни ин раванд маҳсуб мешавад. Парвариши вижагиҳои бархӯрди ботаҳаммул боиси соҳиби ҳислат ва нишонаҳои таҳаммулпазирӣ шахс мегардад.

Тавсифи моҳияти таҳаммулпазирӣ, ки аз тарафи олимони соҳаи ғалсафа, ахлоқ ва равоншиносӣ баён шудаанд, дар ҳалли проблемаҳои инкишофи таҳаммулпазирӣ нақши методологӣ доранд ва имкон медиҳанд, ки бархӯрдҳои

пешбар фарқ карда шаванд. Бо назардошти арзишҳои раванди таҳсилот, бархӯрди аксиологӣ мундариҷаи таҳсилот, воситаи шакл ва методҳои корро муайян менамоянд. Бархӯрди аксиологӣ самти ҷаҳолнокии шахсро ба андеша, эътироф, муҳимият ва эҷоди арзишҳои таҳаммулпазирӣ муайян менамояд. Бархӯрди шахси ҷаҳолият истифодаи стратегияи ҳамкориро дар ташаккули таҳаммулпазирӣ, ба ҳисоб гирифтани роҳи тавозуни манфиатҳои субъектҳои ҷаҳолият, ташкили раванди амалиро дар қаринаи муайяни иҷтимоӣ муқаррар менамояд, ки он фазои мусбати эмотсионалиро ҳавасмандиро ба вучуд меорад.

Дар партави ду бархӯрди дар боло зикршуда принсипи ҳалкунандаю асосии инкишофи таҳаммулпазирӣ метавон принсипи муколама ҳисоб кард. Муколама ҳамчун шакли махсуси ҳамкории иҷтимоӣ, ки дар асоси баробарӣ ва озолии коммуникантҳои иштироккунанда созон шуда, ба яқдигарфаҳмию наздикшавии ҷонибҳо равона гардидааст, махсус доништа мешавад. Аҳамияти махсусро фаҳмиши муколама ҳамчун рӯйдоди «дур аз воқеият» (М.М Бахтин), «гӯш кардан - шундан» (А.У. Хараши), «бартарият нисбати шахси ҳамсуҳбат» (А.А. Ухтомский), «бартарияти рафиқи ҳамсуҳбат» (Ю.В. Сенко), «амали эҷодкорона, ки маҳсули маънавияти инфиродӣ мебошад» (В. Хумболдт), касб мекунад. Муколама табиати иҷтимоӣ дорад ва он талаботи бунёди инсонро ба муошират, амали яқоя, ҳамкорӣ, эҷодкорӣ тарафайн қонеъ мегардонад. Дар раванди ҳамкорӣ дар қолаби муколама унсурҳои ҳиссиёт ва фаҳмиш бештар бартарият доранд, ки сабаби он дараҷаи баланди эмпатия (аз ҷониби гӯянда гуфта шудани нуқтаи назари иштирокчи воқеа), ё набудани дарки воқеият, зуд ва тез тағйир ёфтани тафаккур, гуногунии қобилияти фардии инсон, ба шахсияти худ баҳои мувофиқ додан мебошад. Аз ин рӯ, дар муколама ҳамкориро метавон ҳамчун асоси таҳаммулпазирӣ ҳисоб кард [4, 15].

Таҳаммулпазирӣ на танҳо сифати ахлоқии шахси ҷудогона, балки технологияи махсуси ҳамкории одамон, амалӣ гардидани мақсадҳоро тавассути ба назар гирифтани манфиатҳои тарафайн, эътиқодмандии ҷонибҳо ба ногузирии ҳалли масъалаи барои тарафҳо қобили қабул таъмин менамояд. Ба инсон парваридани санъати муколама, усулҳои ба роҳ мондани музокирот, қобилияти гӯш кардан ва муносибати эътиромона доштан ба андешаи дигарон аз ҷумлаи масоили ҷомеаи муосир дар бахши тарбия ва инкишоф махсус меёбанд. Дар ин маврид меҳостем ба таҷрибаи аносири ҳалқӣ дар робита бо мавзӯи парвариши ҳислатҳои волоии таҳаммулпазирӣ рӯчӯъ намоем. Аз ҷумла, сухан аз боби афсона ва ривоятҳои ҳалқӣ меравад. Методикаи кор бо афсона таърихи ҷандинасра дорад. То ба вучуд омадани корҳои таҳқиқотии Б.Беттелхейм, Р. Гарднер, К. Юнг, В. Пропп афсонаро ҳамчун «як бозии дилхушӣ», ки ҳоси табақаи поёни ҷамъият мебошад, ҳисоб мекарданд. Баъдҳо дар асоси таҳқиқотҳои илмӣ консепсияи муосири кор бо афсона ба вучуд омад [10, 15].

Афсона ҳам ба мисли ҳаёт бисёртарафа аст, - гуфта буд Э. Фромм. Маҳз ин ҷиҳат афсонаро ба як воситаи самарабахши психологӣ ва инкишофдиҳанда табдил медиҳад [18,104]. Дар адабиёти илмӣ масъалаи омӯзиши афсонаҳо ва рӯчӯъ ба он ҷандин маротиба мавриди баҳс қарор гирифтааст. Имрӯз методикаи кор бо афсона дар кишвари мо аз ҷониби олимони намоёни равоншинос, педагогика ва логопедия таҳия мешавад. Афсонаҳо одатан гуруҳбандӣ мешаванд, зеро онҳо воситаҳои гуногуни таъсири рӯҳӣ ва таъсиррасонӣ ба инсонро доранд. Т.Д. Зенкевич – Евстегнеева панҷ намуди афсонаҳоро нишон

додааст [6,48]. Чунончи, ба афсонаҳои бадеӣ онҳое дохил мешавад, ки маҳсули ҳикмати чандинасраи мардум мебошанд. Маҳз чунин афсонаҳоро метавон асотир, афсона, ҳикмат ва таърих номид.

Афсонаҳои халқӣ. Асоси қадимаи асотир ва афсонаҳоро ягонагии инсон ва табиат ташкил медиҳад. Афсонаҳои халқӣ барои мо чунин ғояҳои ниҳоят муҳимро ҳада кардаанд:

- олами атрофи мо зинда аст. Ҳар лаҳза ҳама чиз метавонад бо мо сухан кунад.
- объектҳои зиндашудаи олами атрофи мо қодиранд мустақилона амал намоянд, онҳо ба зиндагии шахсӣ ҳуқуқ доранд;
- аз ҳам чудо будани некию бадӣ;
- арзишмандтарин чиз бо заҳмат ба даст меояд ва ҳар он чизе, ки ройгон ба даст меояд, ба зудӣ аз даст меравад;
- дар атрофи мо ёрдамчиёни сершумор мавҷуданд, вале онҳо ҳамон вақт ба мо кӯмак мерасонанд, ки агар мо мустақилона аз ҳолати бавучудода набароем ва ё ягон масъаларо мустақилона ҳаллу фасл нанамоем [6, 36].

Нигарем ба афсонаҳо дар бораи ҳайвонот ва муносибатҳои мутақобили одамон ва олами ҳайвонот. Кӯдакони синни томақтабӣ худро шабеҳи ҳайвонот месозанд ва кӯшиш менамоянд, ки ба онҳо монанд бошанд. Аз ин рӯ, афсонаҳо дар бораи ҳайвонот таҷрибаи зиндагиро аз ҳама беҳтар меомӯзонанд.

Афсонаҳои даҳшатовар. Инҳо афсонаҳое мебошанд, ки дар бораи қувваҳои зишт: чодугарзан, вампир, ғӯли ҷангал, тилисм, вурдалак ва амсоли ин нақл менамоянд. Дар афсонаҳои муосир афсонаҳои даҳшатовар фарқ карда мешаванд. Эҳтимол, дар ин ҷо вазъияти даҳшатоварро ба худ тасаввур карда, кӯдакон аз шиддати рӯҳӣ озод шуда, воситаҳои нави ақсуламалро касб мекунанд.

Афсонаҳои сеҳрнок. Ин афсонаҳо барои кӯдакони синни томақтабӣ нисбатан шавқовар мебошанд. Ба шарофати афсонаҳои сеҳрнок инсонӣ бешуур маҷмӯи ҳикматҳои ҳаёт ва маълумот дар бораи инкишофи маънавии инсонро фаро мегирад.

Афсонаҳои бадеии соҳибмуаллиф нисбат ба афсонаҳои халқӣ бештар ҳаяҷоннок ва образнок мебошанд. Маҳз афсонаҳои таърихӣ соҳибмуаллиф ба мо дар бораи тарафҳои хусусии ҳаёте нақл мекунанд, ки барои ҷаҳонфаҳмӣ ниҳоят муҳим мебошанд.

Афсонаҳои дидактикӣ (таълимӣ) аз ҷониби педагогҳо бо мақсади баёни маводи таълимӣ ҷамъ оварда мешаванд. Дар ин маврид рамзҳои мавҳум (абстракт), рақамҳо, ҳарфҳо, овозҳо, амалҳои арифметикӣ ва ғайра ҷоннок шуда, тасвири афсонавии оламо, ки дар он зиндагӣ доранд, ба вучуд меоранд. Афсонаҳои таълимӣ метавонанд моҳият ва донишҳои муайяно нишон диҳанд.

Афсонаҳои психотерапевтӣ. Дар ин гуна афсонаҳо дар бораи мушкилоти зиёди инсон нақл карда мешавад ва ҳар кас метавонад дар саҳифаҳои асари бадеӣ худро дарёбад. Ба гурӯҳи афсонаҳои психотерапевтӣ метавон афсонаҳоеро дохил кард, ки онҳоро ҳуди кӯдакон дар якҷоягӣ бо наздикон эҷод кардаанд.

Афсонаҳои медитативӣ, тавре ки Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева зикр кардааст, бо мақсади ғун намудани таҷрибаи мусбати образнок, бартараф намудани шиддати рӯҳию ҳаяҷон, офаридани қолабҳои беҳтарини муносибатҳои тарафайн ва инкишофи қобилияти шахсӣ эҷод карда мешаванд. Таъиноти асосии афсонаҳои медитативӣ ба кӯдак нишон додани унсурҳои мусбат ва идеалии муносибатҳои байниҳамдигарӣ бо олами атроф ва одамони дигар

мебошад. Аз ин рӯ, хусусияти фарқкунандаи афсонаҳои медитативӣ дар онҳо мавҷуд набудани муноқиша ва иштирокчиёни зиштор мебошад [8, 63].

Афсонаҳои халқӣ асоси доираи мутолиаи кӯдакони синни томактабӣ ва синни хурди мактабро ташкил медиҳанд. Дар хонандагони синни ҳафт – даҳсола афсона ҳамдардии амиқи эмотсионалиро ба вучуд меорад. Таҳқиқоте, ки дар китобхонаҳои бачагонаи минтақаҳои гуногуни кишаварамон гузаронида шудаанд, нишон медиҳанд, ки хонандагони синни хурди мактабӣ жанри афсонаро барои имконияти ҳамдардӣ ба қаҳрамонони дӯстдошташон бештар мепарастанд [13, 27].

Маълум аст, ки тақрибан то синни даҳ-дувоздаҳсолагӣ дар кӯдакон тафаккури «нимкураи рост» бартарият дорад. Маҳз барои ҳамин саргузаштҳои афсонавӣ ва асотирӣ воситаи хуби ба кӯдакон додани маълумот дар бораи моҳияти олам маҳсуб меёбанд. Агар калонсолон аз қудрату ҳикмати бо кӯдакон баррасӣ намудани саргузаштҳои афсонавӣ бархӯрдор буда, дар бораи ибратҳои зиндагӣ ибрази мулоҳиза ва ҳодисаҳои монандро дар ҳаёти воқеӣ ҷустуҷӯ намоянд, он гоҳ захираи дониши кӯдакон дар бораи атроф ва олам инкишоф хоҳад ёфт. Он гоҳ дар бачаҳо қобилияти бошуурона амал намудан, дидани сабабу натиҷаи алоқаи байни ҳодисаву рӯйдодҳо ташаккул меёбад. Онҳо дар бораи вазифаҳои худ андеша мекунанд, имконият ва қобилияти худро месанҷанд, бошуурона андешаҳои худро баён менамоянд.

Афсона дар кӯдак барои тамоми ҳаёт асосҳои рафтор ва муоширатро ташаккул медиҳад, ўро аз ҳама чизе, ки дар муносибати ӯ ба олами атроф ҳалал ворид мекунад, огоҳ менамояд. Бесабаб нест, ки дар афсонаҳо ҳамеша кибру ғурур, аблаҳӣ, ноўҳдабароӣ дар барқарор намудани муносибати хубу эҳтиромона на танҳо бо одамон, балки бо ҳайвоноту ашёҳо ҳам маҳкум карда мешавад. Дар афсонаҳо як ҳикмати безавол ба назар мерасад, ки агар одами бад бошӣ, бо ҳамаи мушкилоти худ танҳо ва рӯ ба рӯ монда, душманони зиёде низ пайдо мекунӣ. Ба одами хуб дар лаҳзаҳои душвори зиндагӣ дӯстонаш ба кӯмак мешитобанд. Охир пиразане, ки ту сабадашро бардошта бурдӣ, метавонад як муъҷизаофар бошад ва шояд он низ имкон дорад, ки кӯзаи шикаста ҷодугарӣ дошта бошад.

Ҳатто афсонаҳои аз ҳама сода низ лаҳзаҳои ибратбахш доранд. Масалан, афсонаи «Кулча» нақл дар бораи кӯдаке мебошад, ки гапи волидонашро ғуш намекард ва барои ин қораш ҷазо дид. Афсонаи «Қулоҳчаи сурх» аз ҳар гуна насиҳатҳои волидон ба кӯдак беҳтар талқин мекунад, ки барои ҷӣ бо одами ношинос суҳбат кардан мумкин нест. Ибрати ғамангези ҳафт бузғолача аз афсонаи «Бузаки чингилапо» ба кӯдакон таълим медиҳад, ки ба ҳар каси бегона дарро қушодан мумкин нест. Дар афсона чун ҳаёт фиреб, хиёнат ва бераҳмӣ ҷой дорад. Аммо «мураббии бузургу доно» - афсона бо нақли худ ҳаётро дар назари кӯдак даҳшатангез вонамуд накарда, балки таълим медиҳад, ки зиштии ногузирро бояд таҳаммул кард, ба қадри имкон аз он қанораҷӯӣ кард ва бо вай бояд мубориза бурд. Дар он замоне, ки афсона ба кӯдак воқеаҳои шавқоварро нақл мекунад, барои мо, калонсолон низ, маълумоти бисёре медиҳад. Истифода аз нақли афсона имкон медиҳад, ки мушкилоти эмотсионалию шахсии кӯдак ошкор шавад ва бо ёрии ҳуди афсона онро метавон ислоҳ кард.

Асрҳои аср афсона ҳамчун воситаи хуби муассири таъсиррасонӣ ба ҳолати рӯҳии кӯдак истифода мешуд [5,56]. Афсона дар замири кӯдакон тасаввурот дар бораи некию бадӣ, зарури ногузирӣ, ҳаёту маргро ташаккул медиҳад. Ҳар як

афсона майдони муҳорибаи байни некию бадӣ мебошад. Муҳорибае, ки дар он ҳам тарафҳои мусбат ва ҳам тарафҳои манфии табиати инсон намудор мегарданд. Дарки ҳиссиёти манфӣ қадами нахустин дар идора намудани ҳиссиёти бачагон мебошад. Қадами дуюм ғалаба аз болои қувваҳои бадӣ аст ва дар ин маврид афсона хеле хуб ёрӣ мерасонад. Маҳз ин ҷиҳат афсонаро ба як воситаи самарабахши муолиҷаи равонӣ (психотерапевтӣ) ва рушди зеҳнии кӯдакон табдил медиҳад. Моҳияти афсона дар вусъати доираи шуур ва рафтори кӯдак, таъсир расондан ба олами ҳиссиёт ва акли ӯ саҳми босазо дорад.

Машғулият аз рӯи муолиҷа бо афсона низ аз усулҳои санҷидашуда махсуб меёбад, Чунончи, он тибқи методикаи О. Смирнова ба таври инфиродӣ ва ё дар зергурӯҳҳои иборат аз 2-3 кӯдак [14,45] гузаронида мешавад. Инчунин, кор бо варақачаҳо, дарёфти ҷавоби чистонҳо, бозӣҳои ҳархела, ки барои фаҳмидани мундариҷа ва муҳтавои афсона мадад мерасонанд, ба таври васеъ истифода мешавад. Кӯдакон дарк намудани ҳолати эмотсионалии қаҳрамонони афсонавиرو, ки дар расмҳо таҷассум ётаанд, аз нав нақл кардани афсонаро ёд мегиранд.

Хотиррасон мекунем, ки ҳангоми муҳокимаи афсона бо кӯдакон педагог бояд дар ёд дошта бошад, ки порча-порча аз худ кардани матни бадеӣ яке аз хусусиятҳои инкишофи қобилияти тафаккури кӯдак ба шумор меравад.

Бояд тазакурр дод, ки «кӯдакони гирифтори тақдири вазнин ва аз ҷониби ҳамсолони худ таҳқиршуда ба бадию беадолатӣ хеле шадид ҷавоб мегардонанд ва баръакс, ба ҳар некие, ки аз ҷониби атрофиён зухур мегардад, бо эҳтиром муносибат мекунанд. Аз ин рӯ, барои мураббӣ лозим аст, ки ҳангоми хондани афсона ҳислати қаҳрамонро аниқ баён намояд» [13, 54].

Педагог – равоншинос чунин афсонаҳоро бояд интихоб намояд, ки на танҳо барои кӯдакон фаҳмо бошанд, балки онҳоро ба бозӣ ва андеша водор кунанд, масалан, афсонаҳои С. Маршак, В. Студеев, Дж. Родари, А. Линдгрэн, Н.Н. Носов, К.И. Чуковский, С.В. Михалков ва инчунин афсонаҳои халқии русии «Шалғамча», «Кулча», «Сармо» ва ғайра [14, 48].

Барои он ки кӯдакон мундариҷаи афсонаро азхуд кунанд, зарур аст, ки онҳоро бо ҳар як шахс ва ё ҷизи дигари дар афсона амалкунанда шинос кард. Ба онҳо имкон дода шавад, ки худашон бо зочаҳо амалҳоро иҷро намоянд. Ҳеҷ вақт аз кӯдакон аз ёд кардани нақшҳои афсонаро талаб кардан лозим нест. Ҳамин қадараш кифоя аст, ки онҳо суҳанони ба матни афсона наздикро баён намоянд. Методи синтези санъатро истифода бурда, педагог - равоншинос метавонад кор бо асари бадеиро бо ҳавасмандкунии хонандагон ба санъати рассомӣ тавҷам созад. Афсона ҷиҳати фаҳмиши олам барои кӯдак дастрас аст, зеро дарки олам аз ҷониби кӯдак хусусияти ҳиссию эмотсионалӣ дорад. Барои ӯ ҳанӯз мантиқи мулоҳизаи калонсолон ношинос аст. Афсона мантиқу мулоҳизаро талаб намекунад. Дар он фақат симоҳои сеҳрнок, ки кӯдак аз онҳо ҳаловат мебарад, ҳусни таваҷҷуҳи ҳудро зоҳир менамояд, намоён мешаванд. Дар афсона байни некию бадӣ, симои ҳубу бад сарҳади муайяне мавҷуд аст ва кӯдак медонад, ки симои бад ҳатман мағлуб мешавад ва қувваи некӣ ғалаба мекунад. Ин ҳиссиёти мураккаб ўро ба тартиб медарорад ва хотимаи неки афсона дар замиран боварии кавиеро ба вучуд меорад, ки дар оянда вай ҳам ягон кори хайреро анҷом хоҳад дод.

Нақши муҳими афсона аз он иборат аст, ки ба кӯдакон тобоварӣ, хурсандию ҳамдардӣ, ғамгин шудан, фикри ҳудро бурро баён кардан, нуқтаи

назари худро ҳимоя кардан, дарёфту таҳлили кирдорҳои хубро ёд медиҳад. Барои он ки кӯдак тавонад бошуурона рафтори худро идора намояд, ба ӯ ҳиссиёти худро мувофиқ зоҳир намудан, дарёфти усулҳои оқилонаи баромадан аз вазъияти баамаломата, ёд гирифтани усулу воситаҳои таҳлили рафтори худ ва рафтори одамони дигарро бояд омӯзонд. Ба ақидаи М.И.Новикова, афсона бо унсурҳои мусиқӣ, зочабозӣ, бозиҳои театрикунонидашуда усули нисбатан самарабахши камолоти шахсию иҷтимоӣ мебошад [11,19].

Равоншиносон, педагогҳо, табибони равоншинос дар қори худ ҳар чӣ бештар аз ҳикоя, масал ва асотир истифода мебаранд. Маҳз истифодаи бамавриду огоҳонаи усули қор бо афсона аҳамият ва натиҷаи онро муайян менамояд. Дар як маврид мо ҳақиқатан ҳам таъсири хуби афсонаро мушоҳида мекунем, дар мавриди дигар он танҳо яке аз воситаҳои муассир ва дар мавриди сеюм василаи афзунӣ шавку завқи кӯдакон ва як навъ табиби ҳозиқи рӯҳ ва ҳиссиёти онҳо ба назар мерасад. Ба дигар маънӣ, усули қор бо афсона яке аз мавзӯҳои интишороти адабиёти илмӣ ва яке аз қорҳои самарабахши тарбияи кӯдакон ба шумор меравад.

Имрӯз усули қор бо хонандагони синни хурсоли мактабӣ дар заминаи афсонаҳо ва қаҳрамонони он дар тарбияи ҳислату нишонаҳои таҳаммул ва эҳтироми қулли инсонҳо аз ҷониби олимони равоншинос, педагогика ва логопедия ғаёлона таҳия мегардад. Чунки ҳатто дар афсонаҳои аз ҳама содаву хурд лаҳзаҳои пандомезу дорои хусусиятҳои волеи тарбиявӣ ва ахлоқӣ мақоми пуарзӣш доранд. Афсонаҳо, ба андешаи мо, василаи бозғатимоди ташаккули башардӯстӣ, инсонпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ маҳсуб меёбанд.

Адабиёт

1. Битов А. Разновидностей человека нет /А. Битов //М.: Известия, 2002. – С.- 213-224.
2. Битянова М., Вачков И. Волшебный кристалл: Игра на развитие толерантности для учащихся 6-х классов /М. Битянова, И. Вачков //М.: Литература, 2002. – №39. – С. 7-8.
3. Битянова М. Встречи во Вселенной: Игра на развитие толерантности для старшеклассников /М. Битянова, И. Вачков //М.: Литература, 2002. – №39. – С. 9-10.
4. Битянова М. Радужный камень: Игра на развитие толерантности для учащихся 3-4 классов /М. Битянова, И. Вачков // М.: География, 2002. – №35. – С.14-18.
5. Гнездилов, А. В. Авторская сказкотерапия: дым старинного камина//Сказки доктора Балу / А.В. Гнездилов. - СПб.: Речь, 2002. – 290 с.
6. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Путь к волшебству // Теория и практика сказкотерапии / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева СПб.: Речь, 1998 – С. 48-59.
7. Зинкевич-Евстигнеева, Т. Д. Волшебный источник творчества сказкотерапия / Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева // Вестник психосоциальной и коррекционной реабилитационной работы. – М., 1997. – № 3. – С. 15-26.
8. Зинкевич-Евстигнеева, Т. Д. Путь к волшебству //Теория и практика сказкотерапии Т.Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб.: Златоуст, 1998. – 349 с.
9. Макеева И.П. Сказка как средство развития эмоциональной сферы у дошкольников с нарушениями поведения // Дошкольное образование. – 2002. – № 1. – С. 70.

10. Новикова М.И. Элементы сказкотерапии в социально-личностном становлении детей с проблемами в развитии. – www.korped.ru
11. Риэрдон, Б.Э. Толерантность – дорога к миру /Б.Э. Риэрдон. – М.: Бонфи, 2001. – 304 с.
12. Руководство практического психолога// Готовность к школе: развивающие программы: Метод. пособие для детских практ. психологов учреждений образования / Под ред. И.В. Дубровиной. – М., 1999. – 240 с.
13. Соколов Д.Ю. Лоскутное одеяло, или Психотерапия в стиле дзен /Д.Ю. Соколов. – М.: Эксмо, 2002.
14. Шишова Т. Лечение сказкой /Т. Шишова Сельская школа – 2004. – № 2. – С. – 104-107

ТАРБИЯИ ҲИССИ ТАҲАММУЛПАЗИРИИ НАВРАСОН ТАВАССУТИ АФСОНА

Дар мақола масъалаҳои истифодаи афсонаҳои халқӣ барои ташаккули таҳаммулпазирӣ наврасон дар муносибат бо ҳамсолон ва атрофиён мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар таркиби мафҳуми таҳаммулпазирӣ мавҷудияти унсурҳои коммуникативӣ ва хоҳиш барои инкишофи нишонаҳои таҳаммулпазирӣ тавассути таълими усулҳои махсуси идрок ва фаҳмиш аз ҷониби нафари дигар имконияти зиёдро фароҳам месозад. Аз худ қардани роҳу усули ташаккули таҳаммулпазирӣ воситаи хуби тағйири амиқи шахсияти худӣ иштирокчиёни ин раванд махсуб мешавад. Парвариши вижагӣҳои бархӯрди ботаҳаммул боиси соҳиби ҳислат ва нишонаҳои таҳаммулпазирӣ шахс мегардад.

Тавсифи моҳияти таҳаммулпазирӣ, ки аз тарафи олимони соҳаи фалсафа, ахлоқ ва равшанӣ баён шудаанд, дар ҳалли проблемаҳои инкишофи таҳаммулпазирӣ нақши методологӣ доранд ва имкон медиҳанд, ки бархӯрдҳои пешбар фарқ қарда шаванд. Бо назардошти арзишҳои раванди таҳсилот, бархӯрди аксиологӣ мундариҷаи таҳсилот, воситаи шакл ва методҳои корро муайян менамоянд. Бархӯрди аксиологӣ самти ҷаҳолнокии шахсро ба андеша, эътироф, муҳимият ва эҷоди арзишҳои таҳаммулпазирӣ муайян менамояд. Бархӯрди шахсию ҷаҳолият истифодаи стратегияи ҳамкориро дар ташаккули таҳаммулпазирӣ, ба ҳисоб гирифтани риояи тавозуни манфиатҳои субъектҳои ҷаҳолият, ташкили раванди амалиро дар қаринаи муайяни иҷтимоӣ муқаррар менамояд, ки он ҷазои мусбати эмотсионалиро ҳавасмандиро ба вуҷуд меорад.

Аз ҳулосаи муаллифон равшан гардидааст, ки дар баробари унсурҳои дигари тарбияи эҷодӣ, усули бо афсона таъсир расондан ба ҷаҳонбинии кӯдак, ҳангоми тарбияи наврасон барои волидон ва педагогҳо кӯмак мерасонад.

Калидвожаҳо: тарбия, таҳаммулпазирӣ, наврасон, афсона, тарбияи эҷодӣ, педагог, ҷаҳонбинӣ, волидон.

ВОСПИТАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ У ДЕТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ СКАЗКИ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с использованием народных сказок в формировании детского сознания в плане толерантного отношения к сверстникам и окружающим.

Наличие в структуре толерантности коммуникативного и поведенческого компонентов раскрывает широкие возможности для развития толерантности через обучение специальным способам понимания и выражения своего

понимания другого человека. Освоение внешних способов выражения толерантности является мощным средством, запускающим глубокие личностные трансформации самих участников процесса. Освоение способов толерантного взаимодействия, в конечном счете, приводит к личностному присвоению толерантности.

Сущностные характеристики толерантности, выделенные философией, этикой и психологией играют методологическую роль в решении проблемы развития толерантности и позволяют выделить ведущие подходы. Ориентируясь на ценности в образовательном процессе, аксиологический подход определяет содержание образования, средства, формы, методы работы. Аксиологический подход определяет направленность активности личности на осмысление, признание, актуализацию и создание ценностей толерантности. Личностно-деятельностный подход определяет использование стратегий толерантного взаимодействия, учета и соблюдения баланса интересов субъектов деятельности, предписывает организацию предметно-практической деятельности в определенном социальном контексте, создающем положительный эмоционально-мотивационный фон.

Авторы пришли к выводу, что сказка является одним из эффективнейших способов воздействия на мировоззрение ребёнка, наряду с другими элементами творческого воспитания она помогает педагогам и родителям в их нелёгком труде.

***Ключевые слова:** воспитание, толерантность, дети, сказка, творческое воспитание, педагог, мировоззрение, родители.*

TEACHING OF TOLERANCE IN CHILDREN THROUGH TALES

The article deals with the issues related to the use of folk tales in the formation of children's consciousness in terms of tolerance towards peers and others.

The presence of communicative and behavioral components in the structure of tolerance opens wide opportunities for the development of tolerance through training in special ways of understanding and expressing one's understanding of another person. The development of external ways of expressing tolerance is a powerful tool that triggers a deep personal transformation of the participants themselves. The development of methods of tolerant interaction, ultimately, leads to the personal assignment of tolerance.

Essential characteristics of tolerance highlighted by philosophy, ethics and psychology play a methodological role in solving the problem of tolerance development and allow us to identify the leading approaches. Focusing on the values in the educational process, the axiological approach determines the content of education, means, forms and methods of work. Axiological approach determines the orientation of the activity of the individual on the understanding, recognition, actualization and creation of values of tolerance. The personal-activity approach determines the use of strategies of tolerant interaction, consideration and balance of interests of subjects of activity, prescribes the organization of subject-practical activity in a certain social context, creating a positive emotional-motivational background.

The authors came to the conclusion that the fairy tale is one of the most effective ways to influence the worldview of the child, along with other elements of creative education, it helps teachers and parents in their hard work.

Keywords: *education, tolerance, children, fairy tale, creative education, teacher, worldview, parents.*

Сведения об авторах: **Хабибова Нодира Шахриёровна** - кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики, психологии и методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 93 571 22 12, e-mail: nora.hansen@mail.ru

Нургулова Мохруя Мамадсолиевна - ассистент кафедры педагогики, психологии и методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (992 37) 233 45 91; 93 970 95 56; 907 97 80 27, e-mail: mohru.nurgulova@mail.ru

Information about the author: **Khabibova Nodira Shahririovna** - candidate of Pedagogy, senior lecturer of the Department of Pedagogy, Psychology and Methods of Teaching of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str, phone: (+992) 93 571 22 12 e-mail: nora.hansen@mail.ru

Nurgulova Mohrova Mamadsolievna - assistant of the department of Pedagogy, Psychology and Methods of Teaching of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (99237) 233 45 91; 93970 95 56; 907 97 80 27, e-mail: mohru.nurgulova@mail.ru

УДК 378.01

**ПРОБЛЕМЫ ГАРМОНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО
ПРОЦЕССА В ВУЗЕ**

Махмаджанов О.О., Саидзода В.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

*«Гармония складывается не иначе, как обобщенный
контур обнимает отдельные части».*

Леонардо да Винчи

Развитие гуманитарной практики в сфере образования осуществимо при условии формирования адекватного общественного сознания и позитивно-активного отношения личности к здоровому образу жизни.

Сегодня актуальным является вопрос об изменениях в образовательном процессе, в ходе которого формируется современная личность, активно проводятся попытки реформирования системы образования. Обращение к этой проблеме во многом связано с эволюцией философских воззрений, в соответствии с которыми в центр научной картины мира выдвигается человек.

Актуальность проблемы формирования гармоничной личности не снижается со временем, более того, именно в условиях духовного кризиса ее значение возрастает. Через образование как социальный институт необходимо формирование социальных, духовных и физических потребностей. От диалектики взаимодействия социального и биологического в человеке очень сложно перейти к практике формирования качеств гармонической личности. В самом образовании имеется немалый резерв через преподавание естественнонаучных и социально-гуманитарных дисциплин приобщать студенчество к социальным и духовным ценностям в процессе обучения. В этом состоит важнейшая предпосылка формирования осознанного отношения как к здоровому образу жизни, так и к духовной культуре [5, 27]. Позитивные потребности реализуемы в контексте физического и духовного развития личности. Их уровень во многом определяется многообразием культурной среды и качеством образования.

Гармония понимается как специальная преобразующая деятельность, вектор движения к вторичному по отношению к исходному состоянию, к идеалу гармонии (от франц. *ideal*, от греч. *idea* – идея первообраз) – образу желаемого будущего педагогической системы. Гармонизировать что-либо можно, представляя, что такое гармония.

Понятие «гармония» рассматривается в философии гармонии, дополняющей и углубляющей диалектику, синергетику и другие объясняющие развитие теории как фундаментальная категория философского характера, высший ценностный критерий чего бы то ни было.

Гармония (греч. – *armonia* – связанность и соразмерность частей) – установка культуры, ориентирующая на осмысление мироздания (как в целом, так и его фрагментов) и человека с позиции полагания их глубинной внутренней упорядоченности [7, 205].

Гармонию в разное время исследовали древние западные и восточные философы и мыслители - Гомер, Пифагор, Платон, Аристотель, Птолемей, ал-

Фараби, Мухаммад Газзали, Ибн Сина, И. Кант, Г. Гегель, В.П. Шестаков, В.А. Белоусов и др.

Гармония понимается, во-первых, как оптимальная форма, задающая направление развития всего, что является целостным; во-вторых, как реализующийся в любом целом способ конкретной взаимосвязи элементов, частей, сторон [6,154].

Гомер употребляет слово «гармония» в значении «согласия», «договор», «мирное событие».

Анализ научно-методической литературы в контексте проблемы гармонизации развития демонстрирует недостаточность научных знаний о соотношении двигательного и умственного развития, их взаимодействии в ходе онтогенеза и обуславливает необходимость проведения исследований в этом направлении с целью обогащения педагогического опыта по индивидуализации и дифференциации процесса обучения, направленного на всестороннее и гармоничное развитие личности студентов. Тем более что современные программы, декларируя гармоничное развитие, содержательно не предлагают комплексного воздействия, а на практике осуществляется использование отдельных методических подходов к организации учебного процесса, сводящихся, как правило, к формированию высокого уровня интеллекта студентов, к активизации познавательной деятельности, развитию отдельных личностных качеств и свойств.

Если для классической европейской культуры гармония отношений человека с мирозданием выступает как норма, и центральный конфликт культуры конституируется как нарушение этой гармонии и поиск путей ее обретения вновь, то для неклассической культуры (модернизм) в качестве нормы мыслится поиск форм, бытия в условиях онтологической (социальный и социоприродный хаос) и экзистенциальной (разорванное сознание) дисгармонии [7, 344].

Современное образование, основанное на интеграции различных методов и различных наук, способствует целостному осознанию мира и приросту креативного потенциала личности: коэволюция человека, природы и общества обуславливает нравственные принципы гармонизации их сосуществования, а в среде образования – отход от предметной дифференциации научного знания как средства эффективности обучения и поиск оптимальных путей интеграции знания. Дифференцированное готовое знание формирует репродуктивное мышление. Интеграция же знаний невозможна без применения творческих усилий [11, 69].

Синергетический подход к образованию предполагает разработку вариативных моделей учебного процесса и содержания курсов, основополагающими принципами которых будут интеграция и творческое развитие личности. В синергетический подход к образованию органично вписывается метод системного анализа. Главное в нем – логически обоснованное исследование проблемы и использование соответствующих методов ее решения, которые могут быть разработаны в рамках других наук.

Системный анализ предполагает междисциплинарность. Научная картина мира воссоздана методом системного анализа и представляет собой модель, в основе которой лежат данные конкретных наук о природе и обществе. Системный анализ – это не только методологическая основа научных исследований и разработки новых технических и управленческих решений. Его

можно расценивать как инструментарий для рационального овладения знаниями, постижения их природы, способов их запоминания и систематизирования. Он помогает осмыслению новых знаний. Овладение навыками системного анализа способствует формированию творческого мышления, реинтеграции информации на новом качественном уровне с пониманием системных связей [9]. Один древний мудрец утверждал, что унция знания стоит фунта информации, а унция понимания – фунта знаний. Только хорошо понятое знание дает качественный прирост личности. Говоря о понимании, следует различать логическое понимание, обеспечивающее репродуктивное усвоение информации, и глубинное понимание, т.е. всестороннее овладение предметом размышления, при котором становятся возможными «домысливание» и творческая деятельность.

Образовательный процесс как открытая самоорганизующаяся система в условиях глобализации, отличающаяся гибкостью организационной формы, содержания, средств и методов обучения, открытостью в когнитивной и социально-эмоциональных сферах, требует соответствующего управления. Управление образовательным процессом основывается на общей теории управления системами, в которой под управлением понимается функция организованных систем, обеспечивающая их целостность, функционирование и развитие [11, 72].

Под образовательным процессом понимается профессионально организованное взаимодействие педагога с обучающимися, включающее все элементы учебно-воспитательной работы. Понятия «образовательный» и «педагогический» процессы имеют много общего. Это наличие структуры, компонентов, значения, функциональной направленности. Отличия: в центре образовательного процесса стоит ученик, и усилия всех педагогов направлены на его достижения. В центре педагогического процесса находится педагог. Он организатор и руководитель взаимодействиями с учащимися, внимателен к тому, что и как усваивают обучающиеся.

Педагогический процесс представляет собой определенную систему, компоненты которой - это содержание, средства, методы, формы взаимодействия взрослых и детей. Слово «процесс» свидетельствует о протяженности во времени, а слово «педагогический» – о направленности на преобразование личности человека. Педагогический процесс имеет цель, содержание, деятельность и результат. Понятие «педагогический процесс» в специальной литературе употребляется в широком и узком смысле. Педагогический процесс в вузе в широком смысле – это совокупность всех условий, средств, методов, направленных на решение одной глобальной задачи. Кроме глобальной задачи, педагогический процесс может быть направлен и на содержание какой-то узкой конкретной задачи (нравственного, эстетического воспитания). Решить эти задачи помогают педагогу различные методы, средства, формы организации. Конкретные задачи педагогического процесса взаимосвязаны, реализуются и решаются на фоне других задач воспитания и развития личности, так как педагогический процесс обладает целостностью, общностью и единством [10, 45].

Целостность педагогического процесса можно понимать как внутреннее единство составляющих его компонентов, их гармоническое взаимодействие при относительной автономности. Целостность здесь выступает как синтетическое

качество педагогического процесса, характеризующее высший уровень его развития, результат стимулирующих сознательных действий и деятельности субъектов, функционирующих в нём.

Образовательный процесс в вузе – это саморазвитие личности в культуре в процессе ее свободного и ответственного взаимодействия с педагогом системы образования и культурой при их помощи и посредничестве.

Цели образования – содействие и помощь человеку в овладении способами культурного самоопределения, самореализации и самореабилитации, в понимании самого себя.

Содержанием образовательного процесса должно стать не просто передача знаний, умений и навыков, а уравновешенное развитие физической, умственной, волевой, моральной, ценностной и других сфер [11, 102].

Знания – только один из элементов этой сложной и многогранной структуры, причем не самый существенный. В нее включаются ценностные ориентации личности, ее нравственно-волевые черты, эмоциональные и физические характеристики.

«Личностные достижения» - достижения во всех сферах структуры личности; это: умение применять знания на практике; умение принимать решения и нести за них ответственность; умение противостоять обстоятельствам и находить выход в сложных ситуациях; способность выстраивать свою жизненную стратегию и следовать ей; способность отстаивать свои убеждения; способность контактировать с другими людьми и др. [10, 47].

Современная эпоха убеждает, что прогресс знания при недостатке культуры, нравственного развития порождает множество проблем, грозящих самому существованию человечества.

С точки зрения философов, осмысливающих проблемы современного образования, кризис образования порожден, прежде всего, ориентацией на знание, так как содержание школьных дисциплин на 20–30 лет отстает от содержания науки. Следовательно, если ставить целью формирование знаний, умений и навыков, то кризис непреодолим.

Философия образования исследует сущность, структуру и динамику образования как социально организованного канала внебиологического наследования.

Результат образовательной деятельности, воплощенный в понятии «образованность»: сертифицированный результат деятельности, определенный уровень освоения социального опыта [6, 87].

В обществе можно выделить два фундаментальных процесса – производство материальных и производство духовных ценностей. Сфера материального производства обеспечивает удовлетворение потребностей человека и возможность реализации его способностей. Система образования вместе с другими государственными институтами культуры и религии готовит главную ценность общества – Человека. По выражению грузинского ученого Ш.А. Амонашвили: «Жизнь вообще имеет смысл и может совершенствоваться только тогда, когда бережется и растится качество; нет его – и гибель становится неминуемой. А качество творится и обеспечивается прежде всего и больше всего культурой личного духа» [1, 7].

Качественное функционирование сферы материального производства возможно лишь при условии компетентности персонала. Язык компетенций

должен повысить эффективность как образовательных процессов, так и процессов производства.

В ходе педагогического взаимодействия между различными субъектами образовательной деятельности возникают смысловые барьеры, значительно снижающие уровень взаимопонимания между преподавателями и студентами. Управление процессом гармонизации взаимоотношений будет способствовать преодолению таких барьеров. Под педагогическими взаимоотношениями мы понимаем взаимоотношения, которые складываются в результате субъект - субъектного педагогического взаимодействия между участниками образовательного процесса.

Гармонизация образовательного процесса в вузе представляет собой процесс достижения определенного уровня взаимопонимания между субъектами образовательной деятельности, оказывающий конструктивное влияние на личностно и социально значимые результаты деятельности высшей школы [11, 97].

Необходимо отметить, что гармонизация активно исследовалась в контексте коммунистического воспитания, нацеленного на формирование гармонично развитой личности. Однако, как показали результаты социального развития и образования в советских вузах, нельзя гармонизировать личность, не гармонизируя педагогические отношения.

На наш взгляд, можно выделить следующие противоречия:

- между существующей тенденцией гуманизации и демократизации педагогических взаимоотношений в вузе, предполагающей повышение уровня взаимопонимания субъектов образовательной деятельности, и доминирующими административным и формально-ролевым подходами к управлению педагогическими взаимоотношениями;
- между возрастающей субъектностью обучающихся и объектным отношением педагогов;
- возрастание субъектности педагогов и студентов не приводит практически к возрастанию взаимопонимания между ними.

Это определило проблему исследования, которая заключается в поиске, выборе теоретических основ и разработке практической управленческой технологии гармонизации педагогических взаимоотношений между субъектами образовательной деятельности в высшей школе.

Гармонизация образовательного процесса в вузе должна предусматривать повышение уровня взаимопонимания между субъектами образования в отношении реализации требований педагогических принципов работы вуза [11, 109].

Управление процессом гармонизации педагогических взаимоотношений между субъектами образовательной деятельности высших учебных заведений является важнейшим фактором, оказывающим положительное влияние на повышение социально-направленных показателей ее деятельности. Эффективным способом повышения уровня гармонизации педагогических взаимоотношений субъектов образовательной деятельности будет управленческая технология, основанная на педагогическом мониторинге.

Профессиональная подготовка специалиста ориентирована сегодня на становление профессиональной компетентности, при этом компетентность специалистов становится определяющей в решении профессиональных задач,

следовательно, обеспечить новое качество подготовки специалистов в высшем профессиональном образовании возможно, если определить ядро общепрофессиональной (универсальной) компетенции, которая обеспечивает решение задач взаимодействия в профессиональной деятельности, а также определить условия ее становления в процессе профессионального образования специалистов.

В настоящее время созрела необходимость перехода к практическому пониманию целостности духовного и интеллектуально-профессионального развития молодых людей. Это сложный воспитательный процесс, требующий совместных усилий со стороны семьи, образования и других социальных институтов общества.

Таким образом, конкретному обществу соответствует определенный тип образования, поскольку цели образования – социальные цели, образование – это механизм подготовки человека к условиям совместного существования в обществе. Гармонизация образовательного процесса в вузе должна предусматривать повышение уровня взаимопонимания между субъектами образования в отношении реализации требований педагогических принципов работы вуза.

Литература

1. Амонашвили Ш.А. Идеал, гармония и реальность в системе гуманистического воспитания / Ш.А. Амонашвили // Педагогика. – 2002. – №9. – С.3-10.
2. Бачило И.Л. Методика гармонизации законодательства [Электронный ресурс]. URL: www.ejournal.ru. (дата обращения: 30.01.2018)
3. Данилов М.А. Дидактика. Уч. пособие /М.А. Данилов. – М., 1957. – 518 с.
4. Заика И.Т. Модель оценки процесса управления знаниями /И.Т. Заики. – М., 2007. – 102 с.
5. Кароян А.А. Гармонизация личности и культура здоровья /А.А. Кароян. – М., 2010. – 72 с.
6. Килис Ю.А. Философия гармонии / ЮА. Килис. – Омск, 2002. – 179 с.
7. Новейший философский словарь. – М., 2001. – 1280 с.
8. Румянцев В.М. Гармонизация свободы и дисциплины /В.М. Румянцев // Педагогика.- 1992. – №1. – С.24-30.
9. Тарасов Б.Н. Значение гуманитарного знания в современном образовательном процессе /Учеб. матер. [Электронный ресурс]. URL: <http://pravmisl.ru> (дата обращения: 30.01.2018)
10. Файнберг Р. Личность и коллектив: поиск гармонии / Р. Файнберг // Педагогика, 1996. – №1. – С.42-49.
11. Чупров Л.В. Развитие креативности студентов в условиях современного образовательного процесса / Л.В. Чупров. – М., 2012. – 196 с.

ПРОБЛЕМЫ ГАРМОНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ВУЗЕ

В статье рассматривается понятие «образовательный процесс» с позиции философского и психолого-педагогического знания.

Разъясняется понятие гармонии как установка культуры, ориентирующая на осмысление мироздания и человека.

Показано, что содержанием современного образования должно стать не просто передачей знаний, умений и навыков, а гармоничное развитие

физической, умственной, волевой, моральной, ценностной и других сфер человека.

Приводится обоснование поиска эффективных направлений совершенствования педагогического процесса в вузе, который связан с гармонизацией образования.

Подчеркивается приоритетность принципа коммуникативности, присутствующего практически во всех принципах обучения, который способен организовать диалог между субъектом и объектом обучения.

Отмечается осуществление и использование отдельных методических подходов к организации учебного процесса, сводящихся, как правило, к формированию высокого уровня интеллекта студентов, к активизации познавательной деятельности, развитию отдельных личностных качеств и свойств.

Также рассматриваются методы системного анализа как инструментарий для рационального овладения знаниями, постижения их природы, способов их запоминания и систематизирования.

Ключевые слова: гармонизация, образовательный процесс, знание, учебное заведение, культура, педагогический процесс, качества личности, дидактика, личностные достижения.

МАСЪАЛАҲОИ ҲАМОҲАНГСОЗИИ РАВАНДИ ТАЪЛИМ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳуми «раванди таълимӣ» аз мавқеи маърифати фалсафӣ ва равонӣ-педагогӣ мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор гирифтааст.

Мафҳуми вожаи *ҳармон* ҳамчун дастури фарҳангӣ, ки ба самти дарки олам ва инсон равона карда шудааст, маънидод карда шудааст.

Муаллифон мавзӯи таҳсилоти муосирро на танҳо дар таҳвили дониш ва маҳорату малака, балки дар инкишофи ҳамоҳангкунии ҷанбаҳои ҷисмонӣ, зеҳнӣ, қавиירוдагӣ, маънавӣ ва дигар кирдори инсон мебинанд.

Далелҳои ҷустуҷӯи самтҳои самаранокӣ такмилдиҳии раванди педагогӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ, ки бо ҳамоҳангсозии таҳсилот алоқаманд аст, бо далелҳои асоснок шарҳу тавзеҳ дода шудаанд.

Қайд карда мешавад, ки афзалияти усули коммуникативӣ, ки амалан, қариб дар тамоми методикаи таълим қорбаст мешавад, қобилияти ташкили муколама байни субъект ва объекти таълимиро дорад.

Муаллифон дар бораи татбиқи усулҳои алоҳидаи методӣ дар ташкили раванди таълим, ки дар ташаккули сатҳи баланди донишандӯзии донишҷӯён, дар фаъолнокии сатҳи маърифатнокӣ ва инкишофи хусусият ва сифатҳои шахсиятии донишҷӯён вобастаанд, маълумот додаанд.

Дар мақола инчунин, усули таҳлили раҳёфти низомёфта (системный подход) ҳамчун васитаи оқилонаи аз худ намудани илму дониш, дарки моҳият, роҳҳои ҳифз ва мураттаб намудани онҳо таҳлил карда шудаанд.

Калидвожаҳо: ҳамоҳангкунӣ, раванди таҳсилот, дониш, муассисаи таълимӣ, фарҳанг, раванди педагогӣ, сифатҳои шахсият, дидактика, дастовардҳои шахсӣ.

PROBLEMS OF HARMONIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS IN THE UNIVERSITY

The article deals with the concept of "educational process" from the perspective of philosophical, psychological and pedagogical knowledge.

Explains the concept of harmony as the installation of a culture that is oriented towards the understanding of the universe and man.

It is shown that the content of modern education should be not just the transfer of knowledge, skills and abilities, and the harmonious development of physical, mental, volitional, moral, value and other spheres of man.

The substantiation of the search for effective ways to improve the pedagogical process at the University, which is associated with the harmonization of education.

The author emphasizes the priority of the principle of communication, which is present in almost all the principles of learning, which is able to organize a dialogue between the subject and the object of learning.

It is noted about the implementation of the use of individual methodological approaches to the organization of the educational process, which are reduced, as a rule, to the formation of a high level of students' intelligence, to the activation of cognitive activity, the development of individual personal qualities and properties.

The methods of system analysis as a tool for rational knowledge acquisition, understanding of their nature, methods of their memorization and systematization are also considered.

Keywords: *harmonization, educational process, knowledge, educational institution, culture, pedagogical process, personality qualities, didactics, personal achievements.*

Сведения об авторах: *Махмаджонов Олимджон Обиджонович* – доктор филологических наук, профессор, проректор по науке и инновации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (918) 85 00 46, e-mail: Olimjonmuhammadjon@gmail.com

Саидзода Вайсиддин – кандидат филологических наук, доцент кафедры Восточной филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 93 9996065.

Information about the author: *Mahmadjonov Olimjon Obidjonovich* - doctor of Philology, Professor, Vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (918) 85 46 00 e-mail: Olimjonmuhammadjon@gmail.com

Saidzoda Waysiddin – candidate of Philology, associate Professor of Oriental Philology chair of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 93 9996065

**МУҲИМИЯТИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНТЕРАКТИВӢ ДАР
ТАЪЛИМИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК***Шарифов М., Рустамов Ф.***Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Як зумра олимони соҳаи дидактика бар он ақидаанд, ки дар сохтори методҳои таълимӣ танҳо ду усул – анъанавӣ ва интерактивӣ (ҳамфаъол) вучуд дорад. Ба андешаи мо чунин пиндошт комилан хато аст, зеро садҳо методҳои дигаре вучуд доранд, ки байни худ фарқияти вижа доранд ва дар раванди таълим ба ҳам алоқаманд мебошанд. Масалан, барои пешниҳод намудани ҳалли ягон масъала дар гурӯҳ, пеш аз он ки хонандагон ба он ҷавоби хаттӣ ирсол намоянд, омӯзгорро зарур аст, ки аз методи интерактивӣ (ҳамфаъол) истифода намояд. Агар омӯзгор ташҳиси кори худро боандеша анҷом диҳад, ба хулоса меояд, ки ӯ пештар ҳам дар баъзе лаҳзаҳои дарс методҳои интерактивиро истифода кардааст. Аз ин нуктаи назар бармеояд, ки усули интерактивии таълим тамоман методи нав набуда дар гузашта ба таври номаълум мавриди истифода қарор доштааст [4, с. 63].

Бо усулҳои интерактивии таълим ошно гардида омӯзгорон баъзан пеши худ суол мегузоранд: Оё вақти он нарасидааст, ки аз истифодаи усулҳои анъанавӣ даст кашид? Албата не. Зарур аст, ки дурбин бошем ва раванди дарсро бо дастовардҳои дидактикӣ ғанӣ гардонем. Методҳои педагогӣ олотеро мемонад, ки барои иҷрои вазифаҳои гуногун равона мегардад ва омӯзгор ҳатман дар раванди дарс бояд аз як намуд ба намуди дигари усулҳо гузашта тавонад.

Бархе аз омӯзгорон бар он андешаанд, ки сабаби асосии истифодаи усулҳои интерактивӣ ба шавқангез гардонидани раванди дарс аст. Аммо дар асл ин тавр нест. Ҳадафи ҳар гуна машғулият нисбат ба шавқоварии он хеле васеътар аст. Аз ҳамин лиҳоз, андешае бармеояд, ки танҳо бо як усули интерактивӣ арзиш гузоштан хуб набудааст, дар ҳоле, ки дигар методҳо низ самарائي хуб медиҳанд.

Зери мафҳуми воситаи самарабахш мо бо истифодаи камтарини захираи вақт ва бо амалҳои баъдинаи самаранок хушбин сохтани хонадари арзёбӣ менамоем. Барои ҳамин ҳам пеш аз он, ки усулро интихоб намоем, бояд дар назди худ ҳадафи хеле мушаххаси таълимиро гузорем. Агар зарурияти мустаҳкам кардани далелҳои муайян пеш ояд, ҳамон вақт истифодаи усулҳои интерактивӣ самарабахш мегардад. Дар амалияи 45 дақиқагии дарс омӯзгор метавонад аз ду-се усулҳои гуногун истифода бикунад. Омӯзгори ботаҷриба хеле хуб медонад, кай ва чӣ гуна усулҳои гуногунро истифода барад, то ин ки масъалаи ба миёнгӯзоштаро хеле муваффақона ҳаллу фасл намояд. Барои ба ин ҳадаф расидан якҷанд лаҳзаҳои дарсро манзури омӯзгорони мухтарам мегардонам.

Аввалан ба роҳ мондани корҳои ташкилӣ. Барои мақоми баландро соҳиб гардидани омӯзгор дар ин самт самаранок тақсим карда тавонистани синф ба гурӯҳҳо ба мақсад мувофиқ аст.

Масъалаи дигар, эҳтироми андешаи хонандагон. Дар таълими интерактивӣ омӯзгор иттилооти яктарафари маҳдуд менамояд. Ба ҷои он хонандагонро ба тарзи баён кардани фикр ва ибрази ақидаи худ сафарбар менамояд. Ин тарзи рафтор хонандагонро водор месозад, ки дарк намоянд, омӯзгорон на ҳамеша ҷавоби бозғатимоди ягона пешниҳод менамоянд ва аз ҳамин лиҳоз андешаи хонандагон низ муҳим аст.

Фазои таълимӣ ҳамчун як лаҳзаи дарс яке аз рукнҳои калидии усули ҳамфаъоли таълим аст. Барои дуруст истифода намудани усулҳои интерактивӣ фароҳам оварда тавонистани фазои таълимӣ муҳим мебошад. Мувофиқи имкониятҳо таҷҳизотро тарзе ҷойгузин намудан зарур аст, ки барои ҳаракати хонандагону омӯзгор дар синф мувофиқ бошад, фаъолият дар гурӯҳҳо роҳат бошад ва сари вақт кӯмаки методӣ гирифта тавонанд.

Диққатҷалбкунии ҳамаи хонандагон низ як равиши вижаи ба амал баровардани дарси шавқангез ба ҳисоб меравад. Барои бештари синфҳо иштироки фаъоли хонандагон танҳо ҳоси хонандагони доимо иштироккунандаи раванди дарс ба шумор меравад. Онҳо дар ҳама ҳолат ба тамоми саволҳо ҷавоб мегӯянд, дар ҳоле, ки бархе аз хонандагон ҳомӯширо пеша мекунанд. Барои он, ки байни хонандагон ва омӯзгорон боварӣ ҳосил гардад, барои он, ки хонанда худбоварона дар назди ҳамаи аъзоёни синф ҷавоб диҳад, ҳарчанд, ки далелҳои пешниҳодшаванда аз ҷониби хонанда эътимодбахш нест ва ҷавоб нодуруст аст, омӯзгорро зарур аст ки таҳаммулро пеша интиҳоб намояд.

Кор дар гурӯҳ ва гурӯҳҳои хурд рукни дигари усули интерактивӣ аст. Бо зарурияти имкониятҳо метавон фаъолияти таълимиро бо ҷуфт ва гурӯҳҳо ба роҳ монд. Чунин шакли кор ба хонандагон имконияти бештари озодӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ медиҳад. Кор бо ҷуфт ва гурӯҳҳои хурдро метавон барои баёни нуқтаи назари гуногун ва ё қобилияти фикрронӣ доир ба ин ё он масъала, ки аз таҷрибаи корӣ бармеояд, ба амал баровард. Масалан, агар омӯзиш дар бораи ҳуқуқ баҳри сатҳи зиндагии шоиста равад, он гоҳ пеш аз ҳама бо аҳли синф ин масъаларо муҳокима бояд кард. Дар чунин ҳолат зарурияти кор кардан бо ҷуфт ва гурӯҳҳои хурд ба миён меояд. Дар муддати 3-5 дақиқа ба хонандагон имконият дода мешавад, ки атрофи зарурияти кадом ҳуқуқҳо пеш аз ҳама фикр намоянд.

Кор дар ҷуфт ва гурӯҳҳо водор месозад, ки онҳо қабули қарор ва иҷрои масъулиятро эҳсос намоянд. Дар раванди муҳокима норасоии унсурҳои умумии масъалаи бамиёнгuzошта муайян мегардад. Яке аз бартариҳои кор дар ҷуфтҳо ба роҳ мондани ҳолати оддии ташкилии фаъолият ба шумор меравад. Хонандагонро зарурият пеш намеояд, ки барои муҳокима бо ҳамтои худ якҷо бинишинад ва ба ҳулосаи ягона биёянд.

Назорати пӯшида ҳам як усули кор бо гурӯҳ мебошад. Тавассути ин услуб фаъолият дар гурӯҳҳои хурдро аз як гӯша ба ҳубӣ мушоҳида намудан мумкин аст, аммо барои он, ки фаъолият самарабахш бошад, талаб карда мешавад, ки амали хонандагон зерин назорати қатъӣ гирифта шавад. Зарур аст, ки ба гурӯҳҳо бодиққат назорат бурд ва дар ҳолати зарурӣ барои ба самти дурусти кор равона кардан кӯмак расонид.

Аз сабаби он, ки методҳои интерактиви таълим дар раванди омӯзиши фанҳои ҷомеашиносӣ, ба вижа таърихи халқи тоҷик натиҷаҳои самарабахш додаанд, 24 лаҳзаи истифодаи ин усули манфиатборро ба алоқамандон ҳамчун маслиҳатҳои муфид пешниҳод менамоем ва итминони комил дорем, ки истифодаи он ҳатман натиҷаҳои хуб ба бор меорад:

Кор дар гурӯҳҳои хурд. Ин методи самарабахши муҳокимаи вазифаҳои дақиқ, ҳалли масъалаҳо дар коллективи хурди хонандагон ба шумор меравад. Шумораи муносиби иштироккунандагони гурӯҳ 4-5 нафар иштирокчӣ, дар баъзе ҳолатҳо то 5-7 нафар мерасад. Агар дар гурӯҳ зиёда аз 7 нафар иштирок намоянд кори онҳо камсамар мегардад.

Ҳайати омехтаи гурӯҳ. Масалан ташкили баробарии шумораи писарбачагон ва духтарон натиҷаи хуб медиҳад. Ба гурӯҳҳо чудо намудан бо воситаҳои гуногун роҳандозӣ мегардад: синфро ба ҳисоб гирифта, омӯзгор онро ба гурӯҳҳои як, ду, се, чор ва ғайра тақсим менамояд, ё барвақтар ба гурӯҳҳо тақсим намуданро эълон намуда, омӯзгор таъмини баробарии қобилиятнокӣ ва маҳорату матонати хонандагонро дар гурӯҳ таъмин менамояд.

Эҳтироми андеша. Дар ҳоли кор бурдан бо гурӯҳҳо муҳимияти эҳтироми мутақобилаи фикру андешаи хонандагон ва омӯзгор бояд ба инобат гирифта шавад.

Презентатсия (намоиши электронӣ). Баъди иҷрои масъала гурӯҳҳо кори худро ба шакли намоиши электронӣ тайёр менамоянд.

Идораи вақт. Дар вақти кор бо гурӯҳҳо зарур аст, ки чаҳорчӯбаи вақт назорат карда шавад.

Нақш дар гурӯҳҳои хурд. Нақши функционалиро метавон ба шакли зерин тақсим намуд:

Таҳиягари намоиши электронӣ – хонандае, ки дар бораи тамоми иштирокчиёни гурӯҳ ва қарори қабулнамудани онҳо хабар медиҳад;

Қарорнавис – хонандае, ки муҳокима ва ҳолатҳои асосии қарори баровардардаи гурӯҳро қайд намудааст;

Ташилотчӣ – хонандае, ки ба аъзоёни гурӯҳ сухан медиҳад, гурӯҳро барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда сафарбар менамояд ва вақтро назорат мекунад.

Омӯзгор хоҳиши хонандагонро дар интихоби нақш ҳавасманд мегардонад ва дар ҳолати зарурӣ метавонад онро иваз намояд.

Нақши омӯзгор дар гурӯҳҳои хурд аз омехта намудани гурӯҳҳо, назорат ва ҷалб намудани диққати хонандагон ба масъалаи гузошташуда, додани саволҳо ва ҳал намудани мушкилот ба шумор меравад. Даҳолат намудани омӯзгор ба кори гурӯҳ ҳамон вақт ба амал меояд, ки онҳо моҳияти гузорши масъаларо нафаҳмидаанд ва ба кӯмак ниёз доранд. Ба ҳар ҳол, андешаи мо ин аст, ки дар раванди чунин усули дарс омӯзгор бояд таҳаммулпазир бошад, ҳамчун шахсияти ҳамадон ва ба сифати кӯмакрасон фаъолият намояд. Агар омӯзгор дар кори гурӯҳҳо даҳолат кардани бошад, танҳо метавонад дар нақши саволгузоранда баромад намояд, на дар нақши ҷавобдиҳанда ба саволҳо. Зарур аст, ки омӯзгор ба хонандагон фаҳмонад, ки кор кардан дар гурӯҳ ин бозӣ набуда, балки ҳал намудани проблемаҳо мебошад.

Гузориши масъала. Пеш аз тайёрии ба дарс омӯзгор уҳдадор аст, ки ҳалли масъалаи матраҳшавандаро ба нақша гирад. Дуруст интиҳоб намудани мавзӯ, хеле дақиқ муайян намудан ва сари вақт ба роҳ мондани масъала диққати хонандагонро ҷалб менамояд ва фаъолнокии онҳоро дар раванди машғулият ба амал мебарорад. Мумкин аст, ки саволҳо хонандагонро ба баҳс тҷалб кунанд ва маводи омӯхташавандаро ба системаи муайян ворид созад. Интиҳоби саволҳо тамоми раванди машғулиятро муайян месозад. Саволҳое низ пайдо мешаванд, ки барои арзёбии сатҳи дониш кӯмак мерасонанд, диққатнокии хонандагонро таъмин менамоянд ва барои нисбатан жарфтар омӯхтани мавзӯ кӯмак мерасонанд. Чунин саволҳо метавонад ин гуна бошанд:

Саволҳои пӯшида, ки ҷавоби ягонаи «ҳа» ва ё «не»-ро дорад. Мисол: «Оё Эъломия дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 9-сентябри соли 1991, маънои ҷудошвӣ аз ИҶШС-ро дошт?»

Саволҳои кушодаро, ки муҳокимаро тақозо менамояд, масалан, «Шумо чӣ гуна фикр доред, оё мумкин буд, ки солҳои барқарорсозии Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ ҷанги шаҳрвандиро ба манфиати он истифода бурд?» ва амсоли он ба миён гузоштан мумкин аст. Саволҳои кушода дар дарки ҳақиқати равандаҳои таърихӣ нисбатан қавитар мебошанд. Саволҳо ҳатман бояд фаҳмо ва мушаххас бошанд.

Мусоҳибагонӣ. Яке аз воситаи хуби васеъ намудани фаҳмиши хонандагон доир ба ҳаёти ҳақиқии халқи тоҷик ин раванди омӯзонидани таърихи халқи тоҷик ба шумор меравад. Масалан, аҳли синф дар лаҳзаи омӯзиши мавзӯи «Иштироки калонсолон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ» сарчашмаи муҳими иттилоот, дар бораи чӣ гуна тағйир ёфтани ҳаёти кӯдакон дар солҳои ҷанг, масъалаи оё онҳо соҳиби падару модар, бобо, модаркалони худ буданд ё не, ба миён меояд. Дар чунин ҳолат яке аз усулҳои мувофиқ *мусоҳиба* ба шумор меравад.

Ба амал баровардани иттилоот. Воситаи дигари хуби азхудкунии дониш ба амал баровардани иттилоот дар шакли дигар ба шумор меравад. Хонандагон ҳикояро гӯш карда, аз он иттилооти муҳимро ҷудо менамоянд ва тарзи дурусти баёни онро аз бар мекунанд. Онро метавонанд шифохӣ, дар суратшаклҳо ва ҳатто ба амал оранд. Ин усул ба рушди дарк, назорат, қобилияти интиҳоб намудани афкори мантиқӣ кӯмак мерасонад.

Истифодаи маводи ВАО (воситаҳои ахбори омма). Дар дарсҳои таърихи халқи тоҷик бештар маводи васоити ахбори омма истифода мешаванд. Мақолаҳои аҷиб ва хабарномаҳоро на танҳо омӯзгор, балки хонандагон интиҳоб менамоянд. Мавод барои гузаронидани музокироти умумӣ дар байни хонандагони синф, инчунин дар ҷамъомадҳои, ки волидон ҷалб гардидаанд, ҳамин гуна ҷамъоварӣ карда мешавад.

Дар баъзе ҳолатҳо хабарнигорӣ ғайриобъективӣ барои қолабҳо ва эътимодноки ба назар мерасад. Инъикос ва ташҳиси қолабҳо ба муқобилиятнишондиҳӣ дар ҳаёти ҳамамузоаро ба хонандагон меомӯзонад ва дар онҳои малакаи муносибат намуданро инкишоф медиҳад. Барои ин зарур аст, ки як намуди мақоларо аз рӯзнома истифода бурда, аз нуқтаи назари мазмуни воқеа онро бо дигар иттилооти рӯзномаҳои гуногун муқоиса намуд. Барои таҳлили мақола омӯзгорро зарур аст, ки саволҳоро доир ба мавзӯ таҳия намояд.

Мунозира. Бояд дар ҳар дарс ҷузъиёти баҳс вучуд дошта бошад. Дар шакли дилхохи мунозира сараввал бояд омӯзгор мушкилоти матраҳшавандаро барои муҳокима бо саволгузорӣ мушахас пешниҳод намояд. Баъди самти муҳокимаро муайян намудан, шароитро барои гуфтори ҳар як хоҳишманди ақидаашро иброзкунанда таъмин намояд. Дар хотима, омӯзгор бо алоқамандии хонандагон ақидаҳои асосии мунозираро ҷамъбаст менамояд. Дар ин раванд зарур аст, ки диққати хонандагонро ба масъала ҷалб намуд, то ин ки ба фаъолияти тамоми синф баҳо гузошта, концепсияи асосӣ мустаҳкам карда шавад. Агар хонандагон ба ҷамъбасти интизорӣ даст наёбанд, бояд омӯзгор мунозираро муқоиса намояд, яъне оё дар ҳалли проблема кор хуб ба роҳ монда шуд буд ё не?

Тамошои филмҳо. Тамошои филмҳо барои гузаронидани музокираҳо хеле мувофиқ мебошад. Маводи видеоӣ барои гузаронидани мувоҳишаҳо ба хонандагон кӯмак мерасонанд ва ҳолатеро ба амал меоранд, ки онҳо худро дар нақши қаҳрамони филм ҳис намуда, дар онҳо кӯшиши мавзӯи омӯзиширо ба ҳаёти ҳақиқӣ алоқаманд кардан, ба амал меояд.

Ҳучуми фикрӣ. Воситаи самаранокии ҳадаф он аст, ки омӯзиши мавзӯи нав аз ибтидо бояд ба хонандагон маълум бошад. Ин гуна муносибат шавқу завқи хонандаро бедор менамояд. Барои чунин ҳолатро ба ба амал овардан метавон усули «ҳучуми фикрӣ»-ро истифода бурд, ки он шакли зудбӣ, самаранок, муҳокимаи дастаҷамъона ва роҳи баёни озоди ақидаи ҳамаи хонандагонро ба амал меорад [5, с. 215]. «Ҳучуми фикрӣ»-ро метавон инчунин барои нақли нотаом истифода кард.

Муҳокимаи гурӯҳии андеша доир ба ин ё он мушкилот ин роҳ ба рушди эҷодӣ ва тафаккури ғайриоддӣ мебошад. Бо роҳи «ҳучуми фикрӣ» дар ҳамагӣ якчанд дақиқа мумкин аст дахҳо ақидаро ба даст овард.

Дар усули «ҳучуми фикрӣ» зарур аст, ки ғаълонокии ҳамаи хонандагон арҷгузорӣ гардад. Барои ҳамин танқид намудан ва баҳодихӣ ба андеша мутлақо хато мебошад. Танҳо ҳар як андешаро дар алоҳидагӣ омӯхта, ба хонандагон онро шарҳ додан зарур аст.

Бозиҳои нақшофарӣ. Дар раванди машғулият мумкин аст дар хонандагон зарурияти эҳсоси ҳамдардӣ ва дарки фаҳмиши ҳолати одамони ғайр ба амал ояд. Дар чунин вазъият усули бозиҳои нақшофарӣ ва саҳнавӣ истифода бурда мешавад. Масалан, хонандагон нақши волидонро дар ҳолати кӯдакро барои сайругашт бурдан ва чӣ гуна анҷом ёфтани онро иҷро карда метавонанд. Муҳим он аст, ки бозиҳои нақшофарӣ танҳо машқи бозӣ набошад. Бояд он ҳаёти ҳақиқиро тақлид намояд ва баъзан саволхоро ба амал орад, ки ба он ҷавоб гардонидан осон набошад. Барои ҳамин ҳам баробари ба анҷом расидани бозиҳои нақшофарӣ зарур аст, ки барои таҳлил ва мустаҳкамкунии таҷрибаи хонандагон вақт ҷудо карда шавад.

Истифодаи бозиҳои нақшофарӣ ҳассосиро талаб менамояд. Бояд омӯзгор эҳсоси хонандагони алоҳидаро эҳтиром намояд ва баромади сохтори иҷтимоию синфӣ онҳоро ба мадди назар гирад [8, с.76].

Баъди ба анҷом расидани бозиҳои нақшофарӣ ва ё саҳнача иштирокдорони онро аз нақш баровардан зарур аст. Ин барои он зарур аст, ки дар хонандагон имконияти тамошо намудани ҳолати воқеона ба амаломеда пайдо гардидааст, яъне аз як тараф на аз ҳолати иштироккунанда.

Кор бо китоби дарсӣ. Омӯзиши таърихи халқи тоҷик кор бо китоби дарсиро, ки дар он мавод барои хониш, саволҳо, супоришҳо, ҷадвалҳо ва нақшаҳо дарҷ гардидаанд, тақозо менамояд. Дар асоси маводи китоби дарсӣ омӯзгор метавонад вазифаи хонагӣ диҳад ва метавонад дар синф ҳалли масъалаҳоро ба роҳ монад. Мавзӯҳо баъзан сарчашмаҳои таърихӣ, инчунин шаклҳои гуногуни санадҳо, пеш аз ҳама шартномаҳои байнидавлатӣ ва байналхалқӣ аз ҳуҷҷатҳои гуногун гирифташуда, схемаҳо, диаграммаҳо, расмҳои сужавӣ, деворнигораҳо, харитаҳои таърихӣ ва ғайраро фаро мегиранд. Маҳз ҳамаи ин ҷузъиёти ғанигардонии мавзӯ дар китоби дарсӣ оварда мешавад ва бидуни омӯзиши он хонанда ба ҳадаф расида наметавонад [4, с. 355].

Лексияи хурд. Лексияи хурд ин иттилооти кӯтоҳ, фишурдашуда ва иншои мавод доир ба масъалаи мушаххас ба шумор меравад. Барои гузаронидани лексияи хурд вақтро хеле мушаххас ба нақша гирифта даркор. Инчунин барои ба амал баровардани лексияи хурд бояд хонандагон дафтари конспект омода намуда, муҳтавои онро дар дафтар дарҷ кунанд. Маводи лексия бояд мундариҷаи китоби дарсиро ғанӣ ва илова гардонад. Барои он, ки диққати хонандагон ба лексия коста нагардад, омӯзгорро зарур аст, ки пешакӣ садои

дурусти лафзӣ (масалан модули садоӣ), садои визуалӣ (истифодаи имову ишора, слайдҳо) ва ишораи сенсорӣ (ҳаракат дар синф дар ҳолати чудо нагардидан аз лексия)-ро ба нақша гурад. Агар чунин амалҳо иҷро нагарданд, дарси лексионӣ дилгиркунанда ва бесамар мегардад.

«Мавқеъёбӣ». Дар раванди дарс баъзан ҳолатҳое ба амал меоянд, ки имконияти ҷавоби ягона ба саволи матраҳшаванда пайдо намегардад. Ақидаронии аҳли синф метавонад тақсим шавад. Дар чунин ҳолат зарурияти истифодаи усули интерактивии «мавқеъёбӣ», ки барои муҳокимаи масъалаи баҳснок хеле муфид аст, пеш меояд [8, с. 91]. Ин усулро метавон дар муқаддима бо роҳи имкониятҳои гуногун ва ё дар ҷамъбасти мавзӯи омӯзишӣ истифода кард. Усули «мавқеъёбӣ» барои муайян намудани то чӣ андоза мавзӯро азхуд кардани хонандагон хеле муҳим аст.

Барои гузаронидани ин усули интерактивӣ бояд дар ду гӯшаи муқобили синф лавҳа (плакат) бо навиштаҷоти «Мувофиқам» ва «Мувофиқ нестам» овехта шавад. Дар байни плакатҳо боз як навиштаҷоти дигар-«Шубҳа дорам» овехта мешавад. Плакатҳо нуктаи назари муҳолифро доир ба ин ё он савол инъикос менамоянд. Масалан, савол ин гуна гузошта мешавад: «Оё дар байни босмачиён тарафдорони Ҳокимияти Шӯравӣ буданд?» Ба хонандагон дастур дода мешавад, ки дар назди плакати дилхоҳ, ки ба андешаи онҳо доир ба савол мувофиқ аст, ҷой гиранд ва бо далел андешаи худро иброз намоянд. Пас аз он, ки ҳамаи далелҳо гуфта шуданд, омӯзгор ба хонандагон муроҷиат менамояд: «Кӣ дар рафти баҳс нуктаи назари худро тағйир дода, аз як гурӯҳ ба гурӯҳи дигар гузаштан мехоҳад?». Хоҳишмандоне, ки мавқеи худро тағйир додан мехоҳанд, бояд қарори худро яқинан асоснок намояд.

Нақшаҳо ва ҷадвалҳо. Гузаронидани дарси таърихи халқи тоҷик бе истифодаи харита, нақша, ҷадвал ва диаграмма аз имкон берун аст. Он яке аз роҳҳои муайянкунии таносуби ҷадвал ва моҳияти мазмуни мавзӯ ба шумор меравад. Ба хонандагон пешниҳод карда мешавад, ки пешакӣ ҷадвале омода созанд, ки дар як тараф номи мафҳум ва дар муқобили дигар моҳияти он муайян карда шавад. Вазифаи хонандагон аз он иборат аст, ки муайяншавандаро бо алоқамандии фаҳмиши он муқоиса намоянд.

Кор бо таблоро (намолавҳаро) мумкин аст барои мустаҳкамкунии маводи омӯхташуда ва ё тафтиши вазифаи ҳонагӣ истифода намуд. Масалан, бо ин роҳ метавон лаҳзаҳои умумӣ ва фарқияти ин ё он воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоии кишварро дар давраҳои гуногуни таърихӣ он мавриди пурсиш қарор дод.

«Ҷадвали афкор». Барои он ки ба хонанда кӯмак намоем то андешаи худро доир ба мавзӯ иброз намояд, метавон аз «ҷадвали афкор» ҳамчун усули интерактивӣ истифода бурд. Ин усул ба омӯзгор дар бораи арзишмандии афкори хонанда тасаввурот ва имконият медиҳад то дарк намояд, ки то чӣ андоза пас аз гирифтани иттилоот дар ӯ тағйироти андеша ба амал омадааст.

Барои он, ки ин машқро ба хубӣ роҳандозӣ намояд, омӯзгор бояд намунаи ҷадвалро дар синф овезад ва ё ҳеч набошад дар тахтаи синф онро кашад. Дар ҷадвал шакли кӯтоҳи андеша ба монанди: «пурра мувофиқам», «на чандон тарафдорам», «дар маҷмӯъ, тарафдорам», «боварӣ надорам», «комилан розӣ нестам» нишон дода мешавад. Ҳар як хонанда андешаи худро дар алоқамандии ченаки ҷадвал пешниҳод менамояд. Пас аз лаҳзаи ҷамъбасти андеша аз хонандагон хоҳиш карда мешавад, ки андешаи худро тавзеҳ диҳанд.

Кластер - мустақилона ташаккул додани ақидаи худ, дар шакли шифоҳӣ ва хаттӣ ба шумор меравад. Кластер – ин нақшаи хислати хос доштаи андешаронӣ аст [8, с. 96]. Дар вақти истифодаи ин усул мавзӯҳои пешина бо муваффақият такрор карда мешаванд ва донишҳои нав фаъол мегарданд.

Раванди истифодаи ин усул дар шакли зерин аён мегардад. Дар мобайни саҳифа номи мавзӯи навишта мешавад ва дар атрофи он ба намуди даврашакл якчанд нақшаи андешаронӣ ба шакли савол пешниҳод мегардад. Ба монанди нақшаи зерин:

Ба хонандагон пешниҳод карда мешавад, ки мавзӯро муҳокима намоянд ва андешаҳои худро дар нақшаи атрофи мавзӯ ҷой диҳанд. Чунин тарзи саволгузорӣ имконият медиҳад, ки алоқамандии мантиқӣ-фикрӣ ва ҳамбастагии байни унсурҳои кластер таъмин гардад.

Муаммо ё ҳодисаи ғайриоддӣ. Дар дарсҳои таърихи халқи тоҷик бештар ҳодисаҳои ногаҳонӣ ва муаммоҳо низ мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Ташҳиси муаммоҳо як намуди омӯзиш ба шумор рафта, ба самти таҳқиқот равона карда шудааст. Ин усул барои он истифода карда мешавад, ки хонандагон назарияи таърихро бо ҳолати ҳаёти воқеӣ қиёс карда тавонанд. Хонандагон бо ин усул худашон андешаҳои худро таҳлил намуда, хулосабарорӣ менамоянд.

Аксарияти муаммоҳо дар худ ҷузъиёти навиштани далелҳо, пешниҳоди мушкилот, иқтибос аз бурҳон ё шакли гуногуни ҳолатро доранд, ки дар раванди ҳалли масъалаҳои баҳснок таъсири худро мегузоранд. Муҳокимаи умумӣ дар

синф ин далелест, ки дар мундариҷаи муаммоҳо мавҷуд аст. Аз ҳамин нуқтаи назар дар раванди таҳқиқот омӯзиши жарфтар ва кушодани он ба миён меояд. Сипас, коркард ва муҳокимаронӣ бо далелҳои асосноки «тарафдор» ё «муқобил» ба анҷом мерасад. Дар фаровард хонандагон пешниҳод ва ҳулосабарориро бо мақсади баромадан аз ҳолати бамиёномада пешниҳод мекунанд. Одатан, ҷавоби дуруст дода намешавад, аммо омӯзгор барои муқоисакунӣ мумкин аст барои болидаҳотирӣ ва қарори ҳақиқӣ нақл намояд.

Дар раванди муҳокима, ки дастгирии фазои баамалномадаи боварӣ ва ошкорбаёнӣ хеле муҳим аст. Хонандагон ҳатман бояд боварӣ дошта бошанд ва ақидаи онҳо чӣ гунае, ки набошад қабул карда шавад ва бодикқат гӯш карда мешавад.

Рӯзнама. Ҳадафи асосии ин усул шарҳи матн ба шумор меравад. Бо воситаи он тамоми иттилооти мавҷуда таввасути таҷрибаи шахсӣ паҳн карда мешавад.

Кор бо ин усул ба шакли чадвал барои музокира таҳия карда мешавад. Рӯзнама имконият медиҳад, ки хонандагон андешаҳои гуногуни худро оид ба мавзӯ пешниҳод намоянд. Қабл аз он, ки фаъолият оғоз ёбад, ба хонандагон мавзӯ эълон карда мешавад ва аз онҳо талаб карда мешавад, ки лаҳзаҳои ҳассосро аз ҳаёти хеш дар алоқамандӣ бо мавзӯ пешниҳод оранд. Омӯзгор аз хонандагон хоҳиш менамояд ба хотир оранд, ки манзараи ғайриоддӣ ба тафаккур ва ҳаёти ояндаи онҳо чӣ гуна таъсир мегузорад. Пас аз ин, хонандагон аз матн ва шарҳи худ иқтибосҳои ҷолибро дар чадвал ҷой медиҳанд. Чадвалро метавон ба шакли зерин таҳия намуд:

Иқтибос	Шарҳ
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Илова бар ин, барои кӯмаки хонандагон дар тахтаи синф саволҳои ёрирасон навишта мешаванд. Ба монандӣ:

- Дар шумо иқтибос кадом эҳсос ва андешаро ба амал овард?
- Шумо ба андешаи муаллиф розӣ ҳастед (розӣ нестед)?
- Порча кадом монандии андешаро дар шумо ба миён овард?

Пас аз ин муҳокима дар гурӯҳи умумӣ, ҷуфт ва гурӯҳҳои хурд ба ҳам мепайвандад. Омӯзгор дар навбати худ муайян месозад, ки чаро хонандагон чунин иқтибосҳоро интихоб намудаанд ва дар кадоме аз онҳо мувофиқати андешаҳо ба назар мерасад. Дар анҷоми кор ба хонандагон навиштани эссеҳо пешниҳод кардан мумкин аст.

НАШМ. (шакли кӯтоҳкардашуда аз «нақш – аудитория – шакл – мавзӯ») он бо дигар усулҳо хеле хуб ҷӯр мегардад. Мисол, бо «ҳучуми фикрӣ» дар вақти кор кардан бо гурӯҳҳо, ҷуфтҳо ва гурӯҳҳои хурд дар мавриди ба миён омадани имконият, мурочиати хаттӣ ё талаб бо воситаи хонандаи дигар.

Дар вақти кори НАШМ фазои эҷодӣ ба миён омада, имконияти интихоби мавзӯ ва эҳтироми нуқтаи назари гуногун ба амал меояд. Хонандагон қобилиятҳои худро нишон дода, ақидаҳои худро ҷустуҷӯ намуда, ба шакли хаттӣ менависанд. Пас аз он, ки хонандагон ҳамаи маводи таҳиягардидаро муайян менамоянд, ба онҳо барои навиштани эссе дар синф ё хона дастур дода мешавад.

Қадами дигар он аст, ки хонандагон эссеи навиштаи якдигарро дар ҷуфтҳо мехонанд ва баъдан дар назди тамоми аҳли синф дар нақши муаллиф баромад

менамоянд. Хонандагони дигар савол пешниҳод менамоянд ва андешаи худро доир ба эссе ибраз менамоянд.

Рӯйхати андеша - усулест, ки донишро ба низом медарорад ва дарки омӯзишро мустаҳкам менамояд. Барои истифодаи ин усул зарур аст, ки мафҳумҳоро дар рӯйхат ба шакли низоми иерархӣ гузошта, сипас алокаи байни онҳоро ҷо ба ҷо кард. Илова бар ин, дар вақти таҳияи рӯйхат аз алокаи тартиб канораҷӯӣ намудан зарур аст. Сараввал бояд «макрорӯйхат», ки андешаи асосиро дар бар мегирад ва баъдан «микрорӯйхат» барои нишон додани сохтори воқеии мавзӯ мақсаднок нишон дода шавад.

Ҳамин тавр, мавзӯи муҳимияти истифодаи технологияи интерактивӣ дар таълими таърихи халқи тоҷик хеле доманадор буда, дар доираи як мақола оид ба тамоми ҷузъиёти он маълумоти муфассал додан имконнопазир аст. Омӯзиши ҷанбаҳои алоҳидаи мавзӯ ба таҳқиқоти мустақил ниёз доранд. Итминон дорем, ки муҳаққиқони тоҷик дар ин самт пажӯҳишҳои густурда анҷом хоҳанд дод.

Адабиёт

1. Блинов В.М. Эффективность обучения. Учеб. пособие / В.М. Блинов. - М., 1976. – 191с.
2. Кашлев С.С. Интерактивные методы обучения. Учеб. пособие / С.С. Кашлев - М., Тетра Системс, 2013 - 224 с.
3. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе: Анализ зарубежного опыта. Учеб. пособие / М.В. Кларин. - М., 1989. - 225 с.
4. Подласый И.П. Педагогика. Книга 1-2. Педагогика. - М., 1999.- 576 с
5. Саидов С.А., Товбаева М.М. Современные технологии обучения языкам. Учебное пособие / С.А. Саидов, М. М. Товбаева. - Душанбе, 2018. – 218 с.
6. Саидов С.А. Педагогические особенности применения компьютерных технологий в школьном обучении. Монография / С.А. Саидов. – Душанбе, 2018. – 206 с.
7. Скибицкий Э.Г. Педагогика высшей школы. Учеб. пособие / Э.Г. Скибицкий, В.В. Егоров, С.М. Ударцева, Г.М. Смирнова, И.И. Ерахтина, В.В. Готтинг. – 2-е изд. доп. и перераб. – Караганда: КарГТУ, 2013. – 409 с.
8. Шарифов М. Применение интерактивных технологий в обучении истории таджикского народа. Монография / М. Шарифов. - Душанбе, 2018.- 156 с.
9. Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаъол. Дастури таълимӣ-методӣ. -Душанбе, 2004. -128 с.

МУҲИМИЯТИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИНТЕРАКТИВӢ ДАР ТАЪЛИМИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои муҳими зарурияти истифодаи усулҳои интерактивии таълим дар раванди омӯзиши фанни таърихи халқи тоҷик баррасӣ мегардад.

Муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти зиёди илмӣ қайд менамояд, ки истифодаи усулҳои ҳамфаъоли таълим бар хилофи пиндори баъзе кормандони соҳа методҳои тамоман нав набуда, балки дар шакли ноаён қаблан низ мавриди истифода қарор доштаанд. Ин фарзия аз ҷониби муаллиф асоснок гардида, дар мақола инъикоси худро ёфтааст.

Ба андешаи муаллиф, аз истифодаи усули анъанавии таълими таърихи халқи тоҷик даст кашидан аз имкон берун аст. Ин ақида бар хилофи баъзе омӯзгорон

аст, ки андешаи даст кашидан аз методҳои анъанавии таълимиро тавсия медиҳанд. Ба андешаи муаллиф методҳои педагогӣ олоти мемуарӣ, ки барои иҷрои вазифаҳои гуногун равои мегардад ва омӯзгор ҳатман дар раванди дарс бояд аз як намуд ба намуди дигари усулҳо гузашта тавонад.

Қайд гардидааст, ки агар омӯзгор таҳлили қори ҳудро бо андешаи анҷом диҳад ба ҳуҷраи меод, ки ӯ пештар ҳам дар баъзе лаҳзаҳои дарс методҳои интерактивиро истифода кардааст. Ин бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки усули интерактивии таълим тамоман методи нав набудааст.

Дар мақолаи мазкур бартариҳои истифодаи методҳои интерактивии таълими фанни таърихи халқи тоҷик ҳеле возеҳ равшан нишон дода шудааст. Хусусан муаллиф дар мақола 24 ҳолати истифодаи усули интерактивии таълимиро бо тавзеҳоти ҳеле ҷолиб асоснок намудааст.

Калидвожаҳо: *интерактив, мусоҳиба, иттилоот, кластер, “ҳуҷуми фикрӣ”, нақшофарӣ, “мавқеъёбӣ”, нақша, ҷадвал, ғоя.*

ЗНАЧИМОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В данной статье рассматриваются основные вопросы использования интерактивной технологии в обучении истории таджикского народа. Автор на основе изучения научной литературы подчёркивает, что применение интерактивных методов обучения не является новым методом, как его представляют некоторые исследователи. Данная точка зрения обоснована автором и отражена в статье.

Отказ от применения традиционных методов обучения истории таджикского народа, по мнению автора, не логичен. Данная мысль звучит из уст некоторых педагогов, предлагающих отказаться от традиционных методов обучения. По мнению автора, педагогические методы — это орудие для исполнения различных задач, и педагог в процессе урока имеет право использовать наиболее приемлемый на данный момент.

В статье подчеркивается, что учитель, проанализировав свою предыдущую деятельность, приходит к выводу, что он и раньше в своей работе использовал интерактивные методы обучения. Исходя из этого автором отмечено, что интерактивный метод обучения является не новым методом.

Таким образом, в статье чётко и ясно отражены преимущества использования интерактивных методов обучения в изучении истории таджикского народа. В статье автор содержательно обосновывает 24 положения применения интерактивных методов обучения.

Ключевые слова: *интерактив, интервью, информация, кластер, “мозговой штурм”, ролевые игры, “займи позицию”, схема, таблица, идея.*

THE IMPORTANCE OF USING INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING OF THE HISTORY OF TAJIK PEOPLE

This article discusses the main issues of using interactive technology in teaching of the history of Tajik people. The author based on the study of scientific literature emphasizes that the use of interactive teaching methods is not a new method, which is represented by some industry workers. It existed before and was used invisibly. This point of view is justified by the author and is reflected in the article.

According to the author, the refusal to use traditional methods of teaching the history of the Tajik people is not logical. This idea sounds from the lips of some teachers who offer to abandon the traditional methods of teaching. According to the author, pedagogical methods are a tool for performing different tasks, and the teacher in the course of the lesson should be reoriented from one method to another.

The article strikes out that if the teacher diagnoses his work carefully, he will come to the conclusion that he used interactive teaching methods earlier in some moments. Based on this, it is noted that the interactive method of learning is not a completely new method.

Thus, the article clearly and clearly reflects the advantages of using interactive teaching methods in the study of the history of the Tajik people. In particular, the author substantiates 24 provisions of the application of interactive teaching methods in the article.

Keywords: *interactive, interview, information, cluster, “brainstorming”, role-playing games, “take a position”, scheme, table, idea.*

Сведения об авторах: *Шарифов Мухсин – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой педагогики, психологии и методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 915 55 79 00, e-mail: charifov63@inbox.ru*

Рустамов Фаромарз – магистрант кафедры педагогики, психологии и методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 501 30 28 32.

Information about the author: *Sharifov Muhsin - candidate of Pedagogy, associate Professor, head of the Department of Pedagogy, Psychology and teaching methods of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 915 55 79 00, e-mail: charifov63@inbox.ru*

Rustamov Faromarz - *master's student of the Department of Pedagogy, Psychology and teaching methods of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 501 30 28 32*

УДК 950.85**ХУРОСОНУ СУҒД ДАР ҲАЙАТИ ХИЛОФАТИ АРАБ (АСРҲОИ VII-VIII)*****Раҷабов С.М.*****Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Пажӯҳиши мазкур бо мақсади ба таври объективона баҳо додан ба равандҳои мутаҳидгардию, арзёбии истифодаи шаклҳои гуногуни муборизаи аҷдодони тоҷик ба муқобили истибдоди халифаҳо ва ашрофони араб анҷом дода шудааст. Бояд афзуд, ки дар ташреҳи илмии равандҳои иҷтимоии ҷомеаи исломӣ ва вижагиҳои муборизаи аҷдодони тоҷик, алалхусус хуросониҳо, андешаҳои мустакилона ба миён омадаанд. Мо ба ақоиди олимоне, ки тамоми ҳаводиси истилои арабро бо интишори Ислом чун ҳодисаи ғоҷиавӣ ва инқирозиву манфӣ маънидод кардаанд, маҳдуд нашуда, паҳлӯҳои мусбати онро низ ба инобат гирифтаем. Масалан, аз ин ҳаводис ҳолати ҷиддие аз мадди назар дур мондааст: хуросониҳо, баъд аз паҳншавии Ислом дар қиёс бо арабҳо нисбат би ин дин содиқтар буданд. Онҳо, воқеона мушоҳида мекарданд, ки кирдорҳои зидди шаръии саркардаҳои Халифат аз бани уммавиҳо ба такмилоту пешрафти дини Ислом зарар мерасонад. Ин аллақай дар пайдоиши даҳҳо равия ва ҳаракатҳои гуногуни мазҳабӣ ҳувайдо гашта буд. Як зумра донишмандон аз хонаводаҳои хуросонӣ ба офаридани таърихи Ислом машғул гаштанд, қисми дигарашон устуворсозии пояи Шариатро ба зимма гирифтанд. Барҷастатарин фақеҳон ба монанди Ибни Молик, Абӯҳанифа ибни Нуъмон ва шогирдонаш ҳукуматдории уммавиҳоро бар хилофи Шариат маънидод карда, аз тахти Халифат поин овардани ин қавмро кори савоб шумориданд.

Бо така аз ин нишондод иттиҳоди ҳарбии хуросониҳо, суғдиҳо, хутталиҳо якҷоя бо қавму қабилаҳои арабии зидд уммавиҳои дар Хуросон суқунатдошта, бо сардории Абумуслими Хуросонӣ (маволӣ) соли 750 уммавиҳоро аз тахт фуруд оварданд. Хуросону Суғд, Хутталону Иронро аз ҷонибдорони уммавиҳо тоза ва турконро то ба Тироз пеш карданд. Муборизаи аҷдодони тоҷикро бар зидди арабҳо баъзе таърихшиносони араб, ба монанди Муҳаммад Хусайни Ҳайкал ифротӣ («шуубӣ») шинохтаан, ки ин албатта асоси воқеӣ надорад.

Аз таҳлили таърихи ин давра бармеояд, ки аз байни қавму қабилаҳои зиёди ба фазои Халифат воридгашта, аввалин шуда аҷдодони тоҷик бар зидди ифротгарии арабҳо ба набард бархестанд.

Дар ин радиф, ёдоварӣ аз ғаюрию, шуҷоат, меҳандӯстиву фарҳангпарастии аҷдодони тоҷик дар омезиш бо дастовардҳои пурқиммат дар сатҳи шуури миллӣ, ки бо шарофати соҳибистиклолӣ муяссар гардид, барои тарбияи насли навраси тоҷик аз аҳамияти бузургро молик аст.

Таҳлили илмию муқоисавии манзараи ҳаёти сиёсӣ ва равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Хуросон ва Суғд дар асри VII ва нимаи аввали асри VIII чунин ҳолатҳои ҳанӯз омӯхтанашударо ошкор сохт:

- аҷдодони тоҷик бо рӯҳияи баланди меҳанпарастӣ, озодихоҳӣ ва созандагии хеш на танҳо ба хоҳири ҳифзи Ватани хеш, балки барои нагаҳдошт ва рушди минбаъдаи арзишҳои моддӣ ва маънавие, ки аҷдодони онҳо андӯхта буданд, бо истилогарон муборизаи муттасилу шадид ва бардавом бурдаанд;

- дар мубориза бар зидди арабикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ онҳо тавонистанд, ки на танҳо волоияти забону фарҳанги хешро нигоҳ доранд, балки пешорӯи зарбаҳои бераҳмонаву хурофоту таассуби кӯчманчиён истодагарӣ кунанд ва аз густариши минбаъдаи «ғазавот»-и харобиовари лашкариёни эшон ба дигар сарзаминҳо ҷилавгирӣ намоянд;

- таҳлили ҳодисаҳои гузаштаи таърихӣ танҳо дар ҳудуди Осиёи Миёна, бе иртиботи ногуастани онҳо бо ҳаводисе, ки дар тамоми ҳудуди этникии ниёгон, бо назардошти арзишҳои ягонаи ахлоқӣ ва фазои муштаракӣ фарҳангӣ рух додаанд, тамоми хусусият ва ҷанбаҳои муборизаи онҳоро равшан карда наметавонад;

- таъсисёбии ҷабҳаи ягонаи халқии зиддихилофатӣ дар Хуросон, ки бар сулолаи Уммавиён тасаллут ёфта, тамоми ҳудуди этникии аҷдодии тоҷикро дар моварои Хуросон, Тахористон ва Ирон дар тӯли панҷ сол (750-755) ба иродаи худ гирифт, ҳамчун заминаи оғози ташаккулёбии халқи тоҷик хизмат кард.

Ҳудудҳои хуросонӣ, ки дар «Авесто» чун пахнои ориёӣ муаррифӣ мегарданд, дар харитаи геополитикӣ хеле дуртар аз сарҳадҳои Осиёи Миёна тӯл кашида, боз қисми муайяни Покистон ва Афғонистони муосирро низ фаро мегирифтанд. Ин хитта аз аҳди бостон ҳудуди аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта буд ва бисёр мавзёҳои он ба минтақаи ниммоҳаи «Ҳилоли ҳосилхез» ворид буданд. Аммо бо тақозои таърихи асри VI ва ибтидои асри VII ба дасти туркҳо гузаштанд. Қисми дигари он - шарқии Ироқ-Сиистон (ҷануби Афғонистон) дар тобеияти Сосониён монд. Бад-ин тариқ, тайи амалиёти доимии ҷарбӣ Сосониён ва туркҳо, тайи солиёни тӯлонӣ ба иқтисодиёт ва фарҳанги Хуросониён хисороти бузург расонида, шаҳру навоҳиро валангор намуда, ба харитаи сиёсии Хуросон, номҳои ҷуғрофӣ ва суннату анъаноти мардум тағйироти хеле зиёд ворид карданд.

Тибқи маълумоти Қудам ва Ал-Балазурӣ, фармондеҳи ҷарбии араб аз бани Уммавия - Абдуллоҳ ибни Будаил дар соли 651 ба юриш ба Хуросон тасмим гирифт. Ӯ, шаҳру деҳоти зиёдеро ё бо набард, ё бо мусолиҳа ба итоат овард, дар он ҷое, ки набард зарур мегашт, аҳолии зиёдеро ба марг ҳукм мекард. Баъди ин, тайи ҷандин моҳ Абаршаҳро тахти муҳосира қарор дод. Ба ризоияти аҳолии шаҳр барои музокираи сулҳомез нигоҳ накарда, Ибн Амр аз онҳо ҳафтсад ҳазор дирҳам ситонид. Ӯ, аз аҳолии соири шаҳрҳои истилокардааш низ маблағҳои калон меситонид.

Баъди марги Зиёд Муовия писари 25-солааш Убайдуллоҳ воли таъин гардид, ки бо артиши 24 ҳазорнафара дар Суғд ҷанги бераҳмонаву хунрезтаринеро истиқрор кард. Дар натиҷа одамони зиёдеро ба асорат гирифта, ба Арабистон фиристонд. Чаҳор ҳазор нафарашонро ба худ гулом гардонид. Сипас, аз тариқи Рометан ба Бухоро роҳ гирифт. Қушўнҳояш сари роҳашон ҳама чиро харобу валангор мекарданд. Дар Бухоро онҳо деҳотро сўзонда, майдонҳои киштро поймол ва аҳолиро ғорат менамуданд.

Ҳокими дигари Умавиён дар Хуросон Саид ибни Усмон соли 675 бо қушўни бузурги муштамил аз роҳзану дузд ва маҳбусони собиқ ба Суғд раҳсипор гашт. Дар вилоятҳои Нишопуру Марв ғоратгариҳои зиёде намуда, баъдан ба Бухорою Самарқанд роҳ гирифт. Муҳорибаи Саид бо самарқандиҳо як моҳ давом кард. Саид, чун ҳис кард, ки бо неру Самарқандро истило карда наметавонад, бо шартӣ он ки самарқандиҳо ба ӯ панҷсад ҳазор ё ҳафтсад ҳазор дирҳам пардохт кунанд, ба зами ин аз ҳисоби фарзандони ашроф ғаравгон

бидиханд ва арабхоро бо баромади бехатар аз шахр таъмин намоянд, муоҳидаи сулҳро ба тавсиб расонд. Сипас Саид аз тариқи Амударё убур кард [1].

Волии дигари Хуросон - Абдурахмон ибн Зиёд (678-679) дар ягон амалиёти ҳарбӣ ширкат наварзида, аз сарвати аз аҳолӣ торочкардаи чанговаронаш ба хазинаи Халифат бист миллион дирҳам ирсол кард. Дигар воли Салм ибн Зиёд бо тохтутозҳои роҳзанонаи хеш дар самти Бухоро чунон сарвате ғорат кард, ки ба ҳар як чанговар, саворон духазору чаҳорсад дирҳам ва ба аскарони пиёда ҳазору дусад дирҳамӣ мерасид. Кушӯни ӯ даҳ-дувоздаҳ ҳазор аскар дошт. Худи Салм ба ҷихати бадкорихои хеш наметавонист намунаи мусалмони асил - «муборизи ислом» бошад. Дар се сол ӯ ончунон сарватманд шуд, ки агар сарваташро ду бор ба ҳар як сокини шаҳри Шом (Сурия) тақсим кунем, ҳар боре ба онҳо 1 миллион дирҳамӣ мерасид [3].

Ҳамин тавр, дар Хуросону Суғд хулафои бани умма: Язид ибни Муовия (680-684), Абдумалик ибни Марвон (685-705) ва дигарон ба таҳҷуми роҳзанона машғул шуда, вазифаи асосии хеш ба Ислом мутаваҷҷеҳ гардондани мардуми маҳалро фаромӯш карданд. Истилои пурраи кишвари тоҷикнишин дар аҳди халифа Валид ибни Абдумалик (705-715) ба Кутайба ибни Муслим муяссар гардид. Бад-ин минвол, зимни ба сари қудрат омадани авлоди Уммавиён Ислом аз дини ҳамагонӣ ва ҳомии бечорагону мазлумон ба олооти паҳш кардани норозигӣҳо, ғорату таҳқир, истисмору поймол кардани ҳуқуқҳои онҳо мубаддал гардид. Ин дар олами исломӣ норизоияти кулли мусалмонони ғайриараб, қабл аз ҳама, муслимини иронитаборро ба вучуд овард ва яке аз омилҳои иваз гардидани речаи мустабиди Уммавиён шуд [4].

Муборизаи аҷдодони тоҷик бар зидди истилогарон ҳанӯз дар аҳди халифа Умар (р) (634-644) шурӯъ шуда, бар алайҳи сиёсати истеъморӣ халифаҳо равона гардида буд. Дар замони Уммавиҳо бошад, дар Хуросон ва Суғд аҳамияти сиёсӣ пайдо кард, зеро бо қудратманд гаштани Уммавиён фазои сиёсии Хилофат бештар ташаннуҷ ёфт. Сиёсати бераҳмонаи наҷодӣ-истибдодӣ онҳо ба ҷавобҳои боз ҳам бераҳмонатаре ба онҳо рӯ ба рӯ гардид. Ин ба нафрат нисбати эшон, ба интиқомҷӯӣи халқҳо, ба ҷунбишҳои сершумори хислати сиёсӣ, ғоявӣ, террористӣ ва ошкорои ҳарбӣ дар ҳудуди беканори Хилофат оварда расонид. Миёни аҳолӣ нуфузи фирқаи собиқ – «хориҷӣҳо» афзуд. Даъватҳои бар таблиғи адолату баробарӣ бунёдефтаи онҳо миёни мусалмонон самимона ҷонибдорӣ меёфтанд.

«Хориҷиён» ва дигар фирқаҳои мазҳабӣ, сиёсӣ миллии аз истибдоди ҳукмрон норозӣ, ба андозае зарурати алайҳи идоракунии мутлақи Уммавиён истодагарӣ карданро дарк намуда, ба тағйир додани речаи онҳо мекӯшиданд ва тавассути таъсис додани ниҳодҳои қонунбарори исломӣ бо ҳам қаробат меҷустанд. Манобеи муҳими муқовимати Уммавиён ба вилоятҳои душворгузари Хилофат, ба вежа ба навоҳии қисмати шарқии он - Хуросон, Суғд, Ирон ва дигар мавзеоҳо кӯчиданд.

Аз соли 721 сар карда, муборизаи хуросониҳо ва суғдиён якҷоя бо вилоятҳои Тахористон хусусияти истиқлолхоҳона касб кард. Шохони парокандаю нимистиклоли Хуросону Тахористон, худотҳои Самарқанду Бухоро, ки дар ибтидои истилои арабҳо дар муқобили қушунҳои муттаҳидаю мутташакил ва сершумори араб очиз монда буданд, акнун ба тифоқа омаданд. Ҳатто бо рақибони пештараи худ туркҳо бар зидди душмани умумии худ

мусолиҳа карда, дар бисёр мавридҳо, дар мавзёҳои алоҳида, ба кушунҳои волиёни Хуросон зарбаҳои обдор мерасониданд.

Масалан, ҳокими нави Хуросон - Муслим ибн Саид дар соли 724 бар зидди исёнгарони Суғд юриш ташкил кард ва то ба Фарғона расид. Хангоми бозгашт дар Самарқанд аз ҷониби иттифоқи ҳарбии суғдиҳою туркҳо торумор гардид ва қариб ҳама кушӯнашро аз даст дод. Худ ӯ бо қисме аз муҳофизонаш мӯъҷизаосо зинда монду халос [5].

Солҳои 726-727 ва соли 737 ба чунин нокомӣ таҳҷуми Асад ибни Абдулло дар Хуталон мувоҷеҳ гардид. Дар ин ҷо шоҳ Сабол, ки худ туркзода буд, муборизаи якҷояи туркону тоҷиконро танзим дод [6].

Дар солҳои минбаъда, вазъияти сиёсии қисмати шарқии Хилофат ончунон мураккаб гардид, ки Уммавиён дигар натавонистанд онро тахти назорат гиранд.

Ин аҳвол бани уммаюро сангинии дигар дучор овард ва ба ҳазинаи он ҳисороти мудхише ворид сохт. Аввал ин ки онҳо, дигар қудрати ба кишварҳои нав, ки метавонистанд ба онҳо чун манбаҳои тозаи даромад хизмат кунанд, тасаллут додани иродаи худро надоштанд. Дуюм - мардуми ба итоат овардаи худро ба дараҷае қашшоқ гардониданд буданд, ки аз маҷоли пардохти андозу хироҷ монда буданд.

Фишори аҳли қалам ва таҳҷуми ғаёҳон, ки билкул аз хуросонӣ буданд, низ бар қавми уммаю устувор омад. Онҳо дар аввал ба сифати хаттотон, таърихнигорон, адибон ва ғаёҳон чун ташаккулдиҳандаи маданияти Хилофат ба қор омаданд. Аммо хангоми иҷрои вазифаҳои худ, аз манфиати қоньнашавандаи Уммавиҳо дифоъ накарданд. Дар нигориши таърихи Ислом ва таққомули шариати он аз Қуръон, ҳадисҳои пайғамбари Худо, халифаҳои рошидӣ ва ҳамсафҳои онҳо ҳуҷҷату далелҳои ба қор оварданд, ки ба кирдори ин тоифа ҳеҷ умумият надоштанд.

Саромадони ин илмҳои олимони хуросонӣ - Абӯҳанифа ибни Собит (699-767), Заҳҳок ибни Мазолин Ҳилолӣ (вафоташ соли 715), Рӯзбеҳ ё Додбеҳ ибни Ҷашнаш (720/27 – 760/63), Ҳабиби Азамӣ (вафоташ соли 734/78), Иброҳими Адҳам (вафоташ соли 777/83), Асбаён Сичистонӣ (а. VII) ва дигарон буданд. Ҷамъи ақоиди онҳо ба он далолат меод, ки бани Уммавия дар идораи Халифат ҳуқуқи маънавию меросӣ надорад. Ин ақидаи умумро ғаёҳони араб ҳам, ба монанди Ибни Молик ҷонибдорӣ карданд.

Дар тақ ба илмҳои зикрғфта, Абӯҳанифа ибни Собит дар шариати Ислом равияи ҷадидро бунёд гузошт, ки ба зудӣ олами исломиро фаро гирифт ва бо унвони «Мазҳаби сунна-Ҳанафия» бар дигар мазҳабҳои ирғиҷовӣ ғолиб гашт. Асоси маънавии ваҳдату муттаҳидии на танҳо аҷдодони тоҷик, балки ба рушди неҳзатҳои наҷодӣ, бузургманишӣ (шовинистӣ), маҳаллӣ ва дигар ҳаракатҳои иғротгар монеа гардид, дар қулли марзҳои Осиёи Миёна, Осиёи Хурди имрӯза, Чини Ғарбӣ, Ҳинди таърихӣ, Осиёи Ҷанубӣ-Шарқӣ, Миср, Сурия, Иордания ва Ироқ густириш ёфт.

Гуфтаҳои боло далели онанд, ки дар тӯли солҳои 721-750 муборизаи истиқлолпарастӣ тамоми кишрҳои ҷомеаи аҷдодони тоҷикро фаро гирифта, онҳоро бо иродаи таърих, ба сарвари чунбиши азими зидди Уммавия тайёр сохт. Пешвои ин чунбиш Абӯмуслими Хуросонӣ бо тақ ба тавсияҳои уламои исломӣ ва дастгирии пешвои чунбишҳои зидди Уммавиён дар Куфаю Ироқ, вазири аввали Оли Муҳаммад - Бусалама Ҳафс ибни Сулаймон ал-Ҳалол ва дигарон дар иродаи худ қудратро ба даст меросхӯрони асили Хилофат – бани

Алӣ ибни Абутолиб қарор дода буд. Аммо бо тақозои таърих, якчанд монеаҳо дар ин роҳ ба манфиати бани Аббосиҳо хизмат карданд ва дар ояндаи наздик боиси қатли Бусалама (тахминан соли 752-53), Абӯмуслим (соли 755), имом Абӯҳанифа (соли 767) ва дигарон гаштанд.

Бояд афзуд, ки иттиҳоди дар тӯли солҳои 721-750 ташаккулёфта баъди ба қудрат омадани Аббосиҳо дар Халифат, дар тӯли панҷ соли дигар то ба қатл расонидани Абӯмуслим бо дасти халифаи дуюми Аббосӣ хело такмил ёфт ва барои соҳибистиклол гаштани тоҷикон дар асрҳои IX-X заминаи воқеӣ гардид. Зеро тайи панҷ соли охир (750-755) тамоми манотиқи мутааллиқ ба аҷдодони ориёӣҳо - Хуросон, Тахористон, Суғд ва Ирон бо истиқлоли тамом дар зери аморати Абумуслим қарор доштанд. Айнияти ин далел дар он буд, ки бародарон аббосиҳо – Бел Аббос (Ас-Саффоҳ) ва Ҷаъфар (Ал-Мансур) на танҳо аз уҳдаи идороти Хуросон намебаромаданд, балки Халифатро бо ҳимояю андарзҳои Абӯмуслим дар даст доштанд.

Хулоса, ин қисми таърихи озодихоҳии аҷдодони тоҷик ба таҳқиқи густурда ниёз дорад, зеро дар доираи як мақолаи хурд тамоми ҷанбаҳои муҳими онро аз нигоҳи илмӣ дақиқ таҳлил намудан имконнопазир аст. Интимон дорем, ки муаррихони муосири тоҷик дар ин самт пажӯҳишҳои арзандаро анҷом хоҳанд дод.

Адабиёт

1. Абутоҳир Тартусӣ. Абумуслимнома (роман). – Китоби аввал. – Душанбе: Адиб, 1994. – 326 с.
2. Айни С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ. Очерки таърихи-тадқиқӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968.
3. Айни С. Восстание Муканна // Повести, очерки. – Душанбе: Маориф, 1984. – 341 с.
4. Бартольд В.В. К истории арабских завоеваний в Средней Азии // Соч. -Т. II. – Ч. 2. – М.: Наука, 1964.
5. Беляев Е.А. Арабы. Ислам и Арабский Халифат в раннее средневековье. – М.: Наука, 1966. – 260 с.
6. Большаков О.Г. История Халифата. Ислам в Аравии (570-633 гг.). – М.: Наука, 1989. – Т. 1. – 312 с.
7. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. М.: Наука, 1998. – 384 с.
8. Гоибов Г. К вопросу о хронологии правления периода бухарских правителей арабских завоевателей (VII-VIII вв.) // ИООН АН Тадж ССР, 1978. – № 33. – С. 88-92.
9. Гоибов Г. Ранние походы арабов в Среднюю Азию. – Душанбе, 1989. – 144 с.
10. Грязневич П.А. Развитие исторического сознания арабов (VI-VIII вв.). – М.: Наука, 1982. – 364 с.

ХУРОСОНУ СУҒД ДАР ҲАЙАТИ ХИЛОФАТИ АРАБ (АСРҲОИ VII-VIII)

Мақола ба омӯзиши вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва муборизаи мардум, ки дар ҳудудҳои Хуросону Суғд ва соири музофотҳои қисми шарқии Хилофат ба вуқӯъ пайваستاанд, бахшида шудааст.

Муаллиф дар мақола ҳаводиси ҳаёти сиёсӣ ва равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Хуросон ва Суғдро, ки дар аҳди ҳукумати бани Умайя ва ибтидои хонадони Аббосӣ ба вуқӯъ пайваستاанд, мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Дар мақола ба равандҳои мутаҳидшавӣ, истифодаи шаклҳои гуногуни муборизаи аҷдодони тоҷик ба муқобили истибдоди халифаҳо ва ашрофони араб баҳои объективона дода шудааст.

Муаллиф тамоми ҳаводиси истилои арабро бо интишори Ислом чун ҳодисаи ғоҷиавӣ ва инқирозиву манфӣ маънидод накарда, балки паҳлӯҳои мусбати онро низ ба инобат гирифта, бо далелҳои муътамад ба он натиҷа расидааст, ки хуросониҳо баъд аз паҳншавии Ислом дар қиёс бо арабҳо нисбат ба ин дин содиқтар буданд.

Муаллиф қўшидааст, ки ташреҳи ҳаматарафаи илмии пажӯҳиши худро дар асоси маводи маъхазу сарчашмаҳо ва адабиёти муосири таърихӣ, ки аксарияти онҳо бори нахуст истифода шудаанд, анҷом диҳад.

Илова ба ин, муаллиф зарур доништааст, ки бо далелҳои тозаю эътимоднок ҳодисоти аз эътибори муҳаққиқон дурмондари равшан гардонида, манзараи воқеии вазъи иҷтимоӣ-сиёсии ҳаёти мардуми Хуросону Сӯғдро дар ҳаёти Хилофат мукамал ва ғанӣ гардонад.

Калидвожаҳо: *Хуросон, Сӯғд, Хилофати Араб, Ислом, Уммавиҳо, Язид ибн Муовия, Саид ибн Усмон, адабиёти таърихӣ, вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ.*

ХОРАСАН И СОГД В СОСТАВЕ АРАБСКОГО ХАЛИФАТА VII-VIII ВЕКОВ

Статья посвящена социально-политической обстановке и непрерывной борьбе народа Хорасана, Согда и восточных окрестностей территории Халифата против арабского нашествия.

Автором произведен научно-сравнительный анализ политической жизни и социально-экономических процессов Хорасана и Согда в составе хукумата бани Амеяды и начале правления династии Аббасидов.

В статье объективно оценивается процесс объединения и использования разнообразных видов борьбы таджикского народа против несправедливости арабских халифов и аристократов. Автор не ограничивается отрицательным описанием катастрофичности нашествия арабов и распространения Ислама, но и описывает положительные его стороны и приходит к выводу, что после распространения Ислама хорасанцы были более подвержены этой религии, чем арабы.

На основе исторических источников и анализа научной литературы автор даёт всестороннее научное разъяснение данной проблемы.

В статье на основе достоверных фактов автор раскрывает весьма значительные события, которые внесли ясность в социально-политическую обстановку Хорасана и Согда во время правления арабского Халифата.

Ключевые слова: *Хорасан, Согд, Арабский Халифат, Ислам, амеяды, Язид ибн Муовия, Саид ибн Усмон, историческая литература, социально-политическая обстановка.*

KHORASAN AND SOGD IN THE ARABIC CALIPHATE DURING VII-VIII CENTURIES

The article is devoted to the socio-political situation and the continuous struggle of the people of Khorasan, Sogd and the Eastern neighborhood of the Caliphate against the Arab invasion.

The author carried out research and comparative analysis of the political life and socio-economic processes of Khorasan and Sogdiana in the composition of the Hukumat baths umeadi and the beginning of the reign of the Abbasid dynasty.

The article objectively assesses the process of unification and use of various types of struggle of the Tajik people against the injustice of Arab caliphs and aristocrats. The author is not limited to the negative description of the catastrophic invasion of the Arabs and the spread of Islam, but also describes its positive aspects and concludes that after the spread of Islam khorasanians were sincere to this religion than the Arabs.

On the basis of historical sources and the analysis of scientific literature the author gives a comprehensive scientific explanation of this problem.

In the article, on the basis of reliable facts, the author reveals very significant events that brought clarity to the socio-political situation of Khorasan and Sogd during the reign of the Arab Caliphate.

Keywords: *Khorasan, Sogdiana, the Arab Caliphate, Islam, ameedi, source, historical literature, socio-political environment.*

Сведения об авторе: *Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович – кандидат исторических наук, доцент, заместитель ректора по международным отношениям Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 900611118*

Information about the author: *Rajabov Saidnemon Mullojonovich – candidate of History, associate Professor, Vice-rector on international relation of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 900611118*

Аз масоили хузнангезу домангустурдаи таърих, ки диққати аксари уламову фузало, аймаи дин ва муаррихону муҳаққиқонро ба худ кашидааст, ин сабаби рад шудани мансаби қозигӣ аз ҷониби имом Абуҳанифа (рх) ва ба зиндон гирифтӣ шудани ӯ аз тарафи ҳукумати худкомаи халифаи кавдону ситампеша–Ҷаъфар (Ал-Мансур)-и Аббосӣ мебошад. Перомунӣ ин нукта дар кутуби таърих маълумоти зиёд маҳфуз аст, ки дар ин гуфтор ба зикри бархе аз онҳо мепардозем.

Дар «Таърихи Бағдод» аз Робеъ ибни Юсуф чунин омадааст: «Ман дидам, ки амирулмуъминин (Мансури Аббосӣ-Ҳ.А.) бо Абуҳанифа дар масъалаи қабули мансаби қозӣ мувоҳида ва мунозира мекард. Абуҳанифа мегуфт, ки аз Худо битарс ва амонатро ба касе вогузор бикун, ки аз Худо битарсад. Савганд ба Худо, ки ман дар ҳолати ризо ба худам эътимод надорам, пас дар ҳолати ғазаб чӣ гуна метавонам ба худам эътимод кунам. Агар ин масъала бароят то ҳаде муҳим бошад, ки маро таҳдид ба ғарқ кардан дар Фурот ё қабули мансаб намоӣ, албатта, ман ғарқ шудан дар Фуротро бар қабули мансаб тарҷеҳ медиҳам. Ту атрофиёне дорӣ, онҳо ниёз бар касе доранд, ки ба хоҳири ту онҳоро икром кунад, вале ман барои ин кор салоҳият надорам. Халифа ба ӯ гуфт: - Дурӯғ мегӯӣ, ту барои кор салоҳият дорӣ. Абуҳанифа гуфт: - Ту ҳам акнун болои худат ҳукм кардӣ, чӣ гуна дигар бароят ҳалол аст касеро қозӣ ба амонат таъин намоӣ, ки ӯ дурӯғгӯ аст» [1,44-45].

Донишманди бузурги исломӣ Муваффақи Маккӣ ин ҳолатро дар асари худ бо номи «Мақоми Абуҳанифа» чунин ривоят мекунад: «Ҳангоме, ки Абуҳанифаро ба Бағдод эҳзор карданд, баъди хориҷ шудан аз назди Мансур, дар ҳоле, ки рӯи ӯ медурахшид, чунин гуфт: - Ин шахс маро ба хоҳири қабул кардани мансаби қозигӣ ба ин ҷо даъват кардааст. Ман ӯро огоҳ кардам, ки барои ин мансаб худро муносиб ва салоҳ намебинам. Ман медонам, ки шохид бар муддаӣ ва қасам бар мункир аст, вале бар ин мансаб танҳо марде муносиб аст, ки дорои нафси қавӣ бошад, битавонад болои ту ва болои фарзандону фармондеҳонат ҳукм кунад. Вале ман бидуни шак чунин нафси қавиро доро нестам, ҳангоме, ки маро ба ҳузури худ даъват мекунӣ, то баромадан аз назди ту ҳушу ҳаёл аз ман ҷудо мешавад» [1,44-45].

Муаррих, адиб, нависанда, шоир ва муҳаққиқи бузурги исломии Ҳинд Мавлоно Шиблии Нуъмонӣ (1857-1914) дар китоби «Тухфату-л-амон фӣ сирати-н-Нуъмон» дар ин бобат чунин мегӯяд. Ҳамин, ки имом Абуҳанифа (рх) ба дарбори Мансур эҳзор ёфт, қозии ҳузури Мансур – Робеъ бад-ин алфоз ба муаррифии имом пардохт: «Ин шахсест, ки имрӯза дар дунё аз вай баландтар олим нест ва Нуъмон ном дорад.

Мансур пурсид, ки: - Шумо аз кадом шахс таҳсили илмро намудаед? Ҳазрати имом ба тазаккури асомии чанде аз асотизаи хеш пардохт. Чун Мансур шунид, ки силсилаи шогирдии ӯ ба аиззаи тобеин ва саҳобаи изом мерасад, барои ӯ-шон алалфавр уҳдаи қазоро таҷвиз ва таъйин намуд. Ҳазрати имом сароҳатан аз қабулияти қазо инкор карда гуфт, ки: - Ман дар худ қобилияти қазоватро надорам. Мансур ба ғусса омада, имомро муҳотаб намуда, гуфт, ки: - Ту як шахси дурӯғгӯӣ ҳастӣ. Имом соҳиб фармуд, ки: - Агар ман дурӯғгӯӣ

бошам, албатта, ки ин даъвии шумо ҳатман рост аст, ки ман дархӯри ишғол намудани мақоми қазо нестам, зеро ки шахси дурӯғгӯӣ абадан қозӣ шуда наметавонад» [3,160].

Устод Шиблии Нуъмонӣ дар «Тухфату-л-амон фӣ сирати-н-Нуъмон» меорад, ки дар ҳақиқат ҳазрати имом Абуҳанифа (рх) наметавонист, ки мутаҳаммили бори гарони мансаби қозигӣ бошанд. Аз ин рӯ, вай назди Мансур сабаби напазируфтани уҳдаи қазоро чунин баён намуд:

«1. Ман бар табиатам итминон нест;

2. Чун ман шахси ачаминнасл мебошам, аъроб абадан ҳукмронии маро гуворо нахоҳанд кард;

3. Дар сурати қозӣ буданам бояд, ки дар маротиби таъзими аҳли дарбор бикӯшам ва ин шева аз ман мутасаввир нест.

Билохира, Мансур қасам хӯрд ва гуфт, ки: - Хидмати қазоватро болои Шумо ҳукман ва чабран менамоем. Ҳазрати имом низ савганд ёд кард, ки: - Ман абадан барои қабулияти қазо ҳозир нестам» [3,161].

Бар ин чуръати имом Абуҳанифа (рх) тамоми аҳли дарбор ба воҳима ва изтиробу ҳаяҷон дармонда, қозӣ Робеъ ба ғусса омада, ибни Собитро гуфт: «Шумо ба муқобалаи амирулмўъминин савганд меҳӯред?!» Абуҳанифа (рх) гуфт: «Бале, зеро ки барои амирулмўъминин нисбат ба ман таъдйи каффорати ҳалф осонтар аст» [3,161].

Дар ин бобат муҳаддиси бузурги олами Ислом Хатиби Бағдодӣ- Аҳмад ибни Алӣ ибни Собит ибни Аҳмад ибни Маҳдӣ ал-Хатиб (ваф. 1071) охири муҳаддисон аст, ки гуфтаанд: «девони муҳаддисин ба вай хатм шуда», чунин ривоят мекунад: «Чун Абуҳанифа худро дар ба ҷо овардани ин аҳкоми золимонаи Мансур маҳсуру маҷбур дид, билохира, бо дили ноҳоста ба дорулқазо рафта нишаст. Аввалин кайфияте, ки ба хидмати имом соҳиб тақдим шуд, даъвии қарз дар шахс буд, ки муддаӣ шохид надошт ва муддаиилайҳ қатъан инкор кард. Имом соҳиб шаръан ба муддаиилайҳ гуфт, ки: - Биё қасам бихӯр, ки як ҳабба ва диноре аз ин муддаӣ болоям намебошад. Муддаиилайҳ алфавр барои хӯрдани савганд омода шуд. Ҳамин ки лафзи «Валлоҳ»- ро ба забон овард, чунон рикқату ҳайрат ва хавфе бар имоми Аъзам торӣ шуд, ки ба худ намонд, аъзойш ба ларза даромад ва ишоратан он мардро аз хӯрдани ҳалф мамнӯъ шуда, дар натиҷа аз кисаи хеш дароҳимро кашида, барои доин дода, гуфт:

- Бирав, як мусулмонро ба ноҳақ савганд мадеҳ. Ва худаш раъсан ба назди Мансур омада, изҳор дошт, ки: - Ба ҳеҷ тавр наметавонам, ки кори қазоро анҷом диҳам, пас, беҳтар он аст, ки маро аз ин тақлиф ворахонед. Мансур аз истимои ин матлаб дар ғайзу ғазаб омада, амр ба ҳабси ҳазрати имом дод ва ўро ба чунон маҳбусхона фиристонд, ки ба ҷуз аз он ки аз қайди ҳаёт наҷот ёбад, ба дигар сурат ҳаргиз барояш наҷоту ҳалосӣ аз он имконпазир набошад» (Гирифта аз китоби «Тухфату-л-амон фӣ сирати-н-Нуъмон») [3,162].

Вале мо ба фикри Хатиби Бағдодӣ розӣ буда наметавонем. Мо бар онем, ки Имоми Аъзам (рх) ҳеҷ гоҳ ва дар зери ҳеҷ гуна иҷборе бар мансаби қозигӣ нанишастаанд. Чунончи бад-ин тариқ боре дар аҳди Уммавиён халифа Марвон ал-Ҳимор, Язид ибни Умар ибни Ҳубайраро, ки шахси мударбир ва кордон буд, ҳокими Кӯфа таъйин намуд. Язид чун ба диққат ба афроду аркони давлати Уммавиён фуру рафт, бар ин нукта расид, ки тамоми пояҳои ҳукумати бани Уммая ба вижа Марвон бисёр дурусту матин аст, танҳо нуксе, ки дар он мавҷуд аст, набудани пояҳои мазҳабист. Аз ин рӯ, Язид дар садаи он шуд, ки бинои

айвони ҳукуматашро бар сутунҳои пурқуввати мазҳабӣ асос гузорад. Ва тамоми фуқаҳо ва уламои Ироқ қозӣ ибни Абилайло, ибни Шубрума, Довуд ибни Ҳинд ва дигаронро ба назди ҳеш хонда, баъд аз эъҷозу икром онҳоро бар мансабҳои гуногун таъйин намуд. Бад-ин тариқ Язид имом Абуҳанифаро меҳост, ки сармуншии ҳузур ё мудирӣ умумии ҳазоин таъйин намояд. Аммо аз воқиф шудани ин таклиф имом Абуҳанифа (рх) сароҳатан худдорӣ кард. Чунончи, Мавлоно Шиблии Нуъмонӣ дар «Тухфату-л-амон фӣ сирати-н-Нуъмон» ривоят мекунад, ки Язид аз ин воқуниши Абуҳанифа (рх) ба ҳашму ғазаб омада, савганд хӯрд, ки: «Ба чабру икром ва ҳар зареаи мумкина, ки бошад, қабулияти яке аз ин аҳдхоро барои шумо ҳатман ва лозиман дар маърази иҷро хоҳам гузошт» [3,150]. Ҳарчанде, ки Язид ташаббусотеро дар иҷрои ин хостаи ҳеш менамуд, бесуд меафтод, ҳатто мусобиҳин ва ҳамнишинону дӯстони ибни Собитро бо дигар бузургон низ дар ин мавзӯ рӯи дор ба назди Абуҳанифа (рх) фиристонд.

Охириин ҷавоберо, ки Язид аз Абуҳанифа (рх) шунид, ин буд: «Агар маро ба шуморидани дарвозаҳои масҷид маъмур кунед, ҳаргиз онро бар худ гуворо нахоҳам кард, чи ҷои ин ки маъмур ба навиштани фармони қатли як муслим бошам ва ҳамвора эҳтиёҷ ба аҳзи имзо ва муҳри ҳукумат ба ҷамеи тахриротӣ худ бошам» [3,150]. Аз шунидани ин ҷавоб оташи ҳашму ғазаби Язид ба ҷӯш омада, амр кард, ки: «Рӯзона ҳазрати имомро ба пеши рӯи авом даҳ дара зачран ва тавбеҳан бизананд» [3,150].

Бо вуҷуди иҷрои ин аҳкоми золимонаи Язид Нуъмон ибни Собит маснади дарсу тадрис ва гӯшаи масҷидро бар қабули мансаб ва ихтиёротӣ давлатӣ тарҷеҳ медод. Ибни Қутайба - Абумуҳаммад Абдуллоҳ ибни Муслим ибни Қутайбаи Куфӣи Марвазии Диноварӣ (828-890) ва дигар уламо баронанд, ки: «Ин мунозаъа бар қабулияти уҳдаи қазо буд» [3,150]. Эҳтимол аст, ки Язид қабули мансаби қозигиро низ ба ибни Собит пешниҳод намуда бошанд, ки аз ҷониби ӯ рад гардида. Билоҳира, Язид баъди ин ҳама озору азияти золимонааш, даст аз Нуъмон ибни Собит кашид. Дар ривояте омада, ки имом Абуҳанифа (рх) аз дасти ҳукумати худкомаву ситампешаи он золим хиттаи Кӯфаро падруд гуфта, нияти зиёрати хонаи Худо намуда, то охири соли 754 дар он ҷо монд.

Ҳамин тавр, агар эҳтимоли сабаби напазируфтани ҳеч яке аз ихтиёротӣ ҳукумати бани Умайяро дар ғайри қонунӣ будани он, яъне ба воситаи шамшер ба қудрат расидан баҳо дода ва ҳатто дар шӯру ошӯбҳои зидди хилофати Уммавиён ширкати ибни Собитро низ зикр намоянд, чунончи Шоҳабдулазиз дар «Тухфа» ном асараш қайд менамояд, ки: «Абуҳанифа (рх) низ дар бағоят, ки аз тарафи Зайд ибни Алӣ дар аҳди бани Умайя ба вуқӯъ пайваста буд, ширкат дошт». Ҳамчунин, муаллифи «Номаи донишварон» Муҳиддин ибни Абдулвафо низ дурустии ин ақидаро таъйид мекунад (гирифта аз «Тухфату-л-амон фӣ сирати-н-Нуъмон» [3,146]. (Зайд ибни Алӣ- набераи имом Ҳусайн ибни Алӣ ибни Абитолиб соли 739 бар зидди халифаи Уммавиён – Ҳишом ибни Абдулмалик бо 15 ҳазор тарафдоронаш қиём намуд, ва дар он ба қатл расид). Вале ба ҷуз аз шаҳодати «Тухфа» ва «Номаи донишварон» дар ҳеч яке аз кутуби таърих дар ин бора зикре нарафтааст. Аз ин рӯ, дар сихатии ин ақида мо наметавонем комилан яқин кунем. Аммо ин нукта бояд зикр шавад, ки имом Абуҳанифа (рх) гарчанд дар қиёми Зайд ибни Алӣ мустақиман ширкат надошт, вале ҳукуматдории уммавиҳоро бар хилофи шариат маънидод карда, аз тахти хилофат поин овардани ин қавмро кори савоб шумориданд. Бояд афзуд, ки саромадони фақеҳони Хурсонӣ дар баробари Нуъмон ибни Собит (699-767), Заҳҳок ибни

Мазолин Ҳилолӣ (вафоташ соли 715), Рузбеҳ ё Додбеҳ ибни Ҷашнаш (720/27-760/63), Ҳабиби Аҷамӣ (вафоташ соли 734/78), Иброҳими Адҳам (вафоташ соли 777/83), Асбаён Сичистонӣ (а. VII) ва дигарон, ҷамъи ақоиди онҳо ба он далолат меод, ки бани Уммавия дар идораи Хилифат ҳуқуқи маънавию меросӣ надоранд. Ин ақидаи умумро ҷаҳонии араб ҳам, ба монанди Ибни Молик ҷонибдорӣ карданд.

Устод Шиблии Нуъмонӣ дар ин бобат чунин менигорад: «...ағлаби маншай ин ғалатфаҳмӣ ин аст, ки Абӯҳанифа бо ҳонадони набавия як ихлос ва ақидаи махсусро дошт, ҷунончи муддате дар дарси ғуҷозоти имом Боқир соҳиб (рх) тарбият ёфта буд. Ҷун асароти аҳли ташайюъ (шиа А.Х) то як муддате дар Кӯфа зиёда буд, ин воқеъот иттифоқе нисбат ба ҳазрати имом низ ин таваҳҳумтро тавлид намудааст ва илло тамоми шаҳодатномаҳои таърихӣ бар ҳилофи ин масъала аст» [3,184].

Муаллиф сабаби қатли Абӯҳанифаро – ақидаи ӯ дар бораи назарияи имоматӣ ва ҳилофатӣ донистааст, ки дарки ин маънӣ барои соҳибназарон саҳт нест. Ҳамин назария ҳамзамон боиси шухрату шони ӯ дар асрҳои баъдӣ гардид (хусусан барои қонунӣ гардонидани ҳокимияти сиёсии мардуми ғайри араб, аз ҷумла қабिलाҳои турку муғул).

Соли 750 м. ҳукумати исломӣ рангу тобиши дигарро ихтиёр намуд. Бо сардории Абумуслими Хурсонӣ (маволӣ), ҳонадони Уммавиён сарнагун гашта, Аббосиён ба ҳилофат расиданд. Нахустин халифаи Аббосиён – Абӯлаббоси Саффоҳ буд, ки ҷаҳор сол (750-754) зимоми ҳукуматро дар даст дошт ва баъди вафоти ӯ бародараш Ал-Мансур (754-775) ба тахт нишаст. Нуъмон ибни Собит аз рӯзи ба қудрат расидани Аббосиён нисбати салтанати онҳо хушбин набуд. Ҷунончи дар аҳди халифа Бел Аббос (Ас-Саффоҳ) Абӯҳанифа (рх) чунин изҳор намуда буд, ки: «Ин риҷол абадан қобилияти аъмоли салтанатро надоранд» [3,156].

Ба вижа дар аҳди салтанати мустабидонаи Мансур бар сабаби камзарфиятӣ, ҷабру зулм ва мазлумозории он ситампеша рӯзгори мардум табоҳ гашт. Шӯру ошӯбҳои мардумӣ сар то сари ҳилофатро фаро гирифта, ҳикояте аз рӯзгори талхи мардум қисса мекард. Тамоми аҳолӣ аз ҳукумати Аббосиён сардид ва маънос гардида буд. Ҷунончи, рӯзе Мансур аз Абдурахмон, ки рафиқи айёми хурдсолии ӯ буд, пурсид, ки: «Айёми салтанати маро ҷӣ тавр мебинӣ ва нисбат ба ҳукумати Марвония ҷӣ ҳаёл дорӣ?» Ба ҷавоб гуфт, ки: «Бароям ҳеҷ фарқе маълум намешавад» [3,152].

Ҳамин зулму ситам ва асорату тааддии Ҷаъфар (Ал-Мансур) буд, ки ҳатто имом Молик- Абӯабдуллоҳ Молик ибни Анас ибни Молик ибни Абӯомир ибни Амр ибни Ҳориси Асбаҳии Маданӣ (711-795) (рх) – пешвои мазҳаби молиқӣ фатво ба ҷанг кардан бо Мансур дода, навиштанд, ки «Мансур би-л-ҷабр аз мардум байъат гирифта, ҳилофат ҳаққи Муҳаммад Нафси Закийя аст» [3,154]. Бо ин ки Муҳаммад Нафси Закийя- Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ибни Ҳасан ибни Алӣ ибни Абитолиб, ки тарафдоронаш ба ӯ лақаби «Нафси Закийя»-ро дода буданд, як шахси ғайру шӯҷоъ ва аз илми ҳарб бархӯрдор буд, аммо баъд аз задухӯрди шадиде дар моҳи рамазони соли 145 ҳ. (ноябри 762 м.) кушта шуд. Ва аломати ҳилофаташро бародараш Иброҳим ибни Маймун бар душ гирифт ва ҷунон бар муқобили Мансур ба қиём пардохт, ки ҳатто ҳобу ҳаёло аз ӯ рабуда буд. Ҷунончи ривоят мекунад, ки Мансур аз зери сари ҳеш таҷро бардошта мегуфт: «Намедонам, ки бар ин таҷа дар отия Иброҳим сар ҳоҳад ниҳод ва ё ман ҳоҳам

гузошт». Ё ин ки ба канизи худ бобати ишқварзӣ мегуфт: «Ин кор фурсат аст, ҳоло он ки ман дар ин ҳолати маъюсии худам бад-ин хайёл афтодаам, ки оё сари ман ба назди Иброҳим афтода хоҳад буд ва ё сари Иброҳим ба пешгоҳам монда хоҳад шуд?» [3,154-155].

Ин ҷо зикри ин матлаб бад-ин хотир рафта, ки Абӯханифа (рх) дар ин муқовимату даргириҳо бешак тарафдори Иброҳим буд. Зеро, Иброҳим бо вучуди диловариву шуҷоати хеш як олими бисёр донишманд ва хайрхоҳи мардум буд. Таъбан майлони аҳолӣ ба сӯи хилофати ӯ буда, аз ҳар тараф садоҳои «лабайк» барои пуштибонии ӯ баланд буд. Гурӯҳҳои мазҳабӣ, хусусан, олимону фақеҳон тарафдори ӯ буданд. Вақте ки Иброҳим дар соли 762 алайҳи Мансур парчами муҳолифаташро барафрохт, Нуъмон ибни Собит низ дар ин маврид таъйиди дигар пешвоёни мазҳабиро фармуд. Ибни Собит агар чӣ дар қиёми Иброҳим алайҳи Мансур мустақиман ширкат наварзид, аммо аз ҳеҷ гуна дастгирии ӯ низ кӯтоҳӣ нанамудааст. Вале Иброҳим аз бетадбирии ҳудаф дар ҷанг бо Мансур шикаст хурда, дар Бохамро ном ҷое дар наздикии Кӯфа 15 ё 16 январи соли 763 ба қатл расид.

Таҳлили гуфтаҳои боло далели онанд, ки сабаби асосии ба зиндон кашидани Имоми Аъзам (рх) ин алайҳи ҳукумати Мансур сар боло кардани ӯ буд. Баъд аз ин ки Мансурро пирӯзӣ ба даст омад, дар садади бехканӣ ва хонахаробии ашхосе пардохт, ки онҳо дастгирӣ ва пуштибонии Иброҳимро намуда буданд. Масалан, Мавлоно Шиблии Нуъмонӣ дар «Тухфату-л-амон фӣ сирати-н-Нуъмон» мегӯяд: «Агарчи Мансур аз муддате ҳаёли куштани имомро дошт, чун баҳона надошт, бар қатлаш мувофиқ намегашт» [3,159]. Ва напазируфтани мансаби қозигӣ баҳонаи хубе барои ба зиндон кашидани имом ва қатли он ҳазрат гардид. Силсилаи маҳбусияти Имоми Аъзам (рх) бар адами напазируфтани мансаби қазо дар солҳои 763/64-767 ба вуқӯъ пайваست.

Бағдод, ки ба воситаи дорулхалифа шуданаш маркази улуми исломӣ гардида буд, муҳаддисину муҳаққиқин, фузалову уламо аз ҳар гӯшаву канори мамолики исломӣ озими Бағдод мешуданд. Чун шуҳрату шавкат ва илму тақвои Имоми Аъзам (рх) низ касби умумия дошт ва ин маҳбусият бар ноҳакии ӯ зиёдтар бар зухду тақвоаш афзуда, асароти маҳбубияти имом бештар дар дилҳои мардум пайдо гашт, ин ҳама боис барон шуд, ки Мансур кинае, ки аз вай ба дил дошт, рӯз то рӯз зиёд шуда, билохира, Абӯханифаро тавассути яке аз муқаррибони хеш, ки ӯро аз муддате ба назари Имоми Аъзам (рх) шахси диндору муътамад ҷилва дода буд, захири қотил нӯшонид.

Бояд гуф, ки рад шудани мансаби қозигӣ аз ҷониби имом Абӯханифа (рх) маънои онро надошт, ки ӯ лоиқи ин мансаб набуд. Ба ақидаи ин ҷониб, бобати рад шудани мансаби қозигӣ аз ҷониби Абӯханифа(рх) далели аз ҳама эътимодбахш суханони Муҳаммад (с) буданд: «Ҳар кӣ қозӣ мешавад, чунин азоберо мубтало мешавад, ба монанде, ки гулӯи ҳайвонеро бо корди кунд на бо корди бӯрро мебурида бошанд» [2,19-20]. Ин буд, ки имом Абӯханифа (рх) мегуфт: «Ман беҳтараш омадаам аз баҳр шино карда гузарам» [2,19-20].

Ҳамин тавр, имом Абӯханифа (рх), ки тавассути илму тақво бо камоли иродату матонати қавӣ, ситораи тамаддунро дар Ислом бештар ҷилову дурахшон намуда, шамъи шариатро ба андозае мунаввару шуълапош сохт ва бар асари нурафкании он дар ҷисми олами Ислом як руҳи тоза пайдо шуда, ба хоҳири тақво, мижа таҳ назадан дар назди амирони сифлапарвар ва истодагарӣ намудан дар муқобили ноадолатиҳои давр, яъне ҷабру зулм ва бедодгарии

хукумати худкомаи халифаҳои кавдону омилони ришватситон, пеш аз ҳама, ақидаи ӯ дар бораи назарияи имомат ва хилофат, бо фармони Мансури Аббосӣ ба қатл расонида шуд. Ин буд саранҷоми ҷароғи уммат.

*Абуҳанифа буд имоми босафо,
Он сирочи умматони Мустафо.*

Адабиёт

1. Аслонов Ҳ.З. Аз таърихи ташаккулёбии додгоҳҳои қозигӣ / Ҳ.З. Аслонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. – № 3/4. – С.89-93.
2. Лыкошин Н. Казии (народные судьи): Бытовой очерк оседлого населения Туркестана / Н. Лыкошин // Русский Туркестан: Сборник. – Т.1: Приложение к газете «Русский Туркестан». – Ташкент: Русский Туркестан, 1899. – С. 19-20.
3. Мавлоно Шиблии Нуъмонӣ. Тухфату-л-амон фӣ сирати-н-Нуъмон / Дар таҳия, таҳшия, муқобала ва тавзеҳоту луғоти Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. – Душанбе, 2009. – 627 с.
4. Ҳимматзода М. Зиндагӣ ва осори имом Абуҳанифа / М. Ҳимматзода. – Хучанд, 2004.

РАД ШУДАНИ МАНСАБИ ҚОЗИГӢ АЗ ҶОНИБИ ИМОМ АБУҲАНИФА

Дар мақолаи мазкур яке аз масоили хузнангезу домангустурдаи таърих, ки диққати аксари уламову фузало ва муаррихону муҳаққиқонро ба худ кашидааст, сабаби рад шудани мансаби қозигӣ аз ҷониби Имоми Аъзам Абуҳанифа (рх) ва ба банду зиндон кашидани ӯ аз тарафи ҳукумати худкомаи халифаи кавдону ситампеша – Ал-Мансури Аббосӣ дар асоси маъхазу сарчашмаҳои муътамади таърихӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Дар он сӣҳатии иштироки ибни Собит дар шӯру ошӯбҳои хилофати Уммавиён ва Аббосиён бо далелҳои тозаву эътимоднок таҳлил гардида, ҳатто аз ҷониби муаллиф сабаби ба зиндон афтидан ва қатли Абуҳанифа (рх) низ дар сар боло кардани ӯ алайҳи ҳукумати Мансур, қабл аз ҳама ақидаи ӯ дар бораи назарияи имомат ва хилофат хонда шудааст.

Муаллиф дар асоси сарчашмаҳои муътамади таърихӣ ба шарҳи сабаби напзируфтани ҳеч яке аз ихтиёроти ҳукумати бани Умайя аз ҷониби ибни Собит, ҳамчунин, хушбин набудани ӯ салтанати Аббосиёнро ба таври амиқ таҳлил намудааст. Чунончӣ дар аҳди халифа Бел Аббос (Ас-Саффоҳ) Абуҳанифа (рх) чунин изҳор намуда буд, ки: “Ин риҷол абадан қобилияти аъмоли салтанатро надоранд”.

Калидвожаҳо: *Имоми Аъзам Абуҳанифа (рх), мансаби қозигӣ, маъхазу сарчашмаҳои таърихӣ, Бағдод, халифати Умавиён ва Аббосиён, Ал-Мансур, Язид, Иброҳим.*

ОТКАЗ ОТ ДОЛЖНОСТИ СУДЬИ (КАЗЫ) СО СТОРОНЫ ИМОМА АБУХАНИФА

В данной статье на основе достоверных исторических источников рассматривается один из важных исторических событий в истории Ислама, который привлёк к себе внимание многих учёных историков - вопрос отказа от должности судьи (казы) со стороны Великого имама Абуханифа, предложенной

ему халифом (главой арабского халифата) Ал-Мансуром Аббоси, в результате чего имам лишается свободы и попадает в тюрьму.

В ней автор также на основе новых достоверных фактов раскрывает тайны участия ибн Собита в дворцовых интригах правящей династии Аммавидов и Аббасидов и причины заключения и его физического отстранения, что явилось его протестом против власти Мансура, в первую очередь разногласий по теории имамата и халифата.

Автор на основе достоверных исторических источников глубоко проанализировал причины неразглашения должностей правивших династий Аммавидов со стороны ибн Собита, а также его недоверие относительно правления Аббасидов. О правлении халифа Бел Аббас (Ас-Сафх) Абуханифа выразился таким образом: «Эти господа никогда не способны править государством»

Ключевые слова: Великий имам Абуханифа, должность судьи, исторические источники, Багдад, правление Аммавидов и Аббасидов, Ал-Мансур, Язид, Ибрахим.

THE REJECTION OF DOLJNOSTI JUDGE (KAZI) FROM THE IMAM ABUHANIFA

In this article, on the basis of reliable historical sources is considered one of the most important historical events in the history of Islam, which has attracted attention of many scientists historians - the question of refusal of doljnosti a judge (Kazi) from the sides of the Great Imam abuhanifa offered by the Caliph (the head of the Arab Caliphate) of al-Mansur Abbasi, with the result that the Imam loses his vaults and imprisoned.

The author also based on new credible evidence reveals the secrets of participation ibna Sobita Palace intrigues previsich Amavida dynasty and Abbasid Caliphate and the reasons for detention and his physical otstranenie that is his protest against the authority of Mansur, in the first place, his opinion on the theory of Imamate and Caliphate.

The author on the basis of reliable historical sources deep politioal the reasons for non-disclosure of the positions of the ruling dynasties Amavida from Ibn Sobit as well as his distrust of the Abbasid period. Since the reign of Caliph Bel Abbas (As-Safi) Abuhanifa expressed himself thus: "These gentlemen never able to rule the state»

Keywords: The Great Imam Abuhanifa, judges, historical sources, Baghdad, Board Amavida and Abbasid, al-Mansur, Yazid, Ibrahim.

Сведения об авторе: Аслонов Хошимджон Зиёмудинович – кандидат исторических наук, редактор отдела публикаций Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 918 34 66 40

Information about the author: Aslonov Hoshimjon Ziyomudinovich – candidate of History, editor of publications department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (992) 918 34 66 40.

УДК 1(091)+13+130/3

**ИСТОРИЧЕСКИЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ
МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ БИРУНИ**

Маджидов Д.Х.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Абу Рейхан Мухаммед ибн Ахмад ал-Бируни в качестве учёного энциклопедиста внёс огромный вклад в развитие различных направлений науки, в том числе философии. Хотя у мыслителя нет специального труда, который был бы посвящён именно философии, это вовсе не говорит о том, что у него нет философских идей. Анализируя дошедшие до нас труды мыслителя, можно выделить его философскую концепцию. Говоря о философских взглядах мыслителя, можно отметить, что Бируни в своих идеях был натуралистом. Прежде чем подробно и непосредственно анализировать натурфилософские взгляды мыслителя, необходимо рассмотреть исторические, биографические, социокультурные и идейные источники натурфилософских взглядов Бируни.

Абу Рейхан Бируни жил во времена политической нестабильности Мавераннахра и Хорасана, массового движения кочевых тюркских племен из Сибири, Монголии и современных западных территорий Китая в Среднюю Азию [8,136-138]. Розен, оценивая высокую научную ценность наследия Бируни, считал, что «Индия» Бируни не имеет равных себе среди научных работ Востока и Запада [12,3]. Несмотря на войны и противостояния его времени, он оставил для будущих поколений неоценимое по значению наследие, которое создало основу и условия для становления и развития различных направлений в науке.

Политическая нестабильность той эпохи, в которой жил мыслитель, оказала большое влияние на формирование его мировоззрения и научную деятельность. В его трудах отражена многогранность и многосторонность его способностей и навыков в различных сферах науки того времени. Следует отметить, что в становлении, развитии и формировании уровня его мировоззрения имелось несколько научных факторов, оказавших влияние на обоснование научных мыслей Бируни.

К этим факторам можно отнести появление больших городов, последующее развитие международной торговли, появление экономических, политических и культурных отношений между народами Востока и Запада, борьба между классами и различными слоями населения. Эти факторы оказали влияние не только на развитие мировоззрения и научной мысли Бируни, но и всей научной и творческой среды того времени [13,137].

Абу Рейхан Мухаммед ибн Ахмед ал – Бируни жил и творил во времена политической нестабильности почти всей Средней Азии. В VII-VIII вв. захват арабами Средней Азии считается временем длительной борьбы между феодалами и крестьянами [6,165].

Для арабов и Арабского халифата Средняя Азия являлась местом грабежей. Арабы, распространив и установив исламскую религию, уничтожили бесценные научно-культурные ценности народов Средней Азии, созданные ими в течение нескольких веков. Войны арабов и установление власти Арабского Халифата в Средней Азии привели к тому, что в результате были разрушены крупные

города, которые на протяжении длительного времени являлись центрами культуры. Самыми печальными последствиями разрушительных действий арабов в Мавераннахре был поджог и ликвидация культурных ценностей, достижений науки хорезмийской цивилизации, существовавшей здесь испокон веков. Она существовала наряду с другими ираноязычными культурными центрами в Центральной Азии, такими как согдийские, бактрийские, тохарские и др. Арабы не только уничтожали древние рукописи и книги, но и убивали носителей знаний, хранителей очагов хорезмийской культуры.

В первой половине IX века бразды правления государством в Средней Азии переходят в руки Саманидов и Хорезмшахов. В результате освобождения Средней Азии от иноземных захватчиков заново восстановилась экономика и культура, начал развиваться феодализм. Эпоху Саманидов можно отнести к периоду наибольшего развития феодализма.

При Саманидах действовали различные организации, одной из которых считалась организация феодальных дарений. Основной задачей организации феодальных дарений состояла в том, что она дарила земли или даже маленькие и большие города тому или иному феодалу. Организация феодальных дарений дарила народу *икта*. Икта была дарением, владелец которого мог подарить её [9,256]. Собственник икты считался владельцем дарственной земли. По сведениям Ал-Хорезми, собственник икта стал владельцем широких прав, и даже становился наследником [3,489].

С приходом тюрков-сельджуков форма «икта» постепенно ужесточилась, о чём пишет Низам аль – мулк в «Сиёсатнаме»: «Мукта, владеющим икта, надлежит знать, что по отношению к райяту у них нет иного приказа, кроме как собирать законную подать добрым способом. Когда же они это собрали, то и личное имущество, и жены, и дети райятов должны быть в безопасности, также их орудия труда и земельные участки, и у мукта не должно быть к ним доступа. А если райяты захотят, им в этом не препятствуют. Каждому *мукта*, который поступит иначе (т.е. окажет препятствие), пусть укоротят руки и икта его пусть отберут и накажут, чтобы дать пример другим. Им надлежит знать, что и земля, и крестьяне принадлежат султану, а *мукта* и правители поставлены над ними, как бы наместниками, дабы они с райятами вели себя подобно тому, как государь с другими, чтобы райяты были довольны, а они сами были бы избавлены от наказаний и пыток в загробной жизни» [10,106].

В результате противоборства между землевладельцами политика Саманидского государства относительно ослабла. С другой стороны, в эпоху Саманидов власть постепенно переходила из рук в руки от одного эмира к другому. В период правления старшего сына Нух-Абдумалика I (954-961) усиливались позиции тюркской гвардии, и почти все государственные дела переходили в их руки. Саманидский эмир даже не мог назначить в какое-нибудь министерство человека без разрешения тюркского полководца Алп-тегина. После многих сражений между полководцами Саманидов, произошедших в Балхе, Алп-тегин отправился в Газни и в 962 году взял там власть в свои руки.

Через несколько лет государство Саманидов полностью потерпело поражение, и определенная часть его территории отошла в ведение Газневидов, а другая часть в ведение Караханидов.

Период правления Саманидов считается временем наибольшего расцвета и развития науки, искусства и литературы таджикского народа. Среди поэтов,

которые служили при дворце, можно перечислить Абуабдуллаха Рудаки (858-941), Абулкасима Фирдоуси (934-1020), мудрейшего визира Абуфазла ал-Балами, Шахида Балхи, Абушакура Балхи, Дакики (ум. 977) и многих других, которые внесли свой вклад в упрочение и развитие жанров прозы и поэзии, оды и газели таджикско-персидской литературы. Почти все научные труды, которые сочиняли учёные и мыслители в то время, издавались на арабском языке. Основной причиной издания трудов учёных и мыслителей на арабском языке, возможно, заключается в захвате арабами большей части Средней Азии, их культурного доминирования и признания арабского языка научным языком. Издание научных произведений на родном языке в определенной мере сузило круг публикаций и представление произведений местных авторов. Но наряду с этим появилась другая тенденция - патриотическая. Она набирала темп, и постепенно получила поддержку у ирано-таджикских эмиров. Очень много мыслителей и учёных эпохи Саманидов своими выдающимися произведениями, в определенной мере принесли славу таджикскому народу. Прославленные из них: Ибн Кутайба (828-829), Абу Бакр Наршахи, Абу Машар Джафар ибн Мухаммад аль Балхи, Абу Наср Фараби (870-950), Абу Али ибн Сина (980-1037) и другие.

В результате разгрома государства Саманидов Газневидами и Караханидами многие учёные, поэты, мыслители вынуждены были покинуть страну, что повлияло и на жизнь Ибн Сины. Согласно различным источникам, Ибн Сина спасся бегством в Хорезм. Ситуация в Хорезме пока была спокойной для творчества, т. к. согласно данным Бируни, приведённым в «Памятниках минувших поколений», его население «относится к великому древу персидских народов» [1,15], и имело особое предрасположение к науке.

В этот беспокойный период Хорезм был защищён и согласно данным Макдиси, столица Хорезма - густонаселенный город Гургандж, был настолько тесным, что внутри его трудно было провести каналы [1,25]. В это время Гургандж был городом, в котором были очень развиты наука и культура.

В результате археологических исследований под руководством С.П. Толстова и Я.Г. Гулямова было установлено, что Хорезм в IV-I веках до н. э. был одной из величайших стран, в которой были развиты специальные сферы ремесленничества (в том числе гончарное дело), строительство и другие сферы. Как пишут исследователи, Хорезм имел тесные торговые отношения с Сирией, Египтом и странами причерноморского побережья.

Здесь же славилась «Академия Мамуна», которая считалась одним из знаменитых научных и культурных центров Средней Азии, в ней были сосредоточены такие видные учёные, как Абу Рейхан Бируни, Абу Сахл Масехи, Абу Наср Ираки и Абул – Хайр Хаммор. Поэтому Ибн Сина, вместе с другими учёными, вследствие политической нестабильности и падения Бухары, бежал в Хорезм. Ибн Сина также стал членом этого научно-культурного центра и был признан другими учёными. Как отмечал сам Ибн Сина, «...там мне назначили ежемесячное жалование, достаточное для такого человека, как я» [1,25].

Правитель Хорезма Мамун ибн Мухаммед (992-997) и его сторонники вмешивались в политические дела стран от Аральского моря до Поволжья, северных частей Кавказа и Русского Киева [4,28]. Отношения Хорезма с этими странами являются очень давними. Как утверждают, ещё в 329 г. до н. э. правитель Хорезма Фаразман, сообщил Александру Македонскому в Бактре

(Балх), что его страна непосредственно граничит с Колхидой и землями «амазонок» в северной части Кавказа [2,18].

Согласно данным некоторых историков Средней Азии в IX-X веках был завершён процесс становления феодальных городов [2,18]. Быстрое развитие мастерства, торговли, увеличение городских территорий с различных сторон в кратчайшие сроки, градостроительство Самарканда, Бухары, Мерва и других больших городов, таких как Хорезм, Гургендж и Кят, превратило их в важнейшие культурные центры Средней Азии. В свою очередь Хорезм считался одним из тех центров, в которых наука и культура достигли своего высочайшего развития.

По сведениям Бируни, звездочёты Хорезма (астрономы) с прежних времён «лучше знали эти созвездия, чем арабы», в то время как, по словам Бируни, знания арабов о небе (астрономии) сводились к навыкам и представлениям простого землепашца в каждом данном селении [2,20]. В подтверждение своих высказываний Бируни приводит хорезмские наименования знаков зодиака и напоминает о календаре Хорезмийцев, который свидетельствует о более раннем существовании астрономических знаний Хорезмийцев по сравнению с арабскими.

Открытия в области математики, достижения, имеющие ценность мирового масштаба (например, разработка алгебры Ал - Хоразми (от которой происходит понятие «алгоритм»), труды Мансур бин Ирак, Абу Рейхана Бируни, Абу Сахл Масехи и некоторые др.) свидетельствуют о высокой степени развития науки и культуры Хорезма.

Новообразованный центр Хорезма город Гургендж располагался в таком месте, где проходили важнейшие торговые пути из Мавераннахра (через Марв – Варахша - правой части берегов Амударьи), Хорасан (через Марв-левобережье Амударьи-Хазарасп), Месопотамия (через Нисо – Каракум-Змушхир). Путь пролегал из Гургенджа через Устюрт на Волгу и тянулся вдоль берегов Чёрного моря до Киевской Руси. Экономические, политические и культурные отношения Хорезма с различными странами Востока и Запада стали причиной того, что его центр - город Гургендж в кратчайшие сроки превратился в торгово-культурный центр.

Следует отметить, что большую часть населения Гургенджа, как и других городов, составляли ремесленники. Ещё в средние века определенная часть населения Хорезма владела различными профессиями. Часть из населённых пунктов даже называли по избранному ремеслу.

Наряду с ремесленниками, в окрестностях городов и селений Хорезма проживали также купцы, военные, священники, служители дворца, учёные и другие. Этнический состав городов Гургендж, Самарканд, Бухара, Мерв состоял из людей различных национальностей, таких, как таджики, персы, турки, индусы, арабы, армяне, грузины, русские, осетины, тибетцы, уйгуры и другие [4,32].

Последующее становление и развитие экономических, политических и культурных отношений, также формирование мастерства, искусства, военных отношений, система управления государством способствовали дальнейшему развитию различных сфер науки. На этой основе развивались такие науки, как медицина, химия, география, геодезия, астрономия, философия, история. Каждый правитель старался собрать в своём дворце учёных различных отраслей и тем самым пополнить дворцовую научную базу своего дворца и библиотеку.

Некоторые правители, которые приближали к дворцу людей науки, были очень мудры. Одним из таковых считался Кабус ибн Вушмагир, другим - Мамун ибн Мамун.

Уход из управления Гургенджа династии Хорезмшахов и приход к власти Мамунидов примерно в 995 году вынудило Бируни оставить на время свою родину.

Основателем династии Зияридов считался Мардович бини Зиёр Дайлами, который в молодости был одним из талантливейших полководцев эмира Афсора. В истории он остался как человек, который был искренним сторонником процветания Ирана, старался восстановить ушедшее в историю царство. Но через некоторое время Мардович был убит сторонниками турко-монголов. После смерти Мардовича на трон восседает его брат Захирудавла Абумансур Вушмагир (935-967). Через некоторое время, после нападения Оли Бувайха (914-1023), его правление ослабевает, и после его смерти трон занимает его сын Бесутун, позже трон переходит к его младшему сыну Абдулхасану Шамсулмаали Кобусу бин Вушмагиру. Мухаммад Авфи по поводу просвещённости и мудрости Шамсулмаали Кобуса отмечал: «Эмир Кобус был рекой благоденствия... и каждый, кто читал его трактат «Камол-ул-балог», были осведомлены его запредельной мудростью» [5,6]. Мамун ибн Мамун заявил Бируни, что «наука – это такое окружение, которое дорого стоит, и его цена выше всего и ничто не сравнится с ней» [4,32].

Позже, в период правления Абу Аббаса Мамуна ибн Мамуна (1009-1017) Бируни, на короткое время, возвратившись в Хорезм, был призван во дворец Мамунидов, как учёный и политик. В этот период в Мавераннахре властвовала династия Караханидов. В 1017 году Махмуд Газневи захватывает Хорезм, убирает со сцены династию Мамунидов и присоединяет Хорезм в состав своего государства.

В пору зрелости Бируни политическая обстановка в Хорезме стала ухудшаться, но несмотря на эти факты, в Хорезме наблюдалось культурное, нравственное, политическое и экономическое развитие. Исторические и археологические находки свидетельствуют о том, что X век считается временем наибольшего развития экономических отношений. Быстрое развитие экономики дало возможность для быстрого роста больших и малых городов в Хорезме.

Наряду с градостроительством Хорезма в окрестных городах развилось гончарное мастерство и орнамент. Гончары мастерили большие и маленькие кувшины, используемые населением. Постепенное строительство городов свидетельствует о развитии экономической системы и устойчивости экономических отношений Хорезма с соседними странами. Согласно сведениям арабского историка Табари, во время захвата Средней Азии арабами Хорезм управлялся братом Хорезмшаха Хурзадом (Хурразод), который, воспользовавшись поддержкой своих сторонников, ограничил полномочия законного правителя и подчинил его себе. Хорезмшах, установив близкие отношения с Кутайбой, предложил ему выступить против своего народа. Арабы вошли в Хазарасп. Кутайба, захватив в плен Хурзада, заключив соглашение с хорезмшахом, потребовал у него 10000 голов скота. Также они казнили 4000 пленных из числа мятежников во главе с Хурзадом. [11,226].

По сведениям Балазури, сразу после ухода арабских войск, хорезмийцы выступили против предателя - царя и убили его, что явилось, как утверждают Бируни и Ибн ал Асир, причиной возвращения на эту землю Кутайбы [11,226] .

В свою очередь, Махмуд Газневи собрал у себя во дворце в Газне (нынешний Афганистан) учёных, мыслителей и поэтов. Среди этих избранных представителей был и Бируни. Махмуд Газневи очень ценил учёных и почтенных лиц дворца, но в то же время он оказывал на них давление.

В становлении, развитии и научной и философской мысли этого периода огромную роль играли такие общественно-политические движения, как движение карматов, зиндиков, мутазилитов и т. д., с которыми по указанию Аббасидов, Султан Махмуд вёл ожесточенные войны под лозунгом «газават» - борьбу с «неверными». Таким образом, была уничтожена в 407 году от хиджры хорезмийская культура [8, 144].

Анализируя исторические и социокультурные условия развития мировоззренческих взглядов Бируни, можно заключить, что Абу Рейхан Бируни жил и творил в эпоху, которую некоторые исследователи называли «эпохой лихорадки» [7,146], или, по словам французского исследователя Адама Меца, «Ренессансом на мусульманской почве в странах Востока». Своими достойными научными достижениями мыслителю удалось найти путь во дворец хорезмшаха и заслужить особое уважение среди учёных и особенно - визирей дворца, которые сыграли огромную роль в развитии научного потенциала эпохи.

Литература

1. Абуали ибн Сина. Сочинения. Том 1. - Душанбе, 2005.- 959 с.
2. Булгаков П.Г. Жизнь и труды Бируни. – Ташкент: Фан, 1972. – 430 с.
3. Гафуров Б. Таджики. Ч.1. – Душанбе, 1970. – 658 с.
4. Гулямов Я. Г. Эпоха Абу Рейхана Бируни. / Бируни и гуманитарные науки. – Ташкент, 1972. - 175 с.
5. Девонакулов А. «Осор-ул-бокия»-и Абурайхон Берунӣ // Абурайхон Берунӣ «Осор-ул-бокия». – Душанбе, 1990. – 430 с.
6. Джонбобоев С. Абу Райхан Беруни//История таджикской философии (с древнейших времен до XV вв.). – Душанбе, 2012. – 790 с.
7. Додихудоева Л. Дирӯз, имрӯз, фардо. -Худжанд, 2003.
8. Наср Сайид Хусейн. Назари мутафаккирони исломӣ дар бораи табиат(Взгляд исламских мыслителей о природе) (на фарси). –Техрон, 1366. – 210 с
9. Петрушевский И.П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII-XIV веков. М.-Л., 1960. – 494 с.
10. Сиёсатнома (Книга о правлении везиров, Столетие Низам – ал – мулька. Перевод, введение и изучение памятника, и примечание профессора Б. Н. Заходера). - М – Л., 1949. – 380 с.
11. Толстов С.П. По следам древней хорезмийской цивилизации. Изд-во АН СССР. - М-Л., 1948. – 328 с.
12. Толстов С.П. Бируни и его время // Бируни: Сборник. – М.: АН СССР, 1950.
13. Философия натуралистов. История таджикской философии (с древнейших времен до XV вв.). Т.2. – Душанбе, 2012. – 786 с.

ИСТОРИЧЕСКИЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ БИРУНИ

В данной статье речь идёт об исторических и социокультурных условиях развития мировоззренческих взглядов Бируни.

По мнению автора статьи, Бируни жил во времена политической нестабильности Маверенахра и Хорасана. Политический хаос того времени непосредственно влиял на формирование мировоззренческих взглядов Бируни. В его трудах отражена многогранность и многосторонность его способностей и навыков в различных сферах науки того времени. Следует отметить, что в становлении, развитии и формировании уровня его мировоззрения имелось несколько научных факторов, оказавших влияние на обоснование научных мыслей Бируни.

К вышеперечисленным факторам, по мнению автора, можно отнести появление больших городов, последующее развитие международной торговли, появление экономических, политических и культурных отношений между народами Востока и Запада, борьба между классами и различными слоями населения. Эти факторы оказали влияние не только на развитие мировоззрения и научной мысли Бируни, но и всей научной и творческой среды того времени. Мыслитель жил и творил во времена политической нестабильности не только в Маверенахре и Хорасане, но и почти во всей Средней Азии. В VII-VIII вв. захват арабами Средней Азии считается временем длительной борьбы между феодалами и крестьянами. Хотя в те времена политическая атмосфера была нестабильна, тем не менее это не повлияло на развитие различных отраслей научного знания.

Отмечается, что открытия в области математики, достижения, имеющие ценность мирового масштаба (например, разработка алгебры Ал - Хоразми (от которой происходит понятие «алгоритм»), труды Мансур бин Ирак, Абу Рейхана Бируни, Абу Сахл Масехи и некоторые др.) свидетельствуют о высокой степени развития науки и культуры Хорезма того времени.

Ключевые слова: Бируни, натурфилософия, движения, пространство, время, политическое обстоятельство, культурное положение, Академия Мамуна, Государство Саманидов, Хорезм.

ШАРОИТИ ТАЪРИХӢ ВА ИҚТИМОӢЮ ФАРӢАНГИИ ТАШАККУЛИ ЧАӢОНБИНИИ БЕРУНӢ

Дар мақолаи мазкур сухан атрофи шароити таърихӣ ва иқтимоӣ фарҳангии ташаккули ҷаҳонбинии Абурайҳон Берунӣ меравад.

Ба андешаи муаллифи мақола, Беруни дар даврони аз лиҳози вазъи сиёси ноороми Мовароунаҳр ва Хуросон умр ба сар бурдааст. Авзои аз лиҳози сиёси ноороми замон ба афкор ва ҷаҳонбинии фалсафии Беруни таъсири бевоситаи худро гузоштааст. Дар осор ва эҷоди мутафаккир гуногунрангии афкор ва малака нисбат ба самтҳои гуногуни илми замонаш таҷассум ёфтааст. Лозим ба ёдоварист, ки дар ташаккул ва шаклгирии ҷаҳонбини ва афкори илмии мутафаккир таъсири омилҳои гуногунро мушоҳида намудан мумкин аст.

Ба омилҳои мазкур, ба андешаи муаллиф, метавон бунёди шаҳрҳои калон, ташаккули савдои байналхалқи, бавучудоии муносиботи иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, миёни мардумони Шарқ ва Ғарб, муборизаи миёни синфу табақаҳои гуногуни ҷомеа ро дохил намуд. Ин омилҳо на танҳо ба афкор ва ҷаҳонбинии Беруни, балки ба афкор ва ҷаҳонбинии тамоми равшанфикрони ин даврон таъсири ҳешро гузоштааст. Мутафаккир дар даврони аз лиҳози вазъи сиёсӣ

ноороми на танҳо Мовароунахр ва Хуросон, балки дар даврони nobасомонии тамоми Осиёи Миёна зиндаги намудааст. Дар асрҳои VII-VIII арабҳо Осиёи Миёнаро забт намуданд. Замони забтқории арабҳо ба даврони муборизаи ғулобии деҳқонон ва феодалон рост меомад. Новобаста аз овзони ноустувори сиёсӣ соҳаҳои ғуногуни илм дар Осиёи Миёна хеле тарақи карданд.

Қайд гардидааст, ки кашфиётҳо дар самти математика, дастовардҳои, ки арзиши баланди ҷаҳони доранд (масалан, коркарди алгебра аз ҷониби ал-Хоразми, ки ба мафҳуми алгоритм асос гузошт), осори Мансур бини Ироқ, Абурайхон Берунӣ, Абусаҳл Масеҳӣ ва ҷанде дигарон) аз рушди босуботи илм ва фарҳанги Хоразми ҳамон давра дарак медиҳад.

Калидвожаҳо: Берунӣ, фалсафаи табиат, ҳаракат, фазо, вақт, авзони сиёсӣ, шароити фарҳангӣ, Академияи Мамун. Давлати Сомониён, Хоразм.

HISTORICAL AND SOCIO-CULTURAL CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF BIRUNI'S WORLDVIEW

The article considers the historical and socio-cultural conditions of the development of worldview Biruni. We know that the philosopher lived in times of political instability Maverannahr and Khorasan. Political chaos of the time directly influenced the formation of worldview Biruni. His works reflect the versatility and versatility of his abilities and skills in various fields of science at the time. It should be noted that in the formation, development and formation of the level of his worldview, there were several scientific factors that influenced the rationale for the scientific thoughts of Biruni.

These factors include the emergence of large cities, the subsequent development of international trade, the emergence of economic, political and cultural relations between the peoples of the East and West, the struggle between classes and different segments of the population. These factors had an impact not only on the development of worldview and scientific thought Biruni, but also the entire scientific and creative environment of the time. Thinker lived and created in times of political instability not only in Maverannahr and Khorasan, but in almost all of Central Asia. In the VII-VIII centuries the Arab occupation of Central Asia is considered a time of long struggle between feudal lords and peasants. Although the political atmosphere was unstable at that time, it did not affect the development of various branches of scientific knowledge. Discoveries in the field of mathematics, achievements that have a global value (for example, the development of al-Kharezmi algebra (from which the concept of "algorithm" comes), the works of Mansur bin Iraq, Abu Reihan Biruni, Abu Sahl Masehi, etc.) indicate a high degree of development of science and culture of Kharezmi at that time.

Keywords: Biruni, natural philosophy, movement, space, time, political circumstance, cultural provision, the Academy of Mamun, of the Samanid State, Kharezmi.

Сведения об авторе: Маджидов Диловар Хафизович – кандидат философских наук, заведующий кафедрой философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 938123729, E-mail: dilovar8181@bk.ru

Information about the author: Majidov Dilovar Hafizovich – candidate of Philosophy, head of the department of Philosophy and Politology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 938123729, E-mail: dilovar8181@bk.ru

*Карамхудоев Ш.Х.***Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Таълимоти исмоилия ва тасаввуф вобаста ба ниёзҳои давр ва талаботи ақидавии пайравонашон бо ҳамдигар наздик гардиданд. Пайванди исмоилия бо тасаввуф пас аз шикасти давлати Аламут хело шиддат гирифт. Дар қарни XIII муғулон бо камоли ваҳшоният ба фатҳи сарзамини Эрон шурӯъ намуданд. Ҳучуми муғулҳо як балои азиме буд бар сари мардуми мусулмон, зеро ҳар касу ҳар чизе, ки дар сари роҳашон меомад, қатлу ғорат мекарданд. Аз ин балои муғул ҷамоати низориён, ки дар қалъаи Аламут ва дигар қалъаҳои гирду атрофи он мутамарказ буданд, дар амон намонданд. Муғулон ин қалъаҳоро вайрон намуда, низориёнро қатли ом намуданд. Чуноне ки дар боло қайд гардид, соли 1256 давлати исмоилии низорӣ суқут ёфт. Худованди охирини Алмут ва бистухафтумин имоми низорӣ дар Муғулистон ба қатл расид [1, 255]. Низориёне, ки аз балои муғул амон ёфтанд, худуди тақияро пеш гирифтанд. Аз ин пас робитаи исмоилия бо тасаввуф суръати бештаре гирифт. Ҳатто ақида аст, ки имоми низорӣ Шамсуддини Муҳаммад ва ҷонишинони баъдии ӯ пинҳонӣ ба сурати пир мезистанд ва пайравонаш низ ба худ унвони мурид, ки хоси тасаввуф аст, мениҳоданд [1, 466]. Бино бар ин, донишмандон дар таҳқиқи ин ё он рисола, ки марбут ба ин давра аст, ба душворӣ мувоҷеҳ мешаванд. Зеро исмоилия ва тасаввуф чунон бо ҳам омехтанд, ки исбот намудани он, ки рисола маҳсули қалами як нависандаи исмоилӣ аст, ки таҳти таъсири сӯфия қарор гирифта, «ё офаридаи як муҳити суфиёнаи саршор аз андешаҳои исмоилӣ» [1, 466], душвор аст. Бино бар ин, донишманди Эронӣ Қ. Ҳумоӣ таълимоти исмоилия ва тасаввуфро бо ҳам қиёс намуда, барҳақ қайд намудааст: «Нигорандаро гоҳе ин нуқта ба назар мерасад, ки рӯҳи тасаввуфи ҳақиқӣ (на он тасаввуфе, ки дастовези мутасаввифаи мутаохир шудааст ва ба қавли Мавлавӣ: «зоғони дағалафрӯхта бонги зоғони сафедро омӯхтанд») ба асли таълимоти исмоилия, ки эҳтиёҷи башар ба муаллим бошад, чандон бегона ва носозгор нест. Ва агар хуб диққат кунем суфии ҳақиқӣ ва ботинӣ ҳарду аз як сарчашма об гирифта ва ҳар ду аз як соғар бода нӯшидаанд» [5, 393].

Аввалин шахсе, ки баъд аз суқути Аламут истилоҳоти тасаввуфро барои баёни ақидаи мазҳабии худ истифода бурд, ин Низории Қаҳистонӣ (соли вафоташ 1320) буд, ки тарзи баёни ӯ барои шоирони низории Эрон, Афғонистон ва Осиёи Миёнаи минбаъд сармашки қор гардид [1, 257]. Аммо ин пайванд бо тасаввуф ва истифода аз истилоҳоти онҳо аз тарафи исмоилиён на яку якбора ба вучуд омад, балки ҳанӯз дар даврони пеш аз барҳам хӯрдани давлати Аламут аз тарафи донишмандони исмоилия ба як анъана даромада буд. Аз ҷумла, Насириддини Тӯсӣ хангоми дар қалъаи Аламут зиндагӣ карданааш дар китобҳои исмоилии худ аз истилоҳоти сӯфиёна фаровон истифода менамуд. Рисолаи «Сайру сулук»-и ӯ [8], ки маҳсули замони зиндагиаш дар Аламут аст, саршор аз истилоҳоти сӯфиёна мебошад. Аммо бояд қайд кард, ки ин истилоҳотро исмоилиён аз тасаввуф нагирифтаанд, балки ҳанӯз имоми шиён Ҷаъфари Содик

чунин истилохотро истифода бурда, дар давраи Фотимиён намояндагони исмоилия дар навиштаҳояшон аз онҳо истифода мебурданд [6, 102]. Инчунин хангоми эълони қиёмат дар Аламут аз тарафи имоми бистусеюми исмоилиён – Ало Зикриуссалом барои пайванди тасаввуф ва исмоилия заминаи созгоре фароҳам омад [2, 408].

Ҳарчанд дар давраи баъд аз Аламут, дақиқтараш аз имом Шамсуддини Муҳаммад (1256) ва ҷонишинони ӯ имомони исмоилия чун шайхон ва пирони сӯфӣ умр ба сар мебурданд, аммо дар назди пайравони худ ҳаргиз чун пир ё шайхи муқаррарӣ, ки аз тарафи мурид интиҳоб мешуд, набуда, балки чун нури Худо дар рӯи замин ба ҳисоб мерафт. «Имоми низорӣ хеле беш аз як пир ё муршиди сӯфӣ буд, зеро пир ё муршид яке аз миёни теъдоди зиёде чунин пешво ва раҳнамое дар ҳар замон буд. Ва ҳол он ки барои исмоилиён имом фарди ҷаҳони воҳиде буд, ки дар шахси ӯ тамоми воқеияти ҳастӣ ҳулоса шуда буд; ҷаҳони сағири комиле буд, ки як роҳнамои кӯчактар наметавонист ҷойгузини ӯ шавад» [1. 264-265]. Он сифатҳое, ки дар давраи кашф мутафаккирони исмоилӣ ба имомони худ нисбат медоданд, дар ин давр ба пири худ низ чунин сифатҳоро лоиқ медонистанд. Аммо тарзи баёни онҳо аз пешгузаштагонашон ба кулӣ фарқ мекард. Зеро тарзи пештараи баёни матлаб хатари бузургеро барои ҷони онҳо ва ҳаммаслаконаш эҷод мекард. Бино бар ин, аз рӯи зарурат барои баёни ақидаи худ онҳо забони суфиёнаро ба қор мебурданд, то аз рақибони динӣ-сиёсиашон дар амон бошанд. Шоирони исмоилӣ дар ин давра низ имом (пир) - ашӯро дар ашӯрашон васф менамуданд ва барои шинохти ӯ даъват ба амал меоварданд, аммо сухани онҳо танҳо ба гурӯҳи маҳдуди мардум, ки ҳамкешонашон буданд, нигаронида шуда буд. Масалан, Низории Қаҳистонӣ зарурати мавҷуд будани як раҳнамои илоҳӣ дар ҳар даврро дар он дидааст, ки чун замон тағйир меёбад, ниёзҳои мардум низ дигар мешаванд. Бино бар ин, дар ҳар давр бояд пешвояк бошад, то мардумро мувофиқи талаботи замон ҳидоят намояд. Низорӣ ин ақидаи худро бо забони сӯфиёна чунин баён кардааст:

Шоҳиди мо бо ту дам дар ниқоби дигар аст,

З-он, ки ҳукми тоза дар ҳар инқилоби дигар аст.

Баъзиҳо мин баъз* қоим Бутуробе дигар аст,

Иттисоли сармадиро инфисоле ҳаст? Нест [6, 108-109].

Исмоилия пас аз сукути давлати Аламут бо як фарҳанги бойи худ вориди тасаввуф шуд. Агар фарҳанги исмоилия хангоми пайванд бо тасаввуф дар нисбати тасаввуф заифтар мебуд, бешубҳа, исмоилия баъди чунин омезиш - синтез маҳв мешуд ва дуҷумбора эҳё намегардид. Аз таҳқиқоти донишмандон бармеояд, ки баръакс, исмоилия дар тасаввуф таъсири муҳиме гузоштааст. Ҳонри Корбин дар ин маврид чунин навиштааст: «Таъсири кеши исмоилия бар тасаввуф ва маънавиятгарои эронӣ ба таври кулӣ мусталзими навъи вобастагӣ ва қаробатҳои бунёдӣ аст, ки равшании тозае бар масъалаи маъно ва ҳатто сарчашмаҳои тасаввуф меандозад» [6, 108-109]. Исмоилиён тасаввуфро чун паноҳгоҳе барои андешаҳои динӣ-фалсафии худ истифода мебурданд. Бинобар ин онҳо ба зоҳир шеваи зиндагии сӯфиёнаро ихтиёр намуданд [2, 466]. Шайхону мутафаккирони суфӣ бошанд, мисли исмоилиён ба таъвил таъя намуданд ва он афқору андешае, ки бештар ба исмоилиён мансуб буд, истифода карданд [2, 466].

* Ишора ба ояти 33-34, сураи Оли Имрон

Бояд қайд кард, ки донишманди тоҷик, муҳаққиқи исмоилия - Х. Додихудоев низ таъсири таъвилгароии исмоилияро бар тасаввуф арз мекунад, ки «таъвили исмоилия дар ташаккулёбии таълимоти фалсафии онҳо роли калон бозида, ба инкишофи минбаъдаи озодандешӣ дар мамлакатҳои Шарқи Наздик ва Миёна таъсири муайяне гузоштааст. Ин таъсир махсусан дар тасаввуф намоён аст, ки дар ин рамз нақши муҳим мебозад» [3, 99]. Ҳарчанд дар ин давра исмоилия ва тасаввуф бо ҳам омезиш ёфта бошанд ҳам, аммо тафовути аслии байни таълимоташон боқӣ монд: дар маркази таълимоти исмоилиёни сӯфишуда чун анъана имом меистод (ҳарчанд имомашон ба сурати шайх ё пири сӯфӣ даромада буд). Дар ин давра низ исмоилиён ўро чун ҳақиқати кайҳонӣ ва асоси бунёди олам ҳисоб мекарданд. Пири сӯфиён бошад, чунон ки маълум аст, интиҳобӣ буд ва ҳар кас метавонист ба иродаи худ пире интиҳоб намояд. Низории Қаҳистонӣ, ки намояндаи барҷастаи исмоилия дар ин давр аст, тафовути тасаввуф ва исмоилияро чунин тасвир намудааст:

Сӯфиён ҳамроҳи мо бошанду мо наъмулбадал,
Мо ба мансуси имом, эшон ба ҳукми ихтиёр.
Аз Низорӣ бишнава ин танбех, то эмин шавӣ,
Бар паи таълим рав таслим шав мардонавор [6, 109].

Масъалаҳои асосие, ки ақидаҳои тасаввуф ва исмоилияро бо ҳам пайваست мекунад, чуноне ки дар боло низ қайд шуд, ин пеш аз ҳама барои шариат зоҳиру ботин ва барои Қуръон таъвилро қоиладарӣ намояндагони тасаввуф мебошад. Маълум аст, ки таълимоти исмоилияро ин ақида чун андешаи бунёдӣ аз оғози пайдоиши он ҳамроҳӣ мекард. Ба андешаи А. Заринкуб, «...сӯфия мисли ботиния ва ихвон-ус-сафо дар бисёр маврид ба таъвил тамассук чустанд ва машраби онҳо дар ин боб машҳур аст. Аз қудамии сӯфия чун Шох Кирмонӣ, Абӯбакр Воситӣ, Шиблӣ ва дигарон таъвилҳое дар боби оёти Қуръон нақл шудааст. Чунон ки дар «Асрор-ал-тавҳид» муқаррар ба таъвил қардани Шайх Абӯсаид аз оёти қуръонӣ ишораҳо омадааст. Ҳамчунин дар тафсири Саҳл бинни Абдуллоҳи Тастарӣ аз маонии ботинии Қуръон сухан рафтааст...» [4, 122]. Масъалаи дигаре, ки умумияти андешаҳои ин ду ҷараёни исломиро бо ҳам нишон медиҳад, ин ниёзмандии инсон ба вучуди раҳбари рӯҳонӣ мебошад, ки маҳаки асосии таълимоти намояндагони ҳар ду равия ғарбидар аст. Ҳарчанд тафовут байни раҳбари рӯҳонии исмоилиён, ки чун шахси воҳиди кайҳонӣ ба ҳисоб меравад ва пири сӯфиён, ки интиҳобаш ба ихтиёр ва иродаи пайравонаш аст, зиёд бошад ҳам, аммо бо он мақому мартаба ва он сифате, ки дар таълимоти баъзе аз намояндагони тасаввуф ба пир нисбат медиҳанд, ўро дар қатори имоми исмоилиён гузоштан мумкин аст. Таълимот оид ба олами сағир (микрокосм) ва олами кабир (макрокосм), ки дар он одам чун олами сағир таҷассумкунандаи олами кабир – ҷаҳони офариниш баромад мекунад, низ андешаҳои исмоилия ва тасаввуфро бо ҳам омезиш медиҳад. Зеро чунин таълимот дар асрҳои миёна ба таври муфассал танҳо дар китобҳои ҷамъияти «Ихвон-ус-сафо», исмоилия ва тасаввуф баён шудааст [7, 12].

Масъалаҳои асосие, ки умумияти таълимоти исмоилия ва тасаввуфро нишон медиҳанд, инҳо: мақоми раҳнамои рӯҳонӣ дар зиндагии инсон; шариатро иборат аз зоҳиру ботин доништан ва барои Қуръон таъвилро қоиладарӣ шудан аст.

Исмоилия ва тасаввуф бо фарҳанги гаронмояи худ чи дар фарҳанги исломӣ ва чи ҷаҳонӣ мақоми махсусро соҳиб мебошанд.

Адабиёт

1. Дафтарӣ Ф. Мухтасаре дар таърихи исмоилия. /Ф. Дафтарӣ. Мухтасаре дар таърихи исмоилия –Душанбе, 2003. -367 с.
2. Дафтарӣ Ф. Исмоилиён: таърих ва ақоид./Ф.Дафтарӣ. Исмоилиён: таърих ва ақоид - М., 1999.- 816 с.
3. Додихудоев Х. Исмоилия ва озодандешии Шарқ./Х.Додихудоев. Исмоилия ва озодандешии Шарқ - Душанбе, 1989.- 283 с.
4. Зарринкуб А. Аз мероси сӯфия./А.Зарринкуб. Аз мероси сӯфия - Техрон, 1369. – 227 с.
5. Носири Хусрав: Дирӯз, имрӯз, фардо. –Хучанд, 2005.-682 с.
6. Ҷамол Н. Бақои баъд аз муғул. /Н.Ҷамол. Бақои баъд аз муғул –Техрон, 1382.- 207 с.
7. Турсунов А. Человек и мироздание./А.Турсунов. Человек и мироздание - М., 1986.- 205 с.
8. Тӯсӣ Насируддин. Сайру сулук. / Насируддин Тӯсӣ. Сайру сулук. - Лондон, 1998.-121 с.

МАСЪАЛАИ ТАШАККУЛИ ЗАМИНАҲО БАРОИ ҲАМОҲАНГИИ АНДЕШАҲОИ ИСМОИЛИЯ ВА ТАСАВВУФ

Дар мақола омадааст, ки таълимоти исмоилия ва тасаввуф вобаста ба талаботҳои иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа бо ҳам наздик шудаанд.

Ба андешаи муаллиф наздикшавии исмоилия ва тасаввуф баъди инқирози давлати Аламут бо суръати бештар амалӣ мегардид. Дар асри XIII муғулҳо ба таври ваҳшиёнат сарзамини Эронро ишғол намуданд. Хучуми муғул барои мардуми мусулмон даҳшати бемисл буд. Ҳар он чизе, ки дар роҳи муғулҳо дучор мешуд, вайрону ғорат мекарданд.

Муаллиф зикр намудааст, ки аз ин ҳаводис ҷомеаи низориён низ дар канор намонд, муғулҳо қалъаҳои низориёноро вайрон намуда, пайравони исмоилияро қатлу ғорат мекарданд. Низориёне, ки аз хучуми муғул дар амон монданд аз рӯи тақия зиндагонӣ мекарданд. Алоқа байни исмоилиён ва сӯфиён беш аз пеш зиёд мегардид.

Муаллифи мақола қайд мекунад, ки андешае вучуд дорад, ки имоми низориён – Шамсуддин Муҳаммад ва ҷонишинони ӯ ба таври махфӣ монанди шайхон ва пирон суфӣ зиндагонӣ мекарданд. Пайравони онҳо низ монанди пайравони тасаввуф худро мурид мегуфтанд. Алоқаи исмоилия ва тасаввуф, ба андешаи муаллиф, ба таври тасодуф сурат нагирифт. Ҳанӯз то аз байнравии давлати Аламут донишмандони исмоилия ба таври анъана аз истилоҳоти тасаввуф фаровон истифода мекарданд. Масаланд, Насириддини Тӯсӣ дар китобҳои исмоилии худ аз истилоҳоти тасаввуфӣ хело зиёд истифода кардааст.

Дар ҳулосаи мақола қайд гардидааст, ки исмоилия баъди инқирози давлати Аламут бо фарҳанги ғании худ пайваст гардид. Агар фарҳанги исмоилия ҳангоми пайваст бо тасаввуф дар нисбати он заифтар мебуд дар таркиби он маҳв мегардид ва дигар ҳамчун мактаби алоҳида эҳё намешуд.

Калидвожаҳо: исмоилия, тасаввуф, Аламут, Тӯсӣ, олами сагир, олами кабир, маърифат, фарҳанг, дин, фалсафа.

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ОСНОВЫ ДЛЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ИСМАИЛИЗМА И СУФИЗМА

В статье говорится, что учения исмаилизма и суфизма в зависимости от социальных и политических потребностей общества сблизились друг с другом.

По мнению автора, сближение исмаилизма и суфизма после распада исмаилитского государства Аламута стало происходить более интенсивно. В XIII в. монголы варварски начали завоевывать иранскую землю. Нападение монголов для мусульманского народа оказалось сокрушительным. Все, что попадалось на пути монголов, было уничтожено и разграблено.

По мнению автора, Низаритское общество тоже не осталось в стороне. Они разрушили низаритские крепости и произвели массовое уничтожение последователей исмаилизма. Низариты, которые спаслись от монгольского нашествия, начали жить под такийя (скрывание идей), и связь между исмаилитами и суфиями начала укрепляться все больше и больше.

Далее автор подчеркивает, что существует мнение, что низаритский имам Шамсиддин Мухаммад и его наследники втайне жили подобно суфийским шейхам и пирам, и их последователи тоже называли себя мюридами, что характерно для суфизма. По этой причине ученые в ходе исследования того или иного трактата, написанного в этот период, сталкиваются с трудностями, ибо учения исмаилизма и суфизма настолько связаны, что трудно определить: подобный трактат написан исмаилитским писателем, который находился под влиянием суфизма или же это суфийское произведение, наполненное исмаилитскими идеями. Соединение исмаилизма с суфизмом произошло не случайно. Еще до распада государства Аламута исмаилитские ученые традиционно использовали суфийские термины. Например, Насириддин Туси во время проживания в аламутской крепости в своих исмаилитских книгах употреблял большое количество суфийских терминов.

Подводя итоги, автор подчёркивает, что исмаилизм после распада аламутского государства соединился с суфизмом со своими богатыми традициями. Если исмаилитская культура во время соединения с суфизмом была бы слабее суфийской, то после такого синтеза он, несомненно, растворился бы в последней и больше не мог бы возродиться как отдельная секта.

Ключевые слова: *исмаилизм, суфизм, Аламут, Туси, микрокосм, макрокосм, познание, культура, религия, философия.*

THE PROBLEM OF FORMING THE BASIS FOR THE INTERACTION OF ISMAILISM AND SUFISM

The article considers the teachings of Ismailism and Sufism, depending on the social and political needs of society, have become closer to each other.

According to the author's opinion, the rapprochement between Ismaili and Sufism after the collapse of the Ismaili state of Alamut began to occur more intensively. In the XIII century Mongols barbarously began to conquer the Iranian land. The Mongol attack was devastating for the Muslim people. Everything that came in the way of the Mongols was destroyed and looted.

According to the author, Nizari society also did not remain on the sidelines. They destroyed Nazarian's fortress and produced massive destruction of the followers of Ismailism. The Nizaris, who had escaped from the Mongol invasion, began to live

under taqiya (hiding ideas), and the connection between the Ismailis and Sufis began to strengthen more and more.

Further, the author emphasizes that there is an opinion that the Nizari Imam Shamsiddin Muhammad and his heirs secretly lived like Sufi Sheikhs and Pirs, and their followers also called themselves murids, which is characteristic of Sufism. For this reason, scientists in the course of the study of a treatise written in this period, face difficulties, because the teachings of Ismaili and Sufism are so connected that it is difficult to determine: such a treatise written by an Ismaili writer who was under the influence of Sufism or it is a Sufi work filled with Ismaili ideas. The connection of Ismailism to Sufism did not happen by chance. Even before the collapse of the state of Alamut, Ismaili scholars traditionally used Sufi terms. For example, Nasireddin Tusi during his stay in the fortress of Alamut in his Ismaili books used a large number of Sufi terms.

Summing up, the author emphasizes that Ismailism after the collapse of the Alamut state joined Sufism with its rich traditions. If the Ismaili culture, when combined with Sufism, were weaker than the Sufi culture, after such a synthesis it would undoubtedly dissolve into the latter and could no longer be reborn as a separate sect.

Keywords: *Ismailism, Sufism, Alamut, Tusi, microcosm, macrocosm, cognition, culture, religion, philosophy.*

Сведения об авторе: Карамхудоев Шукрат Худоназарбекович - кандидат философских наук, доцент кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 935479314, E-mail: Shukratk@mail.ru

Information about the author: Karamkhudoev Shukrat Khudonazarbekovich - candidate of Philosophy, associate Professor of the Department of Philosophy and Politology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: 935479314, E-mail: Shukratk@mail.ru

**МЕЖКУЛЬТУРНАЯ И МЕЖЭТНИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ В
ТРАНСФОРМИРУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА***Кобиров М.З., Миракзод Ф.Ю.***Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода**

С распадом СССР произошла кардинальная геополитическая трансформация всей системы международных отношений, что значительно расширило пространство распространения процессов глобализации, охватившие все государства современного мира. Эти процессы наложили свой отпечаток на все стороны жизни общества, изменив характер и содержание экономики, политики, культуры, нравственности и межличностных отношений.

Таджикистан длительное время являлся частью единого централизованного государства, а с обретением независимости на себе ощутил весь трагизм ситуации и последствий распада СССР, а также процессов глобализации. Одной из самых трагических страниц новейшей истории Таджикистана стала навязанная извне гражданская война, которая расколола таджикское общество по этническому и региональному принципу, посеяв в сознании людей семена ненависти, культа насилия, пренебрежения к чужому мнению и культуре, этническую неприязнь и религиозную нетерпимость. Страна находилась на грани национальной катастрофы, следствием которой могла быть потеря Таджикистаном своей государственности. Ценой огромных усилий, взаимных уступок и компромиссов, с участием международных посредников удалось предотвратить национальную катастрофу и уберечь Таджикистан от участи стать вторым Афганистаном.

С заключением Общего Соглашения об установлении мира и национального согласия в Таджикистане стало возможным перевести развитие республики на путь созидания и возрождения экономики, утраченных межэтнических, межличностных и межкультурных связей.

Установление мира и переход к созидательному пути развития актуализировал проблему поиска Таджикистаном своего места в мировом сообществе, налаживание тесных связей между государствами и народами мира. Поиск новой парадигмы международных отношений позволил Таджикистану сформулировать философию своей внешней политики, сущность которой заключается в многовекторной политике и политике «открытых дверей». Основу этой политики составляет принцип добрососедства, уважения и взаимопонимания, решение всех межгосударственных противоречий политическими средствами. Приоритетное направление этой политики является налаживание культурных связей между народами, исходя из общности исторической судьбы, этнических, конфессиональных и культурных особенностей.

В последнее десятилетие в Таджикистане сделано много для создания атмосферы доверительных отношений между представителями различных этносов в нашей многонациональной стране, как в деловой сфере, так и в межличностных отношениях [4, 61]. Это создает благоприятные условия для преодоления этнической, культурной и конфессиональной отчужденности людей, устранения почвы для прорастания радикальных и экстремистских идей.

Воспитание толерантности, чувства патриотизма, осознание диалектического единства, культурного многообразия и культурной идентичности является важной задачей государства и структур гражданского общества, альтернативы которой в современных условиях не существует.

При этом в процессе решения обозначенной задачи особое внимание должно быть уделено такой категории граждан, как молодёжь, так как именно молодёжь чаще всего становится объектом манипуляции и идеологического воздействия со стороны политических сил, стремящихся использовать её в развязывании межэтнических и межконфессиональных конфликтов, тем самым препятствуя налаживанию диалога между народами, культурами, религиями и государствами. Учитывая тот факт, что большую часть населения Республики Таджикистан составляет молодое поколение, а в системе школьного, средне-специального и вузовского образования обучается значительная часть молодёжи, необходимо всю систему отечественного образования привести в соответствие с требованиями современного этапа общественного развития, когда востребованными становятся ценности гуманизма, толерантности, диалога культур и цивилизаций. Именно в этом ключе должен развиваться процесс формирования мировоззрения молодёжи, которой предстоит в будущем стать активным субъектом процесса проведения политики налаживания моста между культурами и цивилизациями, направив этот диалог на благо всех народов нашей планеты. О том, что воспитание молодёжи в духе толерантности и уважения к другим культурам в Таджикистане является приоритетным направлением государственной политики, свидетельствует тот факт, что 2017 год в республике был объявлен Годом молодёжи.

Отечественной наукой внесён определённый вклад в исследование и изучение проблем межкультурной и межэтнической коммуникации, которые обобщены учёными республики в ряде диссертационных работах и монографических изданиях, а также в опубликованных статьях в научных журналах. И, тем не менее, многогранность рассматриваемой проблемы настолько широка, что при всей значимости сделанного из поля зрения учёных выпали ряд аспектов этой проблемы.

В связи с этим в рамках школьного и вузовского образования в процессе преподавания дисциплин гуманитарного и обществоведческого цикла при изложении учебного материала по соответствующим проблемам, целесообразно рассматривать его через призму диалога культур и цивилизаций, формируя тем самым у учащейся и студенческой молодёжи культуры толерантности в межличностных отношениях. Этому во многом может способствовать проведение круглых столов, конференций и т.д. с участием видных учёных республики, теоретические и практические наработки которых помогут молодёжи более объёмно оценить суть проблемы и проникнуться чувством сопричастности к ценностям мировой цивилизации. Важным представляются и собственные научные изыскания студенческой молодёжи, их видение и пути решения имеющихся проблем в сфере межкультурной и межэтнической коммуникации.

Говоря о проблемах формирования атмосферы взаимопонимания между культурами и цивилизациями, следует отметить, что происшедшая трансформация в современном мире привела к тому, что у некоторых учёных сложилось мнение о некой тотальной предопределённости нарастания

конфликтного потенциала в отношениях между различными культурами и цивилизациями. Именно такого видения перспектив развития современной мировой цивилизации придерживается известный американский ученый С. Хантингтон, который считает, что географическое соседство цивилизаций нередко приводит к противостоянию и конфликтам между ними. Он утверждает, что после окончания «холодной войны» или идеологического противостояния, наступит эра конфликтов и столкновений между культурами и цивилизациями [6, 31]. Однако его пессимистические выводы не находят единодушия у учёных и многие из них критически относятся к его идеям о столкновении цивилизаций, ведь есть альтернативный, более гуманный путь для развития всех обществ и стран мира – это диалог культур и цивилизаций, который апробирован в мировой практике. Известно, что столкновение всегда порождает хаос, разрушения, гибель, трагедию и беду. А диалог цивилизаций способствует взаимоуважению представителей разных культур и укреплению доверия между ними, как на государственном, так и в межэтническом и межличностном уровнях.

Ведь известно, что тенденция, связанная со стремлением понять чужие культуры или их представителей, разобраться в культурных различиях и сходствах, существует столько времени, сколько существует культурное и этническое разнообразие человечества. Следует отметить, что диалог культур или межкультурная коммуникация вызывает множество споров и дискуссий в научной литературе и среди специалистов-практиков. Это понятие появилось на свет в результате компромисса. Большинство специалистов считают, что отношения являются межкультурными, если их участники не прибегают к собственным традициям, обычаям, правилам и нормам повседневного общения. При этом постоянно выявляются как характерные, так и незнакомые свойства, как тождество, так и инакомыслие, как привычное, так и новое в отношениях, представлениях и чувствах, возникающих у людей [1, 140-141].

Диалог культур и цивилизаций тем самым способствует созданию «мультикультурного общества» в широком значении этого термина. Мультикультурализм является одним из аспектов толерантности и солидарности, заключающийся в требовании параллельного существования культур в целях их взаимного проникновения, обогащения и развития в общечеловеческом русле массовой культуры и мировой цивилизации.

Уникальная ситуация в области диалога культур складывается в Таджикистане. После распада Советского Союза, здесь образовался вакуум, который поспешили заполнить различные мировые культуры и цивилизации. Среди них выделяются мусульманская культура, западная цивилизация и наследие культур Советского Союза [3, 96]. Здесь уместно отметить, что сама история и культура таджиков — это наследие нескольких цивилизаций и культур. Основным стержнем, составляющим нашу историю и культуру, является наследие персидско-арийской цивилизации, кроме этого, определенную роль сыграли также мусульманская культура, которая проявляется в основном в религии, наше советское наследие и проникающие ценности западной цивилизации. Конечно, нельзя забывать нашу основную цивилизацию, с которой мы исторически должны себя идентифицировать — это персидско-арийская цивилизация. А между тремя остальными (мусульманской, западной и советской) цивилизациями необходимо установить такой диалог, который способствовал

бы прогрессивному развитию нашей страны. Нам следует перенять те ценности и опыт этих цивилизаций, которые привели их к доминированию в мировом сообществе. От того, произойдёт ли диалог или столкновение между указанными цивилизациями, во многом зависит от самих граждан Таджикистана, интеллигенции и политических деятелей.

При правильном и разумном усвоении ценностей указанных культур и цивилизаций и адаптации их ко всем сферам общественной жизни нашей страны, Таджикистан может превратиться в одно из процветающих государств Центральной Азии.

Литература

1. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов. / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
2. Звягельская И.Д. Борьба за власть в контексте политической культуры центрально-азиатских обществ // Центральная Азия: проблемы развития и безопасности в условиях мирового финансового кризиса (материалы МГИМО РАМИ, 6 Конгресса, 2010) – М. МГИМО МИД РФ. 6-10 апреля 2010. С. -134-143.
3. Кобилов М.З. Мультикультурализм и его перспективы в современном глобальном мире / М.З. Кобилов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). – 2016. – №3/6(211). – С. 94-99
4. Нуриддинов Р.Ш. Сиёсати ҷаҳонӣ. (Мировая политика) (на тадж.яз.). Учебное пособие / Р.Ш. Нуриддинов, П.Р. Нуриддинов. – Душанбе, 2016. - 352 с.
5. Самиев Х. Гуфтор дар бораи назарияи равобити байналмилал / Х. Самиев, Х. Мухитдинов. – Душанбе, 2014. – 253 с.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ, 2014. – 571 с.

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ И МЕЖЭТНИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ В ТРАНСФОРМИРУЮЩЕМСЯ ОБЩЕСТВЕ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается актуальная для мирового сообщества проблема диалога культур, сближения и слияния культур, столкновения и противоречия цивилизаций и другие проблемы современного мира в сфере коммуникации народов и культур. Проанализированы взгляды некоторых западных и восточных учёных и видных политических деятелей на данные процессы. Отмечается, что после падения «железного занавеса» перед народами Центральной Азии возникла парадигма новой реальности, к которой они не были готовы.

Авторы считают, что уровень недоверия, национализм, трайбализм в некоторых республиках и регионах бывшего Советского Союза дошли до критической отметки. При этом, по мнению авторов, самые трудные испытания выпали на долю таджикского народа, пережившего трагедию гражданской войны.

Делается вывод о том, что Таджикистану удалось преодолеть выпавшие на его долю испытания и адаптироваться к изменившимся условиям постсоветской реальности и стать активным участником диалога культур и цивилизаций в современном глобальном мире.

Отмечается, что в современном мире существуют успешные государства с мультикультурными обществами, опыт которых может быть использован Таджикистаном, с адаптацией его к социально-экономическим и культурным условиям таджикского общества для создания атмосферы доверия и гармонии как внутри страны, так и в отношениях с другими народами и государствами.

Ключевые слова: культура, цивилизация, дискриминация, ассимиляция, интеграция, фрагментация, этнокультурное общество, мультикультурное общество, прогресс общества, адаптация, межэтническая и межкультурная коммуникация, трансформирующееся общество.

РОБИТАИ БАЙНИҚАВМӢ ВА БАЙНИФАРҲАНГӢ ДАР ҶОМЕАИ ТРАНСФОРМАТСИЯШАВАНДАИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаи актуалии ҷомеаи ҷаҳонӣ - муколамаи фарҳангҳо, наздикшавӣ ва яқояшавии фарҳангҳо, бархӯрд ва ихтилофи тамаддунҳо ва дигар мушкилоти ҷаҳони муосир дар соҳаи робитаҳои халқҳо ва фарҳангҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Назари баъзе олимони Ғарбу Шарқ ва ходимони шинохтаи сиёсӣ доир ба равандҳои мазкур таҳлил карда шудаанд. Инчунин қайд карда шудааст, ки пас аз барҳам хурдани "пардаи оҳанин" дар назди халқиятҳои Осиёи Марказӣ муаммои нав ба амал омад, ки онҳо ба ин омода намуданд.

Муаллифон ба ин ақидаанд, ки сатҳи нобоварӣ, миллатчигӣ, маҳалчигӣ дар баъзе ҷумҳуриҳо ва минтақаҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба дараҷаи ниҳой расиданд. Бо ҳамин васила, ба ақидаи муаллифон, аз ҳама мушкилоти вазинтарин бар души мардуми тоҷик афтод, ки даҳшатҳои ҷанги шаҳрвандиро паси сар намуданд.

Ҳамин тавр, Тоҷикистон тавонист мушкилоти сангинро паси сар намуда, ба шароитҳои тайғирёбандаи ҷаҳони пасошӯрвӣ мутобиқ ва аъзои ғаёли муколамаи фарҳангҳо ва тамаддунҳо дар арсаи ҷаҳонӣ гардад.

Қайд гардидааст, ки дар ҷаҳон давлатҳои бо ҷомеаи бисёрфарҳангӣ муваффақ арзи вучуд доранд, ки таҷрибаи онҳоро Тоҷикистон метавонад дар самти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ҳеш барои муҳайё сохтани фазои боварибахш ва осудагӣ, чи дар дохили давлат ва чи дар муносибат бо дигар халқиятҳо ва давлатҳо истифода намояд.

Калидвожаҳо: фарҳанг, ҷаҳонишавӣ, дискриминатсия, омехташавӣ, ҳамгирӣ, фрагментатсия, ҷомеаи этнофарҳангӣ, ҷомеаи бисёрфарҳангӣ, нешравии ҷомеа, мутобиқшавӣ, робитаҳои байниэтниқӣ ва байнифарҳангӣ, ҷомеаи тағйирёбанда.

INTERCULTURAL AND INTER-ETHNIC COMMUNICATION IN A TRANSFORMING SOCIETY OF TAJIKISTAN

The article deals with the problem of dialogue of cultures, rapprochement and fusion of cultures, clash and contradictions of civilizations and other problems of the modern world in the sphere of communication of peoples and cultures. The views of some Western and Eastern scientists and prominent politicians on these processes are analyzed. It is noted that after the fall of the "iron curtain" before the peoples of Central Asia there was a paradigm of a new reality to which they were not ready.

The authors believe that the level of distrust, nationalism, tribalism in some republics and regions of the former Soviet Union has reached a critical point. At the

same time, according to the authors, the most difficult tests fell to the Tajik people, who survived the tragedy of the civil war.

It is concluded that Tajikistan has managed to overcome the challenges and adapt to the changed conditions of the post-Soviet reality and become an active participant in the dialogue of cultures and civilizations in the modern global world.

It is noted that in the modern world there are successful States with multicultural societies, the experience of which can be used by Tajikistan, with its adaptation to the socio-economic and cultural conditions of Tajik society to create an atmosphere of trust and harmony both within the country and in relations with other peoples and States.

Keywords: *culture, civilizations, discrimination, assimilation, integration, fragmentation, ethno-cultural society, multicultural society, society progress, adaptation, interethnic and intercultural communication, transforming society.*

Сведения об авторах: **Кобиров Мухаббатшо Замирович** - старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 93 301 15 13, E-mail: shohyon@mail.ru

Миракзода Фаридун Юсуфи – старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 93 4137333, e-mail: Mastchoh94@mail.ru

Information about the authors: **Qobilov Muhabbatscho Zamirovich** – senior lecturer of Philosophy and Politology Department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., phone: (+992) 93 3011513, E-mail: shohyon@mail.ru

Mirakzoda Faridun Yusufi – senior lecturer of Philosophy and Politology Department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., phone: (+992) 934137333, e-mail: Mastchoh94@mail.ru

МАКОН ВА ЗАМОН АЗ НИГОҲИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛҲӢ

Азизмуродов М.Р.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Макон (Фазо) – дорои имтидол будан, дар байни чизҳои дигар ҷой доштан ва ба онҳо ҳамарз будани ҷисмҳо.

Замон (Вақт) – тақсимишавии ҳаракату тағйироти чизҳо ба марҳалаҳои муайян, ба тариқи тез ё суст сурат гирифтани ҷараёни гузариш аз як сифат ба сифати дигар, набзу суръати вуҷуд ёфтани раванду воқеаҳо.

Фазо ва вақт аз ҷумлаи муҳимтарин шаклҳои ҳастӣ ба шумор мераванд. Барои равшан сохтани фаҳмиши фалсафии ин атрибутҳои ҳастӣ лозим аст, ки бо таърихи тасаввурот доир ба ин мавзӯ мухтасар шинос гардем.

Аз ин нуқтаи назар, фазо натиҷаи гузариши тадриҷӣ аз бенизомӣ (хаос) ба низомнокӣ аст. Дар тасаввуроти асотирий «маркази олам» ба мисли «меҳвар»-и фазо буда, фазо аз ин меҳвар ба намуди спиралӣ паҳн шудааст. Чунин паҳншавӣ муташаккилона ва мутобиқи қонуниятҳои муайян сурат гирифтааст. Ғайр аз ин, нисбати ҳамдигар бо тартиби муайян ҷойгир шудани қисмҳои фазо ба инобат гирифта мешуд. Бинобар ин, маърифати фазо дар ибтидо бо ду амал асос меёфт: таҳлил (ҷудосозӣ) ва таркибдихӣ (ҳамҷоясозӣ). Дар фаҳмиши асотирий фазо асосан номуттасил, фосиладор ва ҳархела буда, он бо вақт ҳамҷоя аст. Дар доираи баъзе адабиёти муосири илмӣ барои андешидани алоқамандии вақтӣ ва фазоии ҳодисот аз мафҳуми «хронотоп» (аз юнонӣ, *chronos* – вақт + *topos* – ҷой) истифода карда мешавад [11, 519-521].

Муҳимияти фазо ва вақт барои инсон ҳам дар давраи пайдоиши фалсафа ва ҳам дар фалсафаи муосир яке аз масъалаҳои марказӣ ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки тасаввуроти фалсафӣ дар бораи фазо ва вақт дар замони муосир низ қомилу хотимавӣ нестанд.

Ҳеҷ гоҳ касе вақту фазои «ҳолис», ҷисмҳои моддии берун аз вақту фазоро дарк накардааст. Аммо фалсафа ва илм дар давоми таърихи худ кӯшидаанд, ки ҷӣ будани вақт ва фазоро фаҳманд. Умуман, агар ба таърихи ҳалли ин масъала назар карда шавад, тафсириҳои зерини фазо ва вақтро ҷудо кардан мумкин аст.

Мисоли тафсир карда шудани фазо:

- масофати ҳоли, ки бо кулли чизҳо пур шудааст, аммо ҳудаш аз онҳо вобаста нест (Демокрит, Эпикур, Нютон) [10];

- имтидолнокии материя ё эфир (Афлотун, Арасту, Декарт, Спиноза, Ломоносов); ҳамчун шакли мавҷудияти материя (Голбах, Энгелс) [16];

- тартиби ҷойгиршавӣ ва ҳаммавҷудиятии объектҳо (Лейбнитс, Лобачевский);

- комплекси эҳсосоту далелҳои таҷрибавӣ (Беркли, Мах) ё шакли тотатрибавии мувоқиқаи ҳиссӣ (Кант).

Мисоли тафсир карда шудани вақт:

- ҷавҳар ё моҳияте, ки ба ягон чиз ниёз надорад, вобаста аз ин маълум кардани ҳосиятҳои метрикӣ (ҷенакӣ)-и он (Фалес, Анаксимандр); бо тафсири мазкур пайдоиши назарияи субстансионалӣ (ҷавҳарӣ)-и вақт алоқаманд аст;

- тафсири динамикии вақт: доимо ҷорӣ будан, муттассили ва универсалӣ будани вақт (Гераклит);

- тафсири статикӣи вақт: тағйирнопазир будани вақт (Парменид);

- тафсири релятсионӣи вақт аз мавқеи идеалистӣ (Афлотун). Вақт дар олами идеяҳо тағйирнопазир буда, дар он ҷо абадиёт ҳукмрон аст, вале дар олами «ғайриҳақиқӣ»-и ҷизҳои моддӣ вақт динамикию релятивӣ аст. Ин ҷо гузашта, ҳозира ва оянда вучуд доранд;

- давомнокии мавҷудият ва андозаи тағйироти материя (Арасту, Декарт, Голбах); тафсири релятсионӣи вақт аз мавқеи материалистӣ – вақт ҳамчун шакли мавҷудияти материя, ки давомнокӣ ва тартиби ивазшавии тағйиротро ифода мекунад (Энгелс, Ленин) [4];

- давомнокии ҷавҳарии мутлақ, яқинса барои кулли Кайҳон, ки аз ҳеҷ гуна таъсири мутақобила ва ҳаракати ҷисмҳо вобастагӣ надорад (назарияи субстансионалии классикӣи Нютон);

- ҳосияти нисбии ҷизҳои феноменалӣ, тартиби ба амал омадани ҳодисаҳо (назарияи релятсионӣи классикӣи Лейбнитс);

- шакли ба тартиб даровардашудаи комплексҳои эҳсосот (Беркли, Юм, Мах) ё шакли априории (тотачрибавии) мувоқибаи ҳиссӣ (Кант) [1].

Арасту вақт ва ҳаракатро айният дода, навишта буд, ки ҳам дар вақт ва ҳам дар ҳаракат ҳамеша ҳолати «пеш» ва «баъд» вучуд дорад. Маҳз вобаста ба ҳаракат мо «ҳоло»-ҳои фарқиятдоштаро мефаҳмем. Вақт – ин тартиби «ҳоло»-ҳо, ивазшавии онҳо, шумораи онҳо. Вақт – «миқдори ҳаракат вобаста ба ҳолати гузашта ва оянда».

Дар назарияи релятсионӣ (аз лот., *relatio* – нисбӣ; муносибат) фазо ва вақт ҳамчун муносибати махсуси байни объектҳо, равандҳо фаҳмида мешавад. Физика то пайдо шудани назарияи А.Эйнштейн ба назарияи субстансионалии (ҷавҳарии) фазо ва вақт тақрибан мекард, ҳарчанд ки дар фалсафа тасаввуроти дигар низ мавҷуд буд.

Дар бораи масъалаи фазо ва вақт (макон ва замон) дар таълимоти Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ муҳаққиқони осори Мавлоно, аз ҷумла Фурузонфар Б. (Шарҳи маснавӣи шариф), Ҳумой Ҷ. (Мавлавинама ё Мавлавӣ чӣ мегӯяд?), Зарринқуб А. (Сирри най, Баҳр дар кӯза, Пилла-пилла то мулоқоти Худо), Маҳмадҷонова М.Т. (Философия Ҷалолуддина Румӣ), Зиеёев Х.М. (Мавлавия ва таърихи таҳаввули он), Карамхудоев Ш. (Носири Хусрав ва Ҷалолуддини Румӣ), Абдулҳаким Х. (Ирфони Мавлавӣ), Николсон Р. (Шарҳи маснавӣ), Арбери Ҷ. (Суфизм. Мистика Ислама), Степанянц М. (Философские аспекты суфизма) ва даҳҳо нафарони дигар ибрози ақида кардаанд.

Дар «Маснавӣи маънавӣ» вобаста мавқеъ ва талаботи мавзӯии ҳикоеъи аслӣ ва фаръии манқули Мавлоно байтҳое омадаанд, ки ба масъалаҳои замон ва макон дахлат мекунад ва таҳлили онҳо мавқеъ ва нуқтаи назари Мавлоно нисбати ин мақулаҳоро ошкоро нишон медиҳад:

Ломаконе, ки дар ӯ нури Худост,

Мозиву мустақбалу ҳол аз кучост.

Мозию мустақбалаш нисбат ба туст,

Ҳар ду як чизанд, пиндорӣ, ки дуст [8, д.3:1151-1152].

Дар ин абёт Мавлоно зимни тавсифи сифатҳои шаъхи комил истилоҳоти «ломакон», «мозӣ, ҳол, мустақбал» (замонҳои гузашта, ҳозира ва оянда)-ро истифода мекунад. Дар байти дуоми ҳамин китъа нисбат ба «ту», яъне инсон муқаррар ва мушаххас будани вақт ё замонро таъкид мекунад. Зеро замони ҳол нисбати мутақаллим ва мухотаб ҳол (ҳозира) аст, аммо барои рафтагон оянда ва

барои ояндагон гузаштааст. Зимни шарҳи абёти мазкур, шореҳи «Маснавӣ» - Карим Замонӣ чунин мефармояд: «Мовароуттабиа нисбат ба ту гузашта ва оянда дорад, дар ҳоле ки он ду нисбат ба мовароуттабиа яке аст, вале нисбат ба пиндори ту ду то ба назар мерасад. Баъзе аз ҳукамо ва фалосифа замонро маъдуми маҳз медонанд, ҳам айнан ва ҳам зехнан. Баръакс, баъзеи дигар замонро қадим ва вочибалвучуд меангоранд... Мулло Садро (яъне Садр-ул-мутааллиҳин Садруддини Шерозӣ –А.М.) тибқи назарияи «ҳаракати ҷавҳария» замонро миқдори ҳаракати ҷавҳари сайёли олам донистааст...» [2, ҷ.3.с.284].

Ҳар нафас нав мешавад дунёву мо,

Беҳабар з-ин навшудан андар баҳо [7, д.1:1144].

Дар ин байт замонро ба «навшудани ҷаҳон», яъне ҳаракати ҷавҳар, ба ибораи фалсафаи имрӯзаӣ мо инкишофи материя алоқаманд медонад. Замонӣ К. чунин мефармояд: «Ба ақидаи ашъарӣён, ҷаҳон иборат аст аз ҷавҳари воҳид, ки аърози гуногун бар он ориз мешаванд ва ин аъроз доимо дар тағир аст. Аммо ҷаро инсон аз тағироти доимии ҷаҳон беҳабар аст? Барои он ки ин тағирот бе ҳеч фосилаи замонӣ рух медиҳад. Аз ин рӯ тағири доим дар ҳаёли инсон ба сурати собит ва исто ҷилва мекунад» [2, ҷ.1.с.388].

Сураташ бар хоку ҷон бар ломакон,

Ломаконе ғавқи ваҳми соликон.

Бал макону ломакон дар ҳукми ӯ

Ҳамчу дар ҳукми биҳиште чор ҷӯ [7, д.1:1591-1592].

Ҳамчунин масъалаҳои замон ва макон дар байтҳои зерин матраҳ шудаанд, ки шарҳи фалсафию ирфонии ҳудро дар шарҳҳои «Маснавӣ» («Шарҳи ҷомеи Маснавии маънавӣ» Карим замонӣ ва «Тафсир ва нақду таҳлили Маснавии Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ» Муҳаммадтақии Ҷаъфарӣ) [2 ва 5] ёфтаанд.

Ту маконӣ, асли ту дар ломакон,

Ин дуқон барбанду бигшо он дуқон.

Шаш ҷиҳат мағрез, зеро дар ҷиҳот

Шашдара-сту шашдара мот асту мот [7, д.2:615-616].

ё

Гар маконро раҳ будӣ дар ломакон,

Ҳамчу шайхон будаме ман бар дуқон [7, д.2:2394].

Вақт яке аз падидаҳои нодир аст, ки бо ду тарз тафсир карда мешавад: а) гузашта-ҳозира-оянда; б) пештар-дар як вақт-дертар. Ин намуди тафсирҳо вобаста ба он далел аст, ки дар ғаҳмидани вақт ҳам ҷиҳати меъёри миқдорӣ ва ҳам тобиши субъективӣ-психологӣ дарки ҷараёни вақт, баҳои ҷаҳонбинонаи маҷрои вақт ҳузур доранд. Дар мавриде, ки хусусияти миқдории вақт қайд карда мешавад, он гоҳ тафсири дуҷум авлотар дониста мешавад. Қайд кардан мумкин аст, ки мавҷудияти инсон ҳамчун: а) макросистемаи мураккаб; б) организми зинда ва в) мавҷудоти иҷтимоӣ гӯё, ки дар миқёси гуногуни вақтӣ бо суръатҳои нисбати ҳамдигаронаш гуногун дар ҳамон меъёри ягонаи вақти физикӣ мегузарад.

Вақти субъективӣ – ин дарозии ченакиқунонидашудаи аз вақти объективӣ сифатан фарқкунанда мебошад, ки дар шуури мо дар асоси ҳаҷми иттилооти хотираи психологӣ амон силсилаи ҳодисоту ҳолатҳои баргузоришуда, мавҷуда ва эҳтимолиро инъикос менамояд. Вай тобиши рӯҳиявӣ (психологӣ) дошта аз шиддати ҳиссиёти ботинӣ, таҷрибаи рӯҳ, хотира, тасаввурот ва ғайрати инсон вобаста мебошад. Бинобар ин, дар бораи вақти психологӣ гуфтан ҷоиз аст.

Вақти психологӣ манзараи иттилоотиро таҷдид намуда, на танҳо ба мавҷудияти физикии гузаштаи ҳозираи ҳодисоту равандҳо, ҳамчунин ба аҳамиятнокии онҳо барои инсон ишорат менамояд.

Соате бо он гурӯҳи мучтабо,
Чун мувоқиб гаштаму аз худ чудо.
Ҳам дар он соат зи «соат» раст ҷон,
З-он ки «соат» пир гардонад ҷавон.
Ҷумла талвинҳо зи «соат» хостааст,
Раст аз талвин, ки аз «соат» бираст.
Чун зи «соат» соате берун шавӣ,
«Чун» намонад маҳрами бечун шавӣ.
Соат аз «бесоатӣ» огоҳ нест,
З-он, к-иш он сӯ ҷуз таҳайюр роҳ нест.
Ҳар нафарро бар тавилай хоси ӯ
Бастаанд андар ҷаҳони ҷустуҷӯ [8, д.3:2074-2079].

Муҳаққиқи тоҷик Карамхудоев Ш.Х. зимни шарҳи абёти мазбур андешаи Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ нисбати ин мақулотӣ фалсафиро дар муқобила бо андешаҳои мутафаккири барҷастаи тоҷик Абӯмуинуддин Ҳуҷҷатулҳақ Носири Хусрави Қубодиёни баррасӣ карда аст, ки хеле ҷолиб аст. Номбурда аз ҷумла қайд мекунад, ки «Ба ақидаи Носири Хусрав ва Ҷалолуддини Румӣ мақсад аз замонӣ макон ин аст, ки нафс (рӯҳ)-ро дар ҳудуди замонӣ макон тақдир дода, ба ҳадди камол расонанд. Дар мадди аввал чун ин ба назар мерасад, ки ақидаҳои донишмандони мазкур оиди масъалаи фақуззикр (ҳамчунин дар мавриди бисёр масъалаҳои дигар) танҳо хосияти метафизикӣ дошта, ба зиндагии дунявӣ рост намеоянд. Аммо агар амиқтар назар андозем, мебинем, ки ҳикмати амалии бузурге дар ин муҳокимарониҳои мутафаккирони мазкур нуҳуфтааст» [3, 113].

Фаҳмиши муносири мақулаи замон ё вақт ин - инъикоси идрокии вақт – ин дарки вақт дар ҳиссиёти одамон. Вақти психологӣ ба монанди вақти физикӣ андозанок аст: гузашта, ҳозира, оянда. Аммо бо ҳамин фарқият, ки дар вақти психологӣ табилии иттилоотӣ-имконӣ мумкин аст: яъне инсонӣ воқеан ва ҷисман дар вақти ҳозира мавҷудбуда имкон дорад, ки ба кӯдакӣ «ғарқ» гардад, аз таассуроти гузашта ба вачд ояд, гаронии талафоти имкониро эҳсос намояд ва ғ. Ба вақти психологӣ ҳаракат бо тири вақт аз лаҳзаи ҳозира ба оянда ва гузашта ё тақдир намудани ҳодисоти ҳозира дар таассурот хос аст. Вақти психологӣ ба равандҳои воқеии гузаштаистода хусусияти аҳамиятнокӣ бахшида, баҳо, эҳсосот ва шиддати таассуротро ба онҳо мегузаронад. Вақти психологӣ умуман нобаробар буда, дар он ченаки ягонаи ҳақиқӣ вучуд надорад. Дар нисбати оянда инсон дорои он «нақшҳои инъикосӣ» нест, ки дар сохтори мағзи сар ҷойгир бошанд, аммо дар сатҳи психикӣ модели ҳодисоти дарпешистода ва манзараи ояндаи эҳтимолиро сохта метавонад. Дар асоси чунин пешдид ва моделсозӣ як навъ барномаи ҳолати оянда, рафтору фаъолияти оянда сохта мешавад, ки аҳамияти муайянкунанда-самтбаҳшандагӣ дорад. Ҷараёни вақти ба оянда бо тарзи иттилоотӣ давомёбанда ва модели иттилоотии оянда ба вучуд меояд, ки бо нуруи шуури худӣ субъект офарида мешавад. Хусусияти хоси ояндаи вақти субъективӣ дар ҳамин зоҳир мегардад.

Хосиятҳои умумии фазои вақт: характери айни доштан ва робитаи худонашавандагии онҳо бо материяи ҳаракаткунанда. Хосиятҳои махсуси фазо –

3 андозагии вай ва вақт – 1 андозагиаш. Назарияи нисбии А. Эйнштейн исбот кард, ки фосолаҳои маконию замони дар олами хисмии воқеи хангоми интиқол аз як низоми сархисоб ба дигараш тағйир меёбад. Аҳамияти фалсафии назарияи нисбият: ҷавҳар ва мутлақ будани фазою вақтро рад кард: вобастагии фазою вақт ба хислати ҳаракату таъсири мутақобили низомҳои материя тасдиқ кард: ба ақидаи субъективии тотачрибавии фазою вақт зарба зад.

Хулоса нуктаи назари Мавлоно доир ба мақулоти макон ва замон (фазо ва вақт) бисёр ҷолиб буда, дар заминаи фалсафаи асримиёнагии тоҷику форс ташаккул ёфта, аз бисёр ҷиҳат ба идеализми субъективии фалсафаи классикии Олмон шабоҳат дорад.

Адабиёт

1. Грюнбаум А., Философские проблемы пространства и времени, пер. с англ. / Грюнбаум А. - М., 1969. – 224 с.
2. Замони К. Шарҳи ҷомеи Маснавии Маънавӣ (ибораи аз ҳафт ҷилд). - Техрон, Иттилоот, 1391- 1142 с.
3. Карамхудоев Ш.Х. Носири Хусрав ва Ҷалолуддини Румӣ (таҳлили муқоисавии ақидаҳои динӣ-фалсафӣ). - Душанбе: Андалеб-Р, 2015. -192 с.
4. Ленин В. И. Материализм и эмпириокритицизм / Ленин В. И. Полное собрание соч., 5 изд., Т. 18, Издание пятое. — М.: Политиздат, 1968. -526 с.
5. Ҷаъфарӣ М. Тафсири ва нақду таҳлили Маснавии Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ, нусхаи электронӣ, нашри Барномаҷ ал-Мактабат-иш-Шомилиат <http://www.shamela.ws> - المكتبة الشاملة
6. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Мутобиқ бо нусхаи тасҳеҳшудаи Р.Николсон. - Техрон: Интишороти Паймон, 1263.
7. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари аввал ва дувум. - Душанбе: Адиб, 2013. - 480 с.
8. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ: Дафтари сеум ва чорум. - Душанбе: Адиб, 2013. - 480 с.
9. Мостепаненко А.М. Пространство и время в макро-, мега- и микромире. - М.: Политиздат, 1974.- 240с.
- 10.Ньютон И., Математические начала натуральной философии / Ньютон И. - М.: Наука, 1989. -714 с.
- 11.Философский энциклопедический словарь. 2-е издание. - М.: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
- 12.Фок В. А., Теория пространства, времени и тяготения / Фок В. А., 2-е изд., доп. — М.: Физматгиз, 1961. — 569 с.
- 13.Фурӯзонфар Б. Шарҳи маснавии шариф Ҷ.З. - Техрон, Заввор, бе соли нашр - 1236 с.
- 14.Штейнман Р. Я., Пространство и время / Штейнман Р.Я. - М., 1962. -240 с.
- 15.Эйнштейн А. О специальной и общей теории относительности / Эйнштейн А. - М., 1922. – 80 с.
- 16.Энгельс Ф., Анти-Дюринг и Диалектика природы / Маркс К., Энгельс Ф., Соч., 2 изд., Т. 20. —М.: Политиздат, 1961. - 858 с.

МАКОН ВА ЗАМОН АЗ НИГОҲИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи мавқеъ ва шинохти мақулаҳои фалсафии макон ва замон дар таълимоти ирфонӣ-фалсафии Мавлоно

Чалолуддини Балхӣ меравад. Мавлоно Чалолуддин Муҳаммади Балхӣ яке аз саромадони ирфон ба ҳисоб рафта, аз худ осори гаронбаҳое ба мерос мондааст, ки молмоли ҳикмат ва саршори маърифати башарӣ аст. Дар осори Мавлоно фалсафа ва афкори фалсафӣ мавқеи муҳиме дорад. Муаллифи мақола кӯшиш кардааст, ки мавқеи мақулаҳои фалсафии макон ва замон (фазо ва вақт)-ро дар таълимоти Мавлоно мавриди назарсанҷӣ қарор диҳад. Ин кор асосан дар заминаи «Маснавии Маънавӣ», ки шоҳасари мутафаккир буда, аз дигар осораш бо фарогирии мавзӯҳои гуногуни фалсафию маърифатӣ фарқ мекунад, ба анҷом расонида шудааст.

Ҳангоми таҳлили байтҳо муаллифи мақола аз сарчашмаҳо, хусусан аз таҳқиқоти илмӣ ва машҳуртарин шарҳҳои «Маснавӣ» истифода карда, назари Мавлоно ва шореҳонро бо фаҳмиши муосири мақулотӣ фалсафии мазкур ба силки қиёс кашидааст. Аз ҷумла, назари шореҳон Карим Замонӣ, Муҳаммадтақи Ҷаъфарӣ, Бадеуззамони Фурӯзонфар ва муҳаққиқон Абдулҳусайни Зарринқуб, Карамхудоев Ш.Х. ва дигарон перомуни фаҳмиши замон ва макон дар таълимоти Мавлоно мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Барои муқоиса бо фаҳмиши муосири мақулаҳои мазкур аз андешаҳои И.Нютон, Ф.Энгелс, В.И. Ленин, А.Эйнштейн, А.Грюнбаум ва дигарон ба кор бурда шудаанд.

Муайян карда шудааст, ки мавқеи мақулаҳои фалсафии макон ва замон дар таълимоти фалсафӣ-ирфонии Мавлоно ба худ хос буда, дар осори ӯ, хусусан дар «Маснавии Маънавӣ» фаровон истифода шудаанд ва зимни абёти мушаххас то ба андозае таҳлили ирфонии худро низ ёфтаанд.

Калидвожаҳо: мақула, макон ва замон, Мавлоно Чалолуддини Балхӣ, фалсафа, ирфон, «Маснавии Маънавӣ», назарияҳои илмӣ, назарияи нисбият.

SPACE AND TIME FROM THE POINT OF VIEW OF MAVLANA JALALUDDIN BALKHI

The article considers the philosophical categories of space and time in the mystical-philosophical teachings of Mavlana Jalaluddin Balkhi. Mavlana Jalaluddin Muhammad Balkhi is considered as one of outstanding figures of the Tajik-Persian mysticism, and left a great number of worthy literal and mystical works for heritage, that are full of philosophical thought and human enlightenment. Philosophy and philosophical thoughts have an important place in the works of Mavlana. The author of the article tries to show the place of the philosophical categories of space and time and analyze the mentioned categories. This work is done mainly in the basis of “Mathnavii Ma’navi” which is the masterpiece of the thinker, and differs by containing of the different philosophical and sense themes.

During analyzing the couplets (beyts) the author of this article used from the scientific sources, especially from the researches and the philosophical and literal interpretations of “Mathnavi”, took under consideration and comparative analysis the points of view of Mavlana himself and the commentators of “Mathnavi”. As well the viewpoint of the commentators Karim Zamani, Mohammadtaqi Ja’fari, Badeuzzaman Furuzanfar and the researchers as Abduhusain Zarrinkub, Karamkhudoev Sh.Kh. and the others according to understanding of space and time categories in the teaching of Mavlana. For the comparative analysis of the modern understanding of space-time categories were used the works of I. Newton, F. Engels, V.I. Lenin, A. Einstein, A. Grunbaum and others.

It was defined that the philosophical categories of space and time have the special and central place in the teachings of Mavlana, and were used in his works, especially in the “Mathnavii Ma’navi” for several times and in some definite couplets were interpreted from the mystical point of view.

Keywords: *category, space and time, Mavlana Jalaluddin Balkhi, philosophy, mysticism, “Mathnavi”, scientific theories, relative theory.*

ПРОСТРАНСТВО И ВРЕМЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МАВЛАНЫ ДЖАЛАЛУДДИНА БАЛХИ

В статье рассматриваются философские категории пространства и времени в мистико-философских учениях Мавланы Джалалуддина Балхи. Мавлана Джалалуддин Мухаммед Балхи считается одним из выдающихся представителей таджикско-персидской мистики и оставил множество важнейших произведений, наполненные философской мыслью и мудростью. Философия и философские мысли занимают важное место в творчестве Мавланы. Автор статьи пытается показать место философских категорий пространства и времени и анализирует их. Статья подготовлена, главным образом, на основе «Mathnavii Ma'navi», которая является шедевром мыслителя и отличается тем, что содержит различные философские и смысловые темы.

При анализе куплетов (бейт) автор статьи использовал научные источники, а также философские исследования и некоторые интерпретации «Маснави», используя сравнительный анализ точки позиции самого Мавлана и комментаторов «Маснави». Автор также использует точку зрения комментаторов Карима Замани, Мохаммадтаки Джафари, Бадеуззамана Фурузанфара и других исследователей таких, как Абдухусейн Заринринкуб, Карамхудоев Ш.Х. в соответствии с их пониманием пространственно-временных категорий в учении Мавланы. Для сравнительного анализа современного понимания пространственно-временных категорий автором были использованы работы И. Ньютона, Ф. Энгельса, В.И. Ленина, А. Эйнштейна, А. Грунбаума и других учёных.

Автор считает, что философские категории пространства и времени занимают центральное место в учении Мавланы, которые очень часто использовались в его работах, особенно в «Масхавии-манави» и в некоторых определенных куплетах интерпретировались с мистической точки зрения.

Ключевые слова: *категория, пространство и время, Мавлана Джалалуддин Балхи, философия, мистицизм, «Маснави», научные теории, теория относительности.*

Сведения об авторе: *Азизмуродов Мухаммадсалим Рахимович – старший преподаватель кафедры философии и политологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992), 93 565 21 84, E-mail: boghbon@bk.ru*

About the author: *Azizmurodov Muhammadsalim Rahimovich – senior lecturer of the Philosophy and Politology department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 17/6 Muhammadiev str., Phone: (+992) 93 565 21 84, E-mail: boghbon@bk.ru*

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Абдуллоева Г.З.</i> Луғати анъанавии соҳаи зироаткорӣ дар лаҳҷаҳои водии Ҳисор.....	5
<i>Эшназарова С.М.</i> Концепт - центральная единица лингвокультурологического исследования.....	13
<i>Қадамсаидов С., Гафурова М.Қ.</i> Типология, меъёрҳои таснифот ва аломатҳои типологӣ.....	19
<i>Мирзоева Г.Х.</i> Выразительных средств и стилистических приёмов в переводе художественного текста.....	24
<i>Ризоева Г.И., Пулатова М.Ш.</i> Таҳлили муқоисавии зарфҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	30
<i>Лузини З.</i> Истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои динӣ дар забони олмонӣ ва тоҷикӣ.....	44

АДАБИЁТ – ЛИТЕРАТУРА

<i>Олимова Х.Ҳ.</i> Рӯзнома ва сафарномаҳо дар охири асри XIX.....	53
<i>Турсунов Ғ.А., Бобоева З.Т.</i> Мухтассоти жанрии ҳикоят ва нақши сюжет дар он.....	60

ПЕДАГОГИКА

<i>Раҷабзода М.</i> Ватан ва шахсияти ватандӯст аз нигоҳи Фирдавсӣ.....	67
<i>Амирова Г.Г., Абдуллозода Ҳ.</i> Мақсад ва самтҳои асосии гузаронидани таҷрибаомӯзии омӯзгорӣ аз педагогика.....	80
<i>Ҳабибова Н.Ш., Нургулова М.М.</i> Тарбияи ҳисси таҳаммулпазирии наврасон тавассути афсона.....	86

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМ - МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ

<i>Махмаджонов О.О., Саидзода В.</i> Проблемы гармонизации образовательного процесса в вузе.....	95
<i>Шарифов М.</i> Муҳимияти истифодаи технологияи интерактивӣ дар таълими таърихи халқи тоҷик.....	103

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

<i>Раҷабов С.М.</i> Хуросону Суғд дар ҳайати Хилофати Араб (асрҳои VII-VIII).....	114
<i>Аслонов Ҳ.З.</i> Рад шудани мансаби қозигӣ аз ҷониби Имом Абӯханифа.....	121

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ

<i>Маджидов Д.Х.</i> Исторические и социокультурные условия развития мировоззренческих взглядов Бируни.....	128
<i>Карамхудоев Ш.Х.</i> Масъалаи ташаккули заминаҳо барои ҳамоҳангии андешаҳои исмоилия ва тасаввуф.....	136
<i>Кобиров М.З., Миракзода Ф.Ю.</i> Межкультурная и межнациональная коммуникация в трансформирующемся обществе Таджикистана.....	142
<i>Азизмуродов М.Р.</i> Макон ва замон аз нигоҳи Мавлоно Чалолуддини Балхӣ....	148

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник института языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с.42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;

– список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);

– информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес места работы автора).

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ**

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)

Научный журнал «Вестник института языков. Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00), исторические науки (07.00.00) и философские науки (09.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте института (www.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ**

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук)

2019. №1 (33)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Ф. Миракзода

Ответственный редактор: С. Шосаидзода

Редактор таджикского языка: Х. Аслонов

Редактор русского языка: Э.Г. Оганесова

Редактор английского языка: М. Азизмуродов

Вестник института языков

(серия филологических, педагогических, исторических и философских наук):

734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-50-01

Отпечатано в типографии ТГИЯ имени Сотима Улугзода

734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6.

Сдано в печать: 04.04.2019. Подписано к печати 10.04.2019

Формат 60x841/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.

Тираж 100 экз.